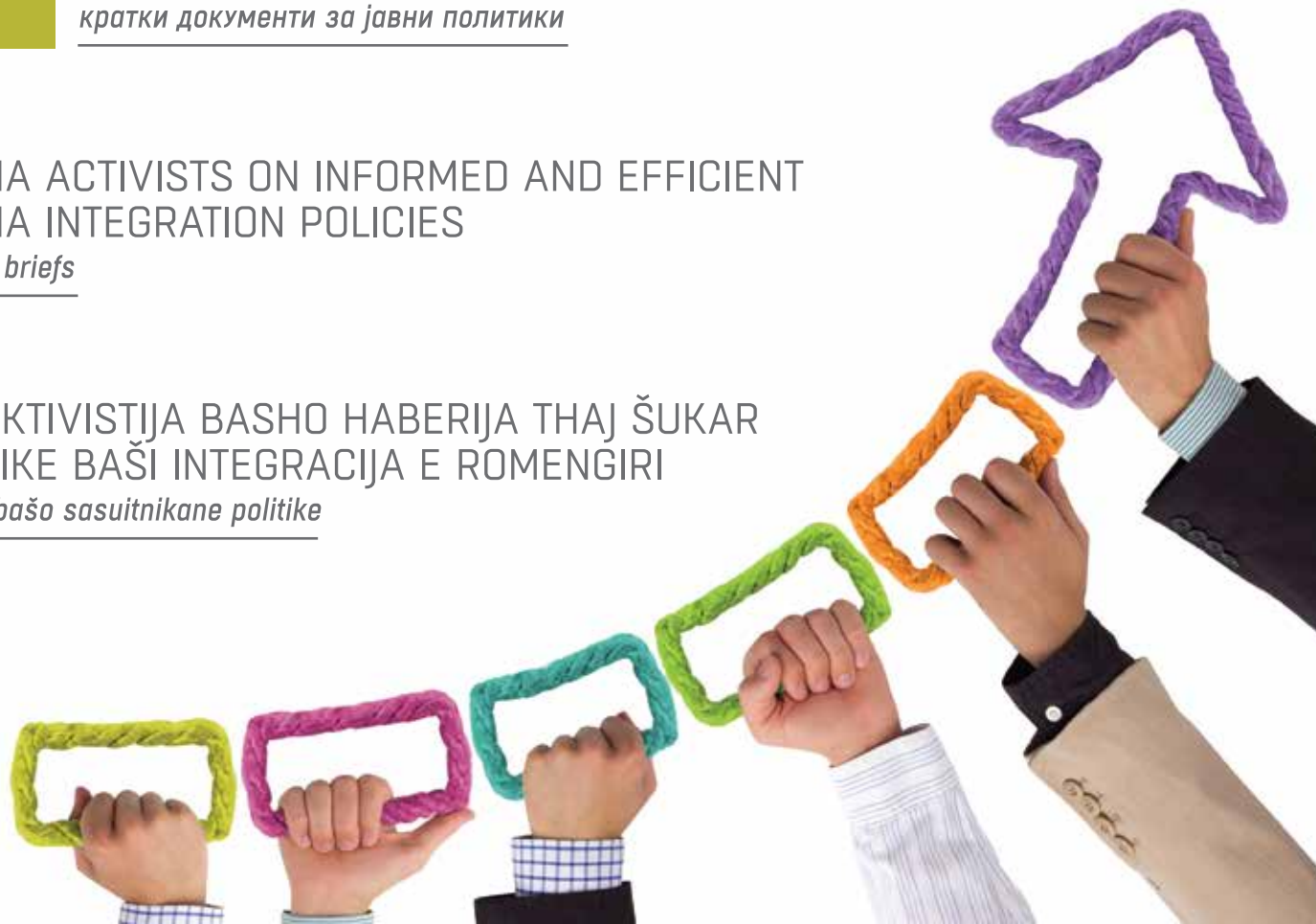

РОМСКИТЕ АКТИВИСТИ ЗА ИНФОРМИРАНИ И
ЕФИКАСНИ ПОЛИТИКИ ЗА ИНТЕГРАЦИЈА НА РОМИТЕ
кратки документи за јавни политики

ROMA ACTIVISTS ON INFORMED AND EFFICIENT
ROMA INTEGRATION POLICIES
policy briefs

О РОМАНЕ АКТИВИСТИЈА БАШО ХАБЕРИЈА ТХАЈ ШУКАР
КЕРДЕ ПОЛИТИКЕ БАШИ ИНТЕГРАЦИЈА Е РОМЕНГИРИ
тикне документџа башо сасуитникане политике

Издавач:

Фондација Отворено општество-Македонија

За издавачот:

Фани Каранфилова-Пановска

Уредници:

Сузана Пецаковска

Споменка Лазаревска

Лектура:

Абакус

Дизајн и техничка обработка:

Бригада дизајн

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски", Скопје

308(=214.58:497.7) 364.6(=214.58:497.7)

РОМСКИТЕ активисти за информирани и ефикасни политики за интеграција на Ромите [Електронски извор]: кратки документи за јавни политики = Roma activists on informed and efficient Roma integration policies: policy briefs = O Romane aktivistija basho haberija thaj šukar kerde politike baši integracija e romengiri: tikne dokumentija bašo sasuitnikane politike / [уредници Сузана Пецаковска, Споменка Лазаревска]. - Скопје: Фондација отворено општество - Македонија, 2016

Начин на пристап (URL): www.fosm.mk. - Текст во PDF формат, содржи 144 стр. - Текст на мак., англ. и ром. јазик. - Наслов преземен од екранот. - Опис на изворот на ден 25.02.2016

ISBN 978-608-218-233-9

1. Насп. ств. насл.

а) Роми - Општествена положба - Македонија б) Роми - Социјална инклузија - Македонија
COBISS.MK-ID 100622346

Содржина

05

ПРОГРАМАТА ЗА МЕДИЦИНСКИ СТИПЕНДИИ ЗА РОМИ

КАКО МЕРКА ЗА ПОДОБРУВАЊЕ НА ЗДРАВСТВЕНИОТ СТАТУС НА РОМИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Фатима Османовска, Салија Ѓатиџ, Ромски ресурсен центар – Скопје

13

ДЕЦАТА РОМИ ПОВРАТНИЦИ ОД СТРАНСТВО И НИВНОТО УСТАВНО ЗАГАРАНТИРАНО ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ:

ИГНОРИРАЊЕ ИЛИ СООЧУВАЊЕ СО ПРОБЛЕМОТ СО НИВНОТО ПОВТОРНО ВКЛУЧУВАЊЕ ВО ОБРАЗОВАНИЕТО!?

Жаклина Дурмиш, Александар Митановски, Дендо Вас – Скопје

21

ОБЕЗБЕДУВАЊЕ УСЛОВИ ЗА КОМПЛЕТИРАЊЕ НА ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

КАЈ ВОЗРАСНИТЕ РОМИ ВО ОПШТИНА ПРИЛЕП

Марина Кондовска, Билент Казимоски, Рома СОС – Прилеп

31

БЕЗ МЕХАНИЗМИ ЗА МОНИТОРИНГ И ЕВАЛУАЦИЈА

НЕМА (ЕФИКАСНА) ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА ЛОКАЛНИТЕ АКЦИСКИ ПЛАНОВИ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ НА РОМИТЕ

Ромина Кајтазова, Елвис Ковачев, КХАМ – Делчево

41

(НЕ)ЕДНАКВОСТ ВО ЗДРАВСТВОТО:

КАКО ДО ПОДОБРА ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА НА РОМИТЕ ОД ШУТО ОРИЗАРИ?

Серхан Ахмед, Сунита Емини, ЦДРИМ – Шуто Оризари

Предговор

Фондацијата Отворено општество – Македонија работи на намалување на расчекорот помеѓу политиките и практиките за Ромите, како предуслов за нивна интеграција во општеството. Напорите на ФООМ се насочени кон: 1) јакнење на Ромите за остварување на здравствените права и унапредување на резултатите во образованието и 2) барање отчетност од Владата при креирањето, буџетирањето и испораката на ефективни и правични здравствени и образовни услуги.

Поаѓајќи од претпоставката дека нема застапување за информирани и ефикасни политики доколку луѓето/активистите од самата ромска заедница не се зајакнат за да можат активно да учествуваат и да влијаат врз процесите на креирање и донесување на јавните политики од кои се засегнати, минатата година ФООМ го спроведе проектот Roma Advocacy – Застапување за интеграција на Ромите.

Една од целите на овој проект беше да ги зајакне капацитетите на десетина млади ромски активисти за анализа, следење и влијание врз јавните политики на прашања/теми од областа на образованието и/или здравството, преку изготвување кратки документи за јавни политики (policy briefs) и застапување за препораките од нив. Основна референтна рамка за нивното изготвување беа националните, локалните и институционалните стратешки документи и политики што ги засегаат Ромите

(национални и локални стратегии, акциски планови и различни извештаи). Проектот овозможи две обуки (обука за пишување кратки документи за јавни политики и обука за прибирање, анализа и презентирање на податоците во функција на изготвување квалитетен документ/квалитетна анализа на политиките), како и менторска поддршка од професионалци и познавачи во дадените области.

Во оваа публикација се поместени пет кратки документи за јавни политики кои се резултат на работата на овие ромски активисти во последниве неколку месеци. Ова е прв нивен обид, преку ваква форма, да се осврнат на прашања, теми и проблеми кои ги идентификувале како важни за заедниците во/и со кои работат, но и да дадат препораки за надминување на проблемите и/или за подобрување на состојбите. Им честитаме за вложениот напор и веруваме дека ќе останат ангажирани со нови застапувачки документи и активности. Им благодариме и на нивните матични граѓански организации за интересот, посветеноста и поддршката. Веруваме дека зајакнувањето на индивидуалните капацитети на нивните активисти ќе придонесе за натамошно зајакнување на нивните организациски капацитети. Применувајќи ги новите искуства и знаења за изработка на документи за јавни политики на нови теми и прашања од нивен интерес, веруваме дека ќе придонесат за унапредување на програмското портфолио на овие граѓански организации.

ПРОГРАМАТА ЗА МЕДИЦИНСКИ СТИПЕНДИИ ЗА РОМИ КАКО МЕРКА ЗА ПОДОБРУВАЊЕ НА ЗДРАВСТВЕНИОТ СТАТУС НА РОМИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Фатима Османовска, Салија Љатиф, Ромски ресурсен центар – Скопје

1. **ВОВЕД**

Овој документ дава преглед на состојбите во однос на недоволната застапеност на Ромите, како ученици и како студенти, во средните стручни медицински училишта и на медицинските факултети, како и на малиот број здравствени работници Роми вработени во државните институции. Исто така, во документот е прикажана и куса анализа на значително неповолните показатели за здравствениот статус на Ромите споредени со истите показатели за другото, не-ромско население. Целта на документот е да придонесе за насочено креирање на националните образовни и јавноздравствени политики и практики кои, како една од целите, ќе го имаат предвид унапредувањето на здравјето на Ромите во Република Македонија.

Поаѓајќи од примерот на веќе постоечката Програма за медицински стипендии финансирана од Програмата за

јавно здравје на ФОО – Њујорк и Ромскиот образовен фонд од Будимпешта, овој документ предлага воведување нова и/или интегрирање на истата програма во рамките на постојните програми за стипендирање на Министерството за образование и наука на РМ. Ваквите стипендии поддржани од буџетот на РМ и придружени со дополнителната поддршка за менторство и застапување ќе овозможат зголемување на бројот на ромски професионалци во областа на медицинските науки, што понатаму долгорочно ќе придонесе за надминување на стереотипите и предрасудите кај здравствените работници кон Ромите, за подобрување на третманот и здравствената заштита за Ромите и, конечно, ќе придонесе за подобрување на општиот здравствен статус на ромската популација.

2. ПРОБЛЕМИ И ПОСЛЕДИЦИ

2.1. СОСТОЈБАТА СО ЗДРАВЈЕТО НА РОМИТЕ Е ЗНАЧИТЕЛНО ПОЛОША ОД ОНАА КАЈ НЕ-РОМСКОТО НАСЕЛЕНИЕ

Според пописот од 2002 година, во Република Македонија живеат 53.879 припадници на ромската етничка заедница, што претставува 2,66% од вкупната популација (Државен завод за статистика, 2002 год.) Студиите засновани на различни истражувачки методологии укажуваат дека реалната бројка на ромското население е поголема, односно, дека во Македонија живеат од 80.000 до 150.000 Роми (Павловски, Б., 2008). Освен бројните меѓународни и регионални документи кои го регулираат правото на здравје и образование,¹ потпишани и од Република Македонија, државата презеде и обврски што произлегуваат од потпишувањето на Декадата за вклучување на Ромите 2005–2015 и од националните акциски планови во согласност со Националната стратегија за Ромите (2014–2020) во четирите главни области на дејствување, меѓу кои и унапредувањето на образованието и здравјето на Ромите.

Наспроти ваквите афирмативни политики, практиката упатува на значително полоша здравствена состојба кај Ромите, споредено со не-ромското население. Меѓу позначајни-

¹ Конвенција за заштита на правата на детето; Конвенција за елиминирање на сите форми на дискриминација на жената; Универзална конвенција за човековите права; Меѓународен пакт за економски, социјални и културни права; Европска повелба за правата на пациентите; Меѓународна конвенција за елиминација на дискриминацијата; Рамковна конвенција за заштита на националните малцинства; Европска социјална повелба на Советот на Европа и др.

те причини се вбројуваат социјалните детерминанти, како што се: ниското ниво на образование, недоволната информираност во однос на здравјето и проблемите со пристап до услуги во здравствената заштита, невработеноста и несоодветните услови за домување. За разлика од општата популација, Ромите имаат 10 години пократок животен век од националниот просек, а причините за тоа, покрај лошата социо-економска состојба, се: раѓањето во домашни услови, недостатоците во опфатот на ромските деца со вакцинација, зголемениот морталитет на доенчиња и новороденчиња во ромската заедница (13,1 мртвороденчиња на 1000 Роми, наспроти 10,3 на 1000 жители на национално ниво); зголемениот процент на заразни заболувања, недоволната свесност за потребата од редовни превентивни лекарски прегледи, зголемениот процент на хронични заболувања [27% од Ромите и 31% од Ромките страдаат од хронични заболувања, споредено со 23% од не-ромското население што живее во близина на Ромите (Павловски, Б., 2014)]. Загрижувачки податок е и непознавањето на ниту една од сексуално преносливите инфекции и нивните симптоми, додека, пак, како резултат на дополнителни фактори, како што се малолетнички бракови, семејно насилство, недоволен пристап до услугите за женско и репродуктивно здравје, здравјето на Ромките е во уште полоша состојба.

2.2. ПОЛИТИКИ И МЕРКИ ЗА ПОДОБРУВАЊЕ НА МЕДИЦИНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ КАЈ РОМИТЕ ИМА, НО ВО ПРАКТИКА, НЕ СЕ СПРОВЕДУВААТ

Во извештајот од Студијата за ранливоста подготвена од страна на Програмата за развој при Обединетите нации

(УНДП) во 2005 год. се наведува дека 22% од Ромите и 39% од Ромките немаат никакво или имаат нецелосно образование, споредено со 8% од неромското население што живее во близина на Ромите. Студијата за состојбите во однос на здравјето, здравствената заштита и правото на здравје меѓу Ромите во Република Македонија, спроведена од Здружението за еманципација, солидарност и еднаквост на жените (ЕСЕ 2013 год.) посочи дека во споредба со другите националности, значително е помал процентот на Роми што имаат завршено средно или високо образование (табела 1).

Табела 1. Приказ на нивото на завршено/заокружено образование на испитаници Роми и други националности

Ниво на образование	Роми	Други
Средно образование	26,3%	47,3%
Вишо образование	1,2%	7,6%
Високо образование	1,7%	16,7%

Извор: Павловски, Б. и сор., Сите сме луѓе, Скопје, 2014

Во најновата Стратегија за Роми, усвоена во јуни 2014 година од страна на Владата на Република Македонија, во делот за образование се предвидува: „Зголемен упис на студенти Роми на високообразовните институции, секоја академска година во однос на претходната, до вкупно 40% во 2020 година, во однос на состојбата во учебната 2013/2014 година“, како една од целите за подобрување

на образовниот статус на Ромите во високото образование. При тоа се наведуваат: „Зголемување на квотите за запишување студенти Роми на високообразовните институции и обезбедување стипендии за студентите Роми“, како конкретни мерки за остварување на оваа цел.

Иако државните стипендии на МОН за додипломски и постдипломски студии не ги исклучуваат студентите Роми, не ги опфаќаат специфичностите на проблемите со кои се соочуваат учениците и студентите Роми запишани на медицинските науки и, исто така, не соодветствуваат целосно на потребите на заедницата за образован ромски медицински кадар. Практиката покажува дека неповолната социо-економска состојба на Ромите влијае врз бројот на средношколци и студенти запишани на медицинските науки, како и врз бројот на завршени средношколци и дипломирани студенти Роми. Средношколците и студентите на медицинските науки воопшто немаат или имаат ограничени можности за развивање дополнително неформално образование и други вештини во текот на образовниот процес кои би им овозможиле не само развивање стручни вештини туку и развој на лидерски вештини за застапување на одредено здравствено прашање важно за нивните заедници. Дополнително, нема системско решение на потребата за дополнителна поддршка на студентите и средношколците на медицинските науки во облик на менторска поддршка која би им помогнала во текот на школувањето во нивното насочување и академско напредување, со што на долг рок би придонела кон етаблирање на идните ромски здравствени работници како професионалци во својата област на дејствување.

2.3. РОМИТЕ СО ЗАВРШЕНО СРЕДНО МЕДИЦИНСКО ИЛИ УНИВЕРЗИТЕТСКО ОБРАЗОВАНИЕ НЕ СЕ ВРАБОТЕНИ ВО ЗДРАВСТВЕНИТЕ УСТАНОВИ

Студијата за ранливоста подготвена од страна на Програмата за развој при Обединетите нации (УНДП) од 2005 год. посочува дека 65% од Ромите и 83% од Ромките никогаш не биле вработени, во споредба со 50% од неромското население што живее во близина на Ромите. Вработувањето медицински кадар од ромска етничка

припадност, исто така, е еден од предизвиците со кои се соочува државата. Податоците од анализата на Рома СОС од 2015 год., прикажани во табелите подолу, покажуваат низок број Роми вработени во здравствените установи, а и оние што се вработени, во најголем број се технички кадар кој нема завршено медицинско образование.

Табела 2. Вработени Роми во здравствените установи во Р. Македонија

Здравствена институција	Број на вработени Роми	%	Број на вработени од друга етничка припадност	%
Здравствени домови	25	1%	2473	99%
Центри за јавно здравје	3	0,8%	361	99,2%
Болници	39	1,01%	3805	98,99%
Вкупно	67	1%	6639	99%

Извор: Рома СОС Прилеп (2015) „Што покажуваат искуствата и податоците за (не)реализирањето на здравствената компонента од Стратегијата за Роми 2005–2015?“

Табела 3. Роми со медицинско образование – активни и пасивни баратели на работа

Средно образование			Виша медицинска школа			Медицински факултет		
Активни	Пасивни	Вкупно	Активни	Пасивни	Вкупно	Активни	Пасивни	Вкупно
38	17	55	1	1	2	3	1	4

Извор: Рома СОС Прилеп (2015) „Што покажуваат искуствата и податоците за (не)реализирањето на здравствената компонента од Стратегијата за Роми 2005–2015?“

Во Стратегијата за Роми, меѓу приоритетните области во делот за здравство, се посветува поголемо внимание на работното ангажирање здравствени работници од ромската заедница, при што како специфична цел е наведено: „Да се вработат Ромите, кои завршиле соодветно средно и високо образование, на соодветни работни места во установите за примарна здравствена заштита, во превентивните тимови и тимовите на ЈЗУ од секундарната и терцијарната здравствена заштита“. Недостигот од Роми вработени во здравствените установи придонесува кон зголемување на бариерите за Ромите во пристапот до здравствени услуги поради културолошките и јазичните различности, како и кон одржување на стереотипите и предрасудите кај здравствените професионалци поради непознавањето на културолошките специфики на Ромите.

2.4. ПОСТОЈНАТА ПРОГРАМА ЗА МЕДИЦИНСКИ СТИПЕНДИИ КАКО ПОЈДОВНА ТОЧКА ЗА РАЗМИСЛУВАЊЕ

Програмата за медицински стипендии за Роми е веќе воспоставен модел на стипендирање и дополнителна образовна поддршка на идниот ромски кадар во областа на медицината. Програмата се реализира од 2010 година, со финансиска поддршка од Програмата за јавно здравје на Фондацијата Отворено општество од Њујорк и Ромскиот образовен фонд. Целта на оваа програма е, преку обезбедување поддршка за медицинско образование, менторство и обука за здравствено застапување и комуникациски вештини, да се овозможи зголемување

на бројот на Роми со завршено медицинско образование и нивно активно вклучување во креирањето и имплементирањето на здравствените политики, што наедно ќе придонесе кон унапредување на пристапот до здравствени услуги за Ромите. Целни групи/корисници на стипендиите се: студенти Роми на медицинските факултети и на високите школи; ученици Роми во средните медицински стручни училишта, лекари Роми специјализанти, како и лекари Роми на последипломски студии. Програмата за медицински стипендии за Роми се спроведува преку реализација на активности во 4 компоненти: финансиска поддршка (стипендија), менторство, обука за застапување и медиумска компонента. Компонентата финансиска поддршка ја администрира Ромскиот образовен фонд преку идентификување и селекција на корисниците – ученици во средните медицински стручни училишта, студенти на медицинските факултети и на високите школи, на последипломски студии и лекари специјализанти. Преку менторството, корисниците на стипендија добиваат континуирана академска поддршка и професионално советување. Обуката за здравствено застапување и комуникациски вештини се изведува во форма на летна школа на која учествуваат стипендистите заедно со нивните ментори. Таму имаат можност да ги развиваат личните капацитети за лидерство и да стекнат знаења за застапување во јавното здравство, за правото на здравствена заштита, за специфичностите на ромската култура и традиција. Постојаното информирање за опсегот и постигнувањата на програмата се спроведува преку комуникациска стратегија изработена во рамките на медиумската компонента.

RHSP Програма за медицински стипендии						
Академска година	Вкупен број пријавени	Број на доделени RHSP стипендии			Стипендирани средношколци	Стипендирани студенти
		Машки	Женски	Вкупно		
2010/11	88	16	33	49	30	19
2011/12	129	24	51	75	34	41
2012/13	165	24	48	72	26	46
2013/14	76*	18	39	57	20	37
2014/15	40	12	26	38	11	27
2015/16	29	5	18	23	2	21
2010–2015/16	527 поднесени барања	99 стипендии за машки	215 стипендии за девојчиња	314 стипендии вкупно	123 стипендии за средношколци	191 стипендии за студенти

Извор: ФООМ, Програма за медицински стипендии

Во период од 7 години, Програмата процесираше 527 барања/пријави за стипендии, а додели 314 (од кои 123 стипендии за средношколци и 191 за студенти). За позитивните ефекти говори бројот од 56 средношколци стипендисти, кои го завршија средното медицинско образование со поддршка од Програмата, и 23 студенти Роми, коишто ги завршија медицинските студии, а дел од нив се веќе на специјализација од различни области. Податоците за поднесените барања за стипендии покажуваат дека постоењето на оваа Програма значително го зголеми интересот за учење/студирање на медицинските науки меѓу Ромите (пораст од 88 барања за стипендија во 2010/11, 129 барања во 2011/12, на 165 барања во академската 2012/13 година до кога се примаа барања и од нови кандидати, средношколци и студенти Роми).

Бројката бележи пад и намалување во учебната 2013/14 година поради прекинот на прием на нови стипендисти и поради одлуката на донаторот за продолжување на стипендирањето на кандидатите запишани во претходната академска година. Матурантите и дипломираните медицинари Роми претставуваат солидна основа за надминување на проблемот со медицински кадар во општините и заедниците каде што живее најголем процент ромска популација. На пример, непостоењето матичен гинеколог во Шуто Оризари, што се провлекува како сериозен проблем подолги години, може да се надмине доколку државата најпрвин стипендира, а подоцна и вработи и субвенционира некој од овие дипломирани студенти по медицина за специјализација од областа на гинекологијата.

3. ПРЕПОРАКИ

- Потребно е Владата и Министерството за образование и наука (МОН) на РМ да обезбедат соодветни буџетски средства и ефикасен систем за имплементација на програмата за стипендирање и менторирање средношколци и студенти Роми кои учат медицински науки (медицина, стоматологија, фармација, средно и високо стручно образование за медицински сестри, лаборанти, физиотерапевти, радиолошки технолози, логопеди, акушерки). По примерот и добрите практики на постојната Програма, на овој начин, МОН ќе ги преземе и ќе обезбеди континуитет во спроведувањето на сегашните интервенции и создавањето висококвалификуван ромски здравствен кадар.
- Имплементацијата на Програмата за медицински стипендии за Роми ќе овозможи Владата да вработува кадри во чии професионални капацитети претходно инвестирала, кадар кој е обучен не само за обезбедување професионални здравствени услуги туку и за препознавање на вистинските потреби на заедницата и креирање програми во согласност со потребите.
- Градењето капацитети за застапување и лидерство, преку обезбедување континуирано неформално образование и промоција на идниот ромски здравствен кадар, е комплементарно со постигнувањето подобрен здравствен статус на Ромите.
- Министерството за образование и наука, преку Управата за развој и унапредување на образованието и јазиците на заедниците, да воспостави систем за сти-

пендирање и менторирање Роми кои учат/студираат медицински науки.

- Министерството за образование и наука, во соработка со граѓанскиот сектор, да овозможи дополнително градење на вештините на Ромите идни здравствени професионалци, обезбедувајќи обуки за застапување, како и нивна промоција во заедниците од каде што потекнуваат.
- Министерството за образование и наука, во соработка со граѓанскиот сектор, да обезбеди донаторски средства во првите две години од имплементацијата на програмата (2017–2018).
- Министерството за образование и наука да предвиди и да обезбеди финансиски средства од сопствениот буџет за имплементација на програмата во периодот 2018–2020.
- Министерството за здравство да обезбеди систем на квоти за вработување здравствен кадар од ромската етничка заедница

4. БИБЛИОГРАФИЈА

1. Агенција за вработување на РМ (2015), Извештај
2. Државен завод за статистика на Република Македонија (2002), Попис на населението, домаќинствата и становите во Република Македонија 2002, книга XIII

3. Институт за јавно здравје (2014), Извештај за здравјето на населението во Република Македонија
4. Министерство за труд и социјална политика (2005), Стратегија за Роми во Република Македонија, Јануари 2005
5. Министерство за труд и социјална политика (2014), Стратегија за Роми, достапна на <http://mtsp.gov.mk/dokumenti-642e295b-69e3-4291-acb1-2ce6beb8cdd8.nspix>
6. Павловски, Б. (2008), Здравјето, здравствената заштита и влијанието врз здравјето кај Ромите во Р. Македонија, ЕСЕ
7. Ромска организација за мултикултурна афирмација Рома СОС Прилеп (2015), „Што покажуваат искуствата и податоците за (не)реализирањето на здравствената компонента од Стратегијата за Роми 2005–2015?“, достапно на <http://romasosprilep.org/wp-content/publications/analizi/zdr-komponenta.pdf>
8. Павловски, Б. и др. (2014), Сите сме луѓе: Секому здравствена заштита без разлика на етничката припадност: состојбите во однос на здравјето, здравствената заштита и правото на здравје меѓу Ромите во Република Македонија, ФООМ, 2014
9. United Nations Development Program, World Bank and European Commission (2011), Regional Roma
10. Survey, достапно на: <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/povertyreduction/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data/>

ДЕЦАТА РОМИ ПОВРАТНИЦИ ОД СТРАНСТВО И НИВНОТО УСТАВНО ЗАГАРАНТИРАНО ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ:

ИГНОРИРАЊЕ ИЛИ СООЧУВАЊЕ СО ПРОБЛЕМОТ СО НИВНОТО ПОВТОРНО ВКЛУЧУВАЊЕ ВО ОБРАЗОВАНИЕТО!?

Жаклина Дурмиш, Александар Митановски, Дендо Вас – Скопје

1. ВОВЕД

Овој документ се занимава со загрижувачката состојба со образованието на децата Роми што се повратници од европските држави по безуспешното барање азил, како и со проблемот на нивното повторно (не)вклучување во образовниот процес. Документот дава преглед на правната рамка во државата и ги идентификува правните недоречености како генератори на неповолните состојби. Анализирани се достапните релевантни податоци за бројот на Роми повратници во последните три години, пречките за децата Роми повторно да се вклучат во образовниот процес, како и последиците од исклученоста од редовно и квалитетно образование.

Излезот од сиромаштијата и од неповолните услови Ромите често го гледаат во можноста да се добие азил во некоја од развиените земји. Првиот голем бран на заминување Роми во европските држави, со цел да добијат престој и азил, се случува по осамостојувањето, во 90-те години од XX век, а од 2010 година, по визната либера-

лизација, се случува и вториот голем бран. Голем број од барателите на азил добиваат негативен одговор, со што многу Роми се враќаат назад во РМ.

Со невклучувањето на децата Роми во образованието по нивното враќање во државата, дополнително се влошува образовното ниво на Ромите, кое во целина е далеку под просекот во РМ. Ромите на возраст од 25 до 64 години имаат, во просек, само шест години формално школување, со значителни полови разлики: 6,9 за мажите и 5,1 за жените (UNDP/World Bank/EC, 2011). Ниското образовно ниво е сериозен фактор за социјална ексклузија и придонесува Ромите да бидат најсиромашната и најмаргинализираната заедница во Македонија. Дури 23% од ромските семејства се со приходи под нивото на екстремна сиромаштија, а 41% од Ромите се сметаат за сиромашни (UNDP, 2011), при што само 23% од работоспособното ромско население во Македонија се вработени, додека 53% се невработени.

2. ПРОБЛЕМИ И ПОСЛЕДИЦИ

2.1. ДЕЦАТА РОМИ ПОВРАТНИЦИ ОД СТРАНСКИ ДРЖАВИ НЕ ГО УЖИВААТ ПРАВОТО НА КВАЛИТЕТНО ОБРАЗОВАНИЕ

Иако во Република Македонија, основното образование е задолжително и претставува уставно загарантирано право, што подразбира дека државата е должна да создаде услови секое дете да биде вклучено во квалитетно образование, според повеќе индикатори, многу од овие деца не се вклучени во образовниот процес по враќањето во државата. Квалитетното образование е предуслов за личен развој и за развојот на економијата и општеството во целина. Оттука, и РМ позитивно ја регулира оваа материја, така што и во највисокиот државен документ, Уставот, во член 44 е нагласено дека секој има право на образование, дека тоа е достапно за секого под еднакви услови, при што основното образование е задолжително и бесплатно. Ова право детално се регулира во Законот за основно образование. Неприкосновеноста на правото на образование е поддржана во најважните меѓународни документи, конвенции и декларации, меѓу кои и Конвенцијата за човекови права и Конвенцијата за правата на детето, кои Република Македонија ги има ратификувано, и тие се инкорпорирани во нашето законодавство. За да влијае пофокусирано на развојот на ромската популација, како најсиромашна и најмаргинализирана етничка група, во 2014 година Владата на Република Македонија ја усвои втората ревидирана „Стратегија за Роми 2014–2020“ (МТСП, 2014). Овој документ содржи мерки и активности насочени во пет области, детектирани како

клучни за подобрување на состојбата на Ромите. Образованието е една од клучните области на дејствување, при што се посочува дека опфатот и квалитетот на образованието на децата Роми се суштинско прашање за интеграцијата на Ромите во општеството. Важноста на образованието се потврдува и во Националната стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија, чија главна стратешка цел е „намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија преку подобро користење и зајакнување на расположливите човечки и материјални ресурси, подобрување на условите за живот, за работа и на општествени-те услови на сите граѓани, системско и институционално содејство во функција на побрз развој, повисок стандард, поквалитетно живеење и развојот на механизмите за социјално вклучување на ранливите категории граѓани во локален контекст“ (МТСП, 2013, стр. 3).

Меѓународната и домашната легислатива се основата за остварување на фундаменталното право на образование. Правото на образование е едно од основните права на детето. Секако, и децата Роми повратници од европските држави еднакво имаат право да го уживаат како полноправни граѓани на Република Македонија. Контроверзноста на состојбите станува уште поизразена имајќи предвид дека непридржувањето до законската обврска за задолжително основно образование е казниво. Очигледно, во реализацијата на суштината на оваа законска материја не се применуваат соодветни мерки и активности насочени кон потребите на децата Роми повратници од европските држави и не се создаваат еднакви услови секое дете да се вклучи во образовниот процес.

2.2. ЗНАЕМЕ ЛИ (ВООПШТО) КОЛКУ Е ГОЛЕМ ПРОБЛЕМОТ СО РОМИТЕ АЗИЛАНТИ И ПОВРАТНИЦИ ВО ДРЖАВАТА?

За да се проценат состојбите со образованието на децата повратници од земјите каде што нивните семејства безуспешно барале азил, би требало да се анализираат официјални податоци од институциите на државата во однос на бројот на деца повратници, потоа, колку од нив се вклучени во редовно образование, на која возраст и во кое одделение. Иако ваквите податоци се од приоритетен интерес, тие не се достапни преку средствата за информирање на државните институции. Во отсуство на официјални и достапни податоци, побаравме податоци од официјалните веб страници на релевантни институции од неколку земји кои најчесто се цел на миграции и барања за азил.

Според извештајот на Сојузната канцеларија за миграција и бегалци на Германија, под наслов “Das Bundesamt in Zahlen 2014” (Bundesamt für migration und flüchtlinge, 2015, стр. 27), во земјите од Европската унија во 2014 година имало вкупно 626.710 барања за азил. Ова претставува зголемување од 45,1% во однос на 2013 година кога имало 432.055 барања за азил. Од нив, најмногу баратели за азил во 2014 година имало во Германија (202.815 баратели), Шведска (81.325) и Италија (64.625).

Во документот „Профилот на мигрантите од Западен Балкан“ (“Migrationsprofil Weestbalkan”, Ursachen, Herausforderungen und Lösungsansätze) се вели дека поголем дел од барателите на азил од балканските земји се Роми (Stefan Alscher, C., Obergefell, J., Roos, S.R., 2015).

Исто така, во годишниот Извештај за напредокот на Македонија на Европската комисија редовно се нагласува дека голем е бројот на неосновани барања за азил во европските држави од Македонија, што е повторено и во извештајот за 2015 година (European Commission, 2015).

Според „Годишниот извештај за статистика за барателите на азил“ на Сојузната канцеларија за миграции и бегалци на Република Германија (Bundesamt für migration und flüchtlinge, 2015), во делот за периодот од јануари до септември 2015 година (Asylgeschäftsstatistik für den Monat September 2015, стр. 2) е забележано дека во тој период, во Германија имало вкупно 11.691 баратели на азил од Македонија, од кои 7.385 се од претходните години, додека 4.306 луѓе се нови баратели. Од вкупниот број претходни баратели на азил, 4.121 барање се одбиени, додека 1.909 сè уште не се решени. Според извештајот, во 2014 година имало 5.614 баратели на азил од РМ кои прв пат бараат азил во Германија, во 2013 година имало 6.028 баратели од РМ, а во 2012 година имало 4.546 баратели од РМ (Bundesamt für migration und flüchtlinge, 2015).

Во 2014 година, 5.565 баратели на азил биле одбиени, а истата година во Македонија се вратиле 2.098 луѓе (Das Bundesamt in Zahlen, 2015). Вообичаено, одбиените баратели за азил се враќаат во Македонија, но немаме официјални, јавно достапни податоци од нашите институции за барателите на азил државјани на Република Македонија и за тоа колкав број од нив се вратиле, колку од нив се деца и колку од нив не се во редовен образовен процес. Можно е во некое од релевантните министерства (веројатно во МВР) да постојат необработени податоци за

тоа колку државјани на РМ се вратени во земјата, но не се објавени на официјалните гласила и на официјалните интернет-страници на институциите, каде што би требало да бидат објавени доколку постојат. Отсуството на податоци не значи дека овој проблем не постои или дека е незначителен. Напротив, тој е голем, премногу сериозен и бара итна интервенција, а посебно во контекст на кризата со бегалците од Сирија. Со доаѓањето на сириските бегалци во Европа и нивното упатување кон земјите на Европската унија, веќе од септември 2015 год. започна уште позабрзано враќање на барателите на азил од балканските држави меѓу кои, секако, и оние од Македонија.

Според одредени проценки, над 35% од ромската популација во голем број европски држави се деца под 15 години (Европска комисија, 2011). Тоа дава основа да се претпостави дека околу една третина (а можеби и повеќе) од повратниците се деца на основношколска возраст. Кога ќе се додаде и значителниот процент повратници што се на средношколска возраст, заклучуваме дека околу една половина од повратниците треба да се вклучат во редовното образование.

2.3. НЕДОСТАСУВА СИСТЕМСКИ ПРИОД ВО МЕНАЦИРАЊЕТО НА ПОДАТОЦИТЕ ПОВРЗАНИ СО НАПУШТАЊЕТО И ВРАЌАЊЕТО ВО ДРЖАВАТА И ПОВТОРНОТО ВКЛУЧУВАЊЕ НА ДЕЦАТА ВО ОБРАЗОВНИОТ ПРОЦЕС

Во ситуации кога децата престанале да посетуваат училиште затоа што заминале со своето семејство во некоја од европските држави како баратели на азил, вообичае-

на практика е училиштето да ги евидентира како отселени во странство и понатаму нема увид за нив. Но, многу често, ваквиот статус на децата не се менува и ажурира и по враќањето на семејствата во РМ. Иако децата се повторно во Република Македонија и живеат во реонот на училиштето, ниту општината ниту училиштето нема ажурирани списоци во кои овие деца се повторно додадени. Во таква ситуација, тие не ни поведуваат постапки за нивно повторно вклучување во редовното образование. Тука е нужно да се потенцира фактот што податоците за тоа дека децата со своите семејства, како државјани на РМ, се во државата им се достапни на државните институции. Имено, на граничните премини секако се води евиденција за сите граѓани кога излегле и кога се вратиле во земјата, но проблемот е во тоа што овие податоци не се ставаат во функција на вклучувањето на децата во образованието и, веројатно, не се процесираат понатаму до релевантните институции (МТСП, МОН, центрите за социјална заштита, локалните заедници), односно, податоците не се доставуваат до училиштата за да може тие да преземат активности за враќање на децата во наставниот процес. Всушност, училиштата немаат информација дека овие деца се вратиле во државата. На тој начин, овие деца стануваат „невидливи“ за системот во делот посетување училиште, па поради тоа, ниту казнената регулатива предвидена за непосетување настава не може да има влијание врз нивните родители.

Оставено е единствен начин за ажурирање на податоците да биде самостојното пријавување од страна на родителите или старателите, односно, тоа е оставено на нивната иницијативност, информираност, волја и упорност.

Отежнувачка околност е и тоа што во многу случаи, децата живеат само со своите баби и дедовци кои не се во состојба да се избораат со сложени процедури непријатни за нив. Дури и кога имаат неформални информации дека децата се повторно со живеалиште во нивниот реон, училиштата немаат препораки како да се справат со оваа ситуација на враќање на децата од семејствата баратели на азил. Тие немаат инструкции и не преземаат активности за враќање на децата во редовното образование.

2.4. НЕ ПОСТОИ СИСТЕМ ЗА ВАЛИДАЦИЈА НА ПРЕТХОДНОТО ЗНАЕЊЕ И ЕФЕКТИВНА СТРАТЕГИЈА ЗА ВКЛУЧУВАЊЕ НА ДЕЦАТА ПОВРАТНИЦИ ВО ОБРАЗОВНИОТ ПРОЦЕС, ШТО ВОДИ КОН НИВНО НАТАМОШНО ОСИПУВАЊЕ И ИСКЛУЧУВАЊЕ

Суштински проблеми постојат дури и во ситуација кога децата се враќаат во образовниот процес. Тогаш, вообичаено, тие се принудени да го продолжат образованието во она одделение во кое застанале пред заминувањето од Македонија. Меѓутоа, во времето на нивниот престој во државата во која живееле одреден период, тие биле вклучени во некаква форма на образование која е подготвителна за влез во редовната настава во таа држава, форма на настава која не го оценува успехот на децата. Во други случаи, поради брзите процедури во однос на барањето за добивање на азил и одговорот на тоа барање, многу деца и не добиваат некаков сертификат

дека посетувале одредена форма на настава. Затоа, кога се враќаат во Македонија, тие немаат валиден документ како сертификат за постигањата во таа настава кој ќе им овозможи да продолжат во погорно одделение од она во кое биле кога заминале за странство. Од друга страна, нашето основно образование нема механизам за проверка и верификација на постојното ниво на знаење на детето со кој ќе се процени дали знаењата се соодветни на одделението што одговара на нивната возраст, со што би се овозможило тие деца да продолжат во тоа одделение.

Во ваква ситуација, основните училишта во Македонија ги враќаат децата во одделението во кое застанале пред барањето азил во странство, без да се води грижа за тоа што овие деца сега се на поголема возраст и стекнале други знаења во училиштето во државата во која престојувале. Ваквата ситуација кога децата мораат да учат со деца помали од нив и притоа, треба да учат наставна содржина која во извесна мера веќе ја учеле во државата каде што престојувале и која ја имаат усвоено, влијае многу демотивирачки врз нив. Создава одбивност кај учениците да се вратат во училиште и предизвикува осипување. Тоа е сериозен фактор на исклучување од образованието. Училиштата треба да имаат проактивна стратегија и да подготвуваат персонализиран план¹ за децата повратници од странство, односно, план за работа приспособен на знаењата и потребите на секое дете. Так-

¹ Овој план не треба да се поистоветува со Индивидуализираниот образовен план (ИОП) кој се изготвува за децата со попречености (посебни потреби).

виот план ќе овозможи осмислена индивидуализирана работа со која компетентно, ефикасно и ефективно ќе се надомести пропуштеното во нивниот процес на учење.

Во реалноста, по линија на помал отпор и без преземање на сопствената одговорност од секоја од страните, децата се надвор од образованието, без можности да го уживаат своето право на образование. На многу од родителите им е важно тоа што не добиваат казни затоа што нивните деца не се во училиште, децата не ги развиваат своите потенцијали и ги поминуваат деновите на работ на деликвенција, наставниците немаат дополнителна работа, а општеството, општината или училиштето, навидум, не трошат средства за образованието на овие деца. Но, цената е драматично висока. Иднината на многу деца и семејства е загрозувана, и тие се предодредени на сиромаштија и маргинализација. По само неколку години овие деца ќе станат работоспособни, а тогаш тие ќе го чинат општеството многу повеќе отколку потребното вложување во нивното образование по враќањето од странство. Наместо да имаат поквалитетен живот и да придонесуваат за општествениот развој и во буџетот на државата со регуларните даноци од својата работа, долгорочно тие ќе бидат на товар на државниот буџет. Тие ќе бидат потенцијални приматели на социјална помош, не ќе можат да се вработуваат затоа што се неквалификувани, без професија, а можеби, и неписмени. Од друга страна, се загрозува кохезијата на општеството, се зголемуваат маргинализацијата и сегрегацијата на овој дел од ромската популација. Социјалните разлики и сиромаштијата се зголемуваат, што продолжува да ја загрозува интеграцијата на Ромите во општеството.

3. ЗАКЛУЧОЦИ

- Иако сите декларативни заложби на државата (политиките и стратешките документи) се насочени кон подобрување на квалитетот на живеење на Ромите, во однос на децата повратници, во државата не постои благовремена и квалитетна интервенција за нивно евидентирање и вклучување во редовниот образовен процес.
- Со тоа што децата повратници од странство, државјани на РМ, не се вклучуваат во задолжителното основно образование, се прекршуваат Уставот на Република Македонија и Законот за основно образование.
- Не постојат прецизни процедури на ниво на училиште и на локална заедница за следење кои деца го напуштиле училиштето.
- Не постојат процедури и обврски за училиштето и за општината со кои тие би имале ажурирана евиденција на децата и семејствата што се вратиле од земјите каде што барале азил.
- Не постои механизам за проверка на знаењата на детето со кој ќе се процени дали знаењата се соодветни на одделението што одговара на неговата возраст, со што тоа би можело да се вклучи во одделението со своите врсници.
- Отсуството на активности и мерки за враќање на децата повратници во училиште претставува сериозен ризик и фактор за осипување и исклучување, а со тоа, и фактор за зголемување на бројот на неписмени и неквалификувани возрасни во државата.

4. ПРЕПОРАКИ

Бидејќи овој проблем е актуелен, неопходно е да се дејствува веднаш и брзо. За да се пополнат овие празнини во образовниот систем, со цел ефикасно вклучување на децата во квалитетен образовен процес, неопходно е:

1. Да се воспостави систем за евиденција, соработка и размена на податоци меѓу институциите (МВР, МОН, ЗЕЛС, центрите за социјална помош, општините, основните училишта и другите засегнати институции) за повратниците од странство. Државата нужно треба да се соочи и да се справи со овој предизвик. За јасна слика за проблемот, потребни се прецизни податоци од државните институции.
2. Секоја локална заедница и училиштата на нејзината територија да преземат мерки и активности за евиденција и за вклучување на сите деца повратници од странство во редовниот образовен процес.
3. Образовните институции, заедно со училиштата, да развијат механизми за проверка на знаењето на секое дете, со цел валидација на претходно стекнатото образование и соодветно распоредување во одделение според возраста и нивото на знаења.
4. Образовните институции, заедно со училиштата, да изготват стратегија и водич за изработка на персонализиран план за децата повратници од странство, со цел компетентно, ефикасно и ефективно да го надоместат пропуштеното во нивниот процес на учење.

5. БИБЛИОГРАФИЈА

1. Alscher, C., Obergfell, J., Roos, S.R. (2015), "Migrationsprofil Weestbalkan" Ursachen, Herausforderungen und Lösungsansätze,
2. www.bamf.de, пристапено на 2 ноември 2015
3. Bundesamt für migration und flüchtlinge (2015), Das Bundesamt in Zahlen 2014,
4. www.bamf.de, пристапено на 2 ноември 2015
5. Bundesamt für migration und flüchtlinge (2015), Asylgeschäftsstatistik für den Monat September 2015,
6. www.bamf.de, пристапено на 2 ноември 2015
7. European Commission (2015), The former Yugoslav Republic of Macedonia, 2015 Progress Report, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia_2013.pdf, пристапено на 4 ноември 2015
8. Европска комисија (2011), Комуникација од Комисијата до Европскиот парламент, Советот, Европскиот економски и социјален комитет и Комитетот на регионите: Рамка на ЕУ за национални стратегии за интеграција на Ромите до 2020 година, Брисел
9. МТСП (2010), Национална стратегија за намалување на сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија 2010–2020

10. www.mtsp.gov.mk, пристапено на 30 октомври 2015
11. Службен весник на РМ (1991), Устав на Република Македонија
12. www.sobranie.mk, пристапено на 30 октомври 2015
13. UNDP/World Bank/EC (2011), Roma in the Former Yugoslav Republic of Macedonia

ОБЕЗБЕДУВАЊЕ УСЛОВИ ЗА КОМПЛЕТИРАЊЕ НА ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ КАЈ ВОЗРАСНИТЕ РОМИ ВО ОПШТИНА ПРИЛЕП

Марина Кондовска, Билент Казимоски, Рома СОС – Прилеп

1. ВОВЕД

Во фокусот на овој документ се возрасните Роми со незавршено основно образование од општина Прилеп. Документот дава преглед на сегашната состојба со образованието на возрасните Роми, се задржува на постојните проблеми согледани од аспект на правото на бесплатно задолжително основно образование и стекнување основни компетенции неопходни за живот и за вработување, како и од аспект на (не)ефикасноста на системот за образование на возрасните. Укажувајќи на последиците што произлегуваат од овие проблеми, документот дава и препораки за нивно надминување.

Иако Република Македонија има уставно заснована одговорност да создаде еднакви можности и пристап до квалитетно образование за сите свои граѓани, многу возрасни лица сè уште не завршиле ниту основно образование. Во отсуство на понови податоци, податоците од последниот попис од 2002 год. (ДЗС, 2002) покажуваат дека речиси 18% од населението во државата се без комплетирано основно образование. Меѓу нив, значителен дел се

Роми. Ромите на возраст од 25 до 64 години, во просек, поминуваат само шест години формално образование, што е далеку под државниот просек и е најниска стапка за некоја етничка заедница (UNDP/World Bank/ЕС, 2011). Овој проблем е уште поизразен/поприсутен во општина Прилеп која важи за втора по големина во државата според бројот на ромско население.

Поаѓајќи од образованието како фундаментално човеково право, кое заедно со вработувањето го поседуваат најголемиот потенцијал за идниот развој на секоја заедница, во документот се идентификува потребата од обезбедување подобри услови за основното образование за возрасните лица од ромската заедница која е интензивно подложена на маргинализирање. Потребни се мерки за описменување, оформување и комплетирање на основното образование на лицата кои од различни причини не го комплетираат претходно, како и за лицата коишто воопшто не биле вклучени во образовниот систем. Тоа треба да им овозможи на Ромите стекнување компетенции за

живот и за вклучување во општествените процеси и на пазарот на трудот, како и добивање можност за егзистенција и личен развој. Истовремено, долгорочно, комплетирањето на основното образование на возрасните Роми од општина Прилеп ќе доведе до прекинување на циклусот на сиромаштија и исклученост и ќе придонесе за развојот на самата локална заедница.

2. ПРОБЛЕМИ И ПОСЛЕДИЦИ

2.1. УСТАВНА ГАРАНЦИЈА И ЗАКОНСКА РЕГУЛАТИВА ЗА ЗАДОЛЖИТЕЛНО ОСНОВНО И СРЕДНО ОБРАЗОВАНИЕ ИМА, НО ФУНКЦИОНАЛЕН СИСТЕМ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ НА ВОЗРАСНИТЕ НЕМА

Според Универзалната декларација за човековите права (ОН, 1948), секој има право на образование. Правото на образование е универзално. Македонската легислатива е во согласност со овие одредби. Уставот на Република Македонија го гарантира основното образование, и тоа треба да биде достапно и бесплатно за секого под еднакви услови. Законот за основното образование уредува дека основното образование е задолжително. Законот за образование на возрасните нагласува дека целта на процесот на образование на возрасните е да се обезбеди можност за стекнување соодветно образовно ниво за секого и за сите возрасни групи и да овозможи лицата да стекнат знаења, вештини и ставови кои ќе бидат во согласност со барањата на општеството и пазарот на трудот. Концепцијата за

основно образование на возрасните во РМ (ЦОВ, 2015) се повикува на Националниот извештај за развојот на образованието на возрасните поднесен до УНЕСКО од страна на Владата на Република Македонија во 2008 година во кој самата Влада констатира дека во државата „нема систем за образование на возрасните; културата на учење кај луѓето е изгубена; нема координација и соработка меѓу партнерите; сиромашни се достапноста и видливоста на образовната понуда; образовната понуда е несоодветна за потребите на популацијата и општеството; квалитетот на образовните услуги е неконзистентен“. И во Националната програма за развој на образованието во Република Македонија 2005–2015 година (МОН, 2006) е постулирано дека една од главните цели на државата треба да биде образованието да се направи достапно за секој кој живее на територијата на Република Македонија, без оглед на неговата возраст, пол, религиозна определба, етничка припадност, здравствена состојба и социјална и финансиска положба. Стратегијата за образование на возрасните 2010–2015 (ЦОВ, 2010) упатува на тоа дека образованието на возрасните има сè поголемо значење и удел во дизајнирањето на човековиот живот, работа и успешност. Стратегијата за Ромите во Република Македонија 2005–2015 (МТСП, 2005) предвидува посебни мерки за возрасните, но кога се има предвид колку е мал бројот на возрасни што се вклучуваат во некоја форма на образовен процес (пренесен подолу во текстот), заклучуваме дека спроведените акции/мерки на Владата се далеку од доволни и задоволувачки, особено во делот за намалување на неписменоста.

И покрај тоа што Уставот и законите во РМ го гарантираат основното образование, официјалните податоци и нао-

дите од терен покажуваат дека голем процент возрасни лица немаат комплетно основно образование. Тоа важи за општата популација во РМ, а посебно кога е во прашање ромската заедница. Ромите на возраст од 25 до 64 години, во просек, во образовен процес поминале само шест години, со значителна полова разлика: 6,9 години за мажите и 5,1 за жените (UNDP/World Bank/EC, 2011). Податоците директно укажуваат на тоа дека многу Роми не го завршуваат основното образование и не продолжуваат во средно. Слично е и за помладите генерации. Имено, Ромите на возраст од 16 до 24 години комплетираат само седум години образование, при што 7,4 за машките и 6,7 години за женските. Проблемот со ниското образовно ниво и некомплетното основно образование кај голем дел возрасни Роми е истражуван и идентификуван и во неколку домашни документи, и тоа, во Анализата на образованието на Ромите во Република Македонија, во Националната програма за развој на образованието 2005–2015 година, како и во Концепцијата за образование на возрасните во РМ.

2.2. СПОРЕД УСТАВОТ Е БЕСПЛАТНО, НО ВО ПРАКТИКАТА, ОБРАЗОВАНИЕТО НА ВОЗРАСНИТЕ СЕ ПЛАЌА

Иако, според Уставот, основното образование е загарантирано и е бесплатно, во практиката, возрасните се принудени да плаќаат за да завршат основно образование. Во Концепцијата за основно образование на возрасните во РМ (ЦОВ, 2015), исто така, се нагласува дека многу возрасни не го завршиле основното образование поради

лоша финансиска состојба, а начинот на кој актуелно се реализира основното образование за возрасни не е доволно достапен и атрактивен за поголем број од оние што го немаат комплетирано.

Тоа е дополнителен фактор на демотивација, посебно за сиромашните и припадниците на ранливите групи, меѓу кои и Ромите, кои всушност, се и најбројни во оваа категорија. Практиката покажува дека возрасните, доколку сакаат да се описменат или да го дооформат основното образование, се должни сами да плаќаат и до 3000 денари за да завршат едно одделение од основното образование.¹ Овие наплати се во директна спротивност со уставната одредба за гарантирано и бесплатно основно образование.

2.3. НЕЕФИКАСНОСТА НА СИСТЕМОТ ЗА ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ВОЗРАСНИ РЕЗУЛТИРА СО МАЛ БРОЈ ЗАПИШАНИ И ЗАВРШЕНИ ВОЗРАСНИ И ВОЗРАСНИ РОМИ ВО ДРЖАВАВА И ВО ОПШТИНА ПРИЛЕП

Ако се има предвид огромниот број возрасни без комплетно основно образование, вклученоста на возрасните во процесот на основното образование е неприфатливо ниска. Може да се забележи драстично опаѓање не само на бројот на училишта и институции за основно образование за возрасни туку и на бројот на посетители. Тоа укажува на сериозни пречки и пропусти во поставеноста и реализацијата на образованието за возрасните. Системот за основно образование за возрасни не е доволно

видлив и препознаен од страна на потенцијалните корисници и не е доволно атрактивен. Програмите и плановите наменети за основно образование за возрасни не можат да одговорат на нивните постојни потреби и карактеристики. Постои недореченост во легислативата околу ингеренциите, реализацијата и финансирањето на основното образование за возрасни, што штетно се одразува на состојбите во оваа сфера и го прави системот за образование на возрасни неефикасен. Постојат и недоволна усогласеност и соработка меѓу надлежните институции и тела, министерствата, Советот за образование на возрасните и локалната заедница. Згора на тоа, и од тој мал број запишани учесници, завршуваат само околу третина, што укажува на неефикасност на системот за образование на возрасни. Отсуствуваат мерки со кои возрасните ќе бидат адекватно информирани за корисноста од процесот и ќе се мотивираат да се вклучат во комплетирањето на своето основно образование.

Од податоците од Државниот завод за статистика (ДЗС, извештаи за основните и средните училишта на почетокот на учебната 2008/2009, 2009/2010, 2010/2011 година), а имајќи предвид дека основното образование за возрасни трае четири години, може да се извлече следнава приближна проценка: од 531 запишани возрасни во учебната 2008/2009 година на ниво на целата држава (од кои, 224 жени), што е и онака исклучително мал број во споредба со вкупниот број возрасни без основно образование, по четири години завршиле само 193 возрасни или само 36% од запишаните. Следната учебна 2009/2010 година, од 418 запишани (од кои, 161 жени), завршиле само 158 возрасни или 38%. Во учебната 2010/2011, од 365 запи-

шани (од кои, 119 жени), завршиле 120 или само 33%. Од податоците може да се забележи дека од учебната 2008/2009, па наваму, постои тенденција на значително опаѓање на бројот на возрасни што се запишале и го комплетираше своето основно образование. Дополнително загрижува и степенот на полови разлики во податоците, што ги потврдува и продлабочува родовата нееднаквост и ниското ниво на образование кај жените. Кога е во прашање ромската популација, проекцијата на состојбите врз основа на достапните податоци е уште понеповолна. Според наодите од една меѓународна студија, дури 22% од ромската популација, при што дури 46% од женската популација, немаат никакво искуство со формалното образование (UNDP/World Bank/EC, 2011). Со оглед на тоа што на веб-страницата на ДЗС не се достапни десегрегирани податоци по етничка припадност во однос на возрасните без комплетно основно образование, еден важен наод се податоците од работата на терен на здружението РОМА СОС – Прилеп во ромската заедница во Прилеп во периодот од 2011 до 2015 година. Според ова истражување, бројот на Роми во Прилеп што се без комплетно основно образование изнесува околу 800 лица.

Загрижувачко ниски се бројките на возрасни Роми според податоците од Работничкиот универзитет „Пере Топшев“ – Прилеп. Имено, во 2010 година, на овој универзитет вкупно завршиле 55 возрасни, од кои, 11 се Роми; во 2011 година, вкупно завршиле 29 возрасни, од кои, 10 се Роми; во 2012 година вкупно завршиле 27 возрасни, од кои, 9 се Роми; во 2013 година, вкупно завршиле 16 возрасни, од кои, 8 се Роми; во 2014 година, вкупно завршиле 24 возрасни, од кои, 6 се Роми.

Во вакви услови, а со цел системот да се направи поефикасен, а пристапот до образование да им се овозможи и на ранливите групи, потребно е да се искористат потенцијалите на постојните релевантни институции и невладини организации во функција на основното образование за возрасни.

2.4. НИСКАТА ВКЛУЧЕНОСТ ВО ОБРАЗОВАНИЕТО ЗА ВОЗРАСНИ РЕЗУЛТИРА СО НЕИСКОРИСТЕНИ МОЖНОСТИ ЗА ДООБУКА, КВАЛИФИКАЦИЈА И ПРЕКВАЛИФИКАЦИЈА ЗА ЗАНИМАЊА НА РОМИТЕ, ШТО УШТЕ ПОВЕЌЕ ГИ НАМАЛУВА ШАНСИТЕ ЗА НИВНО ВРАБОТУВАЊЕ И ГО ЗАЦВРСТУВА КРУГОТ НА СИРОМАШТИЈА И ИСКЛУЧУВАЊЕ

Ниски се вклученоста и искористеноста на можностите за возрасните Роми за дообука, квалификација и преквалификација за разни занимања кои би довеле до нивно вработување. Повторно, на овој заклучок упатуваат податоците од Работничкиот универзитет „Пере Тошев“ – Прилеп според кои во 2010 година, само 3 Роми од општината завршиле обука за некое занимање; во 2011 година, само 2 Роми; во 2012 година, ниту еден Ром не бил вклучен во обуките за занимање; во 2013 година, 1 Ром завршил обука за занимање, како и во 2014 година. Една од најважните пречки за возрасните Роми да се вклучуваат во овие обуки е тоа што многу од нив немаат свидетелство за завршено основно образование.

Необразованоста и ниските квалификации на возрасните доведуваат до: низок степен на инклузија во општест-

вото, маргинализација, сегрегација, мала присутност на пазарот на трудот и пораст на сиромаштијата кај ромската заедница. Дури 41% од Ромите во РМ се сметаат за сиромашни (UNDP/World Bank/EC, 2011). Овие состојби водат кон: пораст на социјалните алокации, пораст на сивата економија, отежнат пристап до информации, до права и до јавни услуги, ограничени можности за поддршка на образованието на децата. Наместо градење кохезивно општество, се засилува процесот кој се одвива во круг и во кој сиромаштијата создава нова сиромаштија, а необразованоста создава необразованост во следните генерации. Маргинализацијата и ексклузијата оневозможуваат градење на кохезивно општество, а креираат социјално раслојување, социјални тензии и конфликти, со што се попречува развојот на заедницата и на поширокото општество.

2.5. НЕКОМПЛЕТНОТО ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ И НИСКОТО ОБРАЗОВНО НИВО ОСТАНУВААТ СИЛНИ ФАКТОРИ ЗА НЕВРАБОТНОСТА

Ниско ниво на образование значи ниска работна квалификација и ниски шанси за вработување. Тоа е една од најважните причини за високата стапка на невработеност меѓу Ромите и за ниската стапка на учество на пазарот на трудот. Само 23% од Ромите на работоспособна возраст се вработени, при што најголемиот дел од нив како неквалификувани работници (UNDP/World Bank/EC, 2011). Дури 53% од Ромите се официјално невработени. Дури 70% од невработените Роми на возраст од 15 до 64

години немаат никакво претходно искуство со вработување.

И податоците добиени од Агенцијата за вработување на Република Македонија, подрачна служба – Прилеп, укажуваат на висока стапка на некомплетно основно образование кај ромската популација во општината. Имено, моменталниот број на евидентирани невработени лица изнесува 469, од кои 306 лица воопшто не се вклучени во основното образование и 163 лица се со нецелосно основно образование. Веројатно, оваа бројка на терен е поголема ако се има предвид дека извесен број граѓани

не фигурираат во евиденцијата на Агенцијата за вработување поради различни причини.

Податоците на подрачната служба на Агенцијата за вработување на Република Македонија за општина Прилеп бележат релативно стабилна тенденција и висока стапка во уделот на Ромите во популацијата невработени. Стабилна е тенденцијата и кај уделот на возрасните Роми без комплетно основно образование во вкупната бројка невработени. Огромно мнозинство од евидентираниите невработени се без комплетно основно образование.

Година	Број на евидентирани невработени лица	Број на евидентирани невработени лица Роми	Број на евидентирани невработени лица Роми со некомплетирано основно образование
2009	22 635	1765	1711
2010	22 265	1726	1674
2011	18 885	1601	1550
2012	17 009	1348	1308
2013	6 759	135	118
2014	8890	824	783

Извор: Подрачната служба на Агенцијата за вработување на Република Македонија, Прилеп (2015)

3. ПРЕПОРАКИ

3.1. ДА СЕ УСОГЛАСИ ЛЕГИСЛАТИВАТА ОКОЛУ ИНГЕРЕНЦИИТЕ, РЕАЛИЗАЦИЈАТА И ФИНАНСИРАЊЕТО НА ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ВОЗРАСНИ ВО СОГЛАСНОСТ СО УСТАВОТ И ЗАКОНИТЕ

Во осмислувањето ефикасно, ефективно и релевантно образование за возрасни, Концепцијата за образование на возрасните во РМ (ЦОВ, 2015) ги нагласува препораките на Европскиот парламент и Советот на Европа според кои сите земји-членки треба да развијат достапност до клучните компетенции за сите граѓани како дел од своите стратегии за доживотно учење. Во овој носечки документ на европските институции се препорачува да се обезбедат следниве услови: на сите млади да им се овозможат почетно образование и оспособување за развој на клучните компетенции кои ќе ги подготват за живот; соодветно образование за оние коишто поради различни причини имаат потреба од дополнителна помош во учењето; возрасните да бидат во можност да ги развиваат своите клучни компетенции во текот на целиот живот, посебно оние таргетирани како приоритетни групи; да бидат поставени соодветна инфраструктура и систем за квалитетно продолжување на образованието на возрасните и нивна поддршка за влез на пазарот на трудот. Образованието за возрасни мора да биде следено и поддржано со: јасно дефинирана правна регулатива, регулирани права и обврски во сферата на финансирањето на национално и локално ниво, изградена и развиена ин-

ституционална мрежа на даватели на образовни услуги заснована на квалитет, а реализацијата да биде транспарентна и да се темели на евалуација на резултатите.

3.2. НУЖНИ СЕ ПРОАКТИВНИ МЕРКИ ЗА ДА СЕ ИЗГРАДИ ЕФИКАСЕН СИСТЕМ НА ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ВОЗРАСНИ

На краток рок, во постојната регулатива да се испитаат можностите за верификација на претходно стекнатото знаење на возрасните, што ќе овозможи да се утврди ниво (одделение) од кое ќе можат да го продолжат своето образование. На подолг рок, потребно е да се изготват механизми за препознавање и верификација на претходно стекнатото знаење на возрасните лица. Истовремено, нужно е да се развие мрежа на институции кои на возрасните ќе им овозможат докомплетирање на основното образование. Во градењето на овој систем, треба да се искористат капацитетите на сите постојни релевантни институции, релевантните невладини организации и, според потребите, да се оформат нови.

Во еден документ на Европската комисија (Европска комисија, 2011) фокусиран на националните стратегии за интеграција на Ромите е посочено дека децата, кои ги пропуштаат часовите, кои подоцна се вклучуваат во образовниот систем или рано го напуштаат, се соочуваат со значителни тешкотии во натамошниот живот: од неписменост и јазични проблеми, до чувство на исклученост и неадекватност. Како резултат на тоа, тие се соочуваат со тешкотии при продолжувањето на нивното образование,

запишувањето на факултет или наоѓањето добра работа. Поради тие причини, се поттикнуваат иницијативи за програми за втора шанса за младите возрасни луѓе кои го напуштиле образованието, вклучително и програми со изразен фокус на ромските деца. Во кампањата за писменост како надополнување на носечката иницијатива „Нови вештини и работни места“ од стратегијата „Европа 2020“, посебно се нагласува важноста на борбата со неписменоста меѓу ромските деца и возрасни. Притоа, Комисијата препорачува да се вложуваат дополнителни ресурси за индивидуални училишта во функција на подобрување на состојбите.

3.3. КАКО УСТАВНО ЗАГАРАНТИРАНО, ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ВОЗРАСНИ МОРА ДА БИДЕ БЕСПЛАТНО

Бидејќи приоритет на државата е создавање едуцирани и компетентни граѓани, трошоците за основно образование, според Уставот и законите, мора да бидат, исто така, на товар на државата. Образованието треба да биде насочено кон полн развој на човековата личност и да го одразува почитувањето на човековите права и основни слободи. Затоа, неопходно е да се реafirмираат мерките за образование на возрасните Роми предвидени со Стратегијата за Ромите во Република Македонија 2014–2020 и да се одвојат соодветни финансиски средства неопходни за нивното спроведување.

Мерките предвидени во Стратегијата за Ромите во Република Македонија 2014–2020 (МТСП, 2014), кои се надоврзуваат на претходната Стратегија за Ромите во Република Македонија (МТСП, 2005), се поврзани со намалувањето на стапката на неписменост, при што описменувањето ќе има карактер на владина програма која цели на вкупното население, а особено на ромското. Министерството за образование треба да ја поедностави процедурата за стекнување основно образование, да го промовира концептот на доживотно учење и стекнување нови вештини, да ги зголеми можностите за образовен избор преку работничките универзитети или други специјализирани агенции.

3.4. ОПШТИНАТА ТРЕБА АКТИВНО ДА СЕ АНГАЖИРА ВО СЛЕДЕЊЕТО И ИСТРАЖУВАЊЕТО НА СОСТОЈБИТЕ ВО ВРСКА СО ОБРАЗОВАНИЕТО НА СВОИТЕ ГРАЃАНИ

Општината, во соработка со релевантни институции и организации, треба да спроведе темелно теренско истражување за да се идентификува бројот на возрасни Роми без комплетно основно образование во општина Прилеп, а кои не се вклучени во образовниот систем. Наедно, треба да направи анализа и на постојните и потенцијалните образовни капацитети во општина Прилеп за основно образование за возрасни, со отворена анализа за можностите за искористување на потенцијалот на сите постојни релевантни институции и невладини организации.

3.5. ОПШТИНАТА Е ОДГОВОРНА И ТРЕБА ДА ИЗГОТВИ СТРАТЕГИЈА ЗА РАЗВОЈ НА ОБРАЗОВАНИЕТО ЗА ВОЗРАСНИ ЗА СВОИТЕ ГРАЃАНИ, СО ЕФИКАСНИ МЕХАНИЗМИ ЗА КОНТРОЛА НА КВАЛИТЕТОТ

Општината треба да изготви стратегија за развој на образованието за возрасни, со локален акциски план. Стратегијата и акцискиот план треба да содржат и долгорочна стратегија за финансирање на основното образование за возрасни во согласност со уставните и законските одредби, со што ќе се почитува правото на еднакви можности за пристап до квалитетно и бесплатно основно образование, а посебно за лицата во социјален ризик.

Општината, во соработка со релевантни локални образовни институции и невладини организации, треба да изготви стратегија за информирање на возрасните за можностите и придобивките од комплетирањето на основното образование, со цел тоа да се доближи до припадниците на ранливите групи. Информациите треба да бидат достапни во сите релевантни институции.

Во соработка со релевантни локални образовни институции, бизнис заедницата и невладини организации, Општината треба да изготви план за релевантно вклучување на бизнис партнери во процесот на образование на возрасните осмислен врз основа на заеднички интерес на сите засегнати страни, вклучувајќи ги и можностите за унапредување на програмите за возрасните Роми во сферата на неформалното образование за обука, дообука, доквалификација и преквалификација за занимања кои би им овозможиле нивно вработување.

Сите стратешки документи треба да бидат придружени со ефикасни механизми за контрола на квалитетот и за следење и евалуација на реализацијата на програмата.

4. БИБЛИОГРАФИЈА

1. ОН (1948), Универзална декларација за правата на човекот
2. ДЗС (2002), Попис на населението, домаќинствата и становите во Република Македонија
3. МТСП (2014), Стратегија за Ромите во Република Македонија 2014–2020
4. МТСП (2005), Стратегија за Ромите во Република Македонија
5. МОН (2006), Национална програма за развој на образованието во Република Македонија 2005–2015
6. ДЗС (2008), Статистички годишник на Република Македонија
7. ДЗС, Основни и средни училишта на почетокот на учебната 2008/2009, 2009/2010, 2010/2011 година
8. ЦОВ (2010), Стратегија за образование на возрасните 2010–2015
9. ФООМ (2011), Анализа на образованието на Ромите во РМ

10. Европска комисија (2011), Комуникација од Комисијата до Европскиот парламент, Советот, Европскиот економски и социјален комитет и Комитетот на регионите, Рамка на ЕУ за национални стратегии за интеграција на Ромите до 2020 година
11. МТСП во соработка со националниот координатор на Декадата и Стратегијата за Роми (2014), Стратегија за Ромите во Република Македонија 2014–2020, јуни 2014
12. ЦОВ (2015), Концепција за основното образование на возрастните во Република Македонија
13. UNDP/World Bank/EC (2011), Roma in the Former Yugoslav Republic of Macedonia

ВЕБ-СТРАНИЦИ

- ЦОВ: <http://www.cov.gov.mk/portal/> (пристапено на 21 август 2015).
- ДЗС: <http://www.stat.gov.mk/> (пристапено на 29 октомври 2015).

ЗАКОНИ

- Устав на Република Македонија (1991) бр.08-4642/1, 17 ноември
- Закон за образование на возрастните (2008), Службен весник на РМ бр.7 од 15.1.2008 година
- Закон за основното образование (2008), Службен весник на РМ бр.103/08 од 19.8.2008 година

БЕЗ МЕХАНИЗМИ ЗА МОНИТОРИНГ И ЕВАЛУАЦИЈА НЕМА (ЕФИКАСНА) ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА ЛОКАЛНИТЕ АКЦИСКИ ПЛАНОВИ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ НА РОМИТЕ

Ромина Кајтазова, Елвис Ковачев, КХАМ – Делчево

1. ВОВЕД

Овој документ се занимава со спроведувањето на локалните акциски планови за образование на Ромите, со посебен фокус на акцискиот план за образование на Општина Делчево. Направената анализа на постоечката правна регулатива и на актуелната состојба укажува на потребата од утврдување механизми за мониторинг и евалуација на реализацијата на стратешките и акциските документи. Тоа е предуслов за целосно и ефективно имплементирање на предвидените активности во документите.

Образованието е основата за личен и професионален развој на секоја единка, од што зависи и развојот на секоја заедница и на поширокото општество. Квалитетното образование овозможува перспективи на пазарот на трудот и надминување на сиромаштијата. Образованието им дава можност на младите слободно да учествуваат во процесот на креирање политики, со што тие стануваат општествено поактивни. Нивната активност понатаму се рефлектира во унапредување на својата потесна и по-

широка заедница. Оттука, важни се напорите квалитетно образование да стане достапно за сите, а посебно за подложните на маргинализација. Тоа се истакнува како неопходност во многу законски и стратешки документи во Република Македонија чија цел е градење здраво и функционално општество. Меѓу нив, Декадата на Ромите има за цел да ги подобри квалитетот на животот и социјалната инклузија на Ромите преку мерки и активности преточени во прецизни акциски планови. Меѓутоа, состојбите на терен покажуваат дека целите и мерките дефинирани во акциските планови не се имплементираат доследно, а тоа се должи и на отсуството на соодветни механизми за следење и евалуација на процесот на нивната реализација. Тоа има негативни ефекти кои особено силно се одразуваат кај ромската заедница, што е потврдено и во последниот Извештај за напредокот на РМ на ЕК (European Commission, 2015). Во овој извештај е нотирано дека напредокот во имплементацијата на целите во однос на интеграцијата на Ромите е незадоволителен, а сиромаштијата на Ромите останува загрижувачка.

2. ПРОБЛЕМИ И ПОСЛЕДИЦИ

2.1. РЕГУЛАТИВАТА ПРЕДВИДУВА ЕДНАКВИ ПРАВА И МОЖНОСТИ ЗА КВАЛИТЕТНО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА СИТЕ ГРАЃАНИ, НО РОМИТЕ И НАТАМУ СЕ СООЧУВААТ СО ОБРАЗОВНИ БАРИЕРИ

Прашањето за положбата на Ромите и нивната социјална инклузија е елаборирано во голем број меѓународни и национални правни акти. Во нив се дефинирани општи принципи и стандарди за заштитата на правата на припадниците на заедниците што не се мнозински. Некои од документите се насочени непосредно кон прашањето за положбата на Ромите, предлагајќи или утврдувајќи конкретни мерки за подобрување на нивното образование, вработување, здравствена заштита, домување и култура. Во еден документ на Европската комисија (European Commission, 2010) е нагласено дека за ЕУ и нејзините држави-членки, инклузијата на Ромите, кои живеат во државите-членки, државите-кандидатки и потенцијални кандидатки за членство, претставува приоритет. Инклузијата на Ромите е приоритет за инклузивниот раст проектиран во стратешкиот документ „Европа 2020“, а особено во носечката иницијатива „Европска платформа против сиромаштијата“. Европската комисија го нагласува бенефитот и за самите општества. Се повикува на анализа на Светската банка, според која поголемото учество на Ромите на пазарот на трудот ќе ја подобри економската продуктивност, ќе ги намали владините исплати за социјална помош и ќе ги зголеми јавните при-

ходи од данокот на личен доход. Интеграцијата на Ромите меѓу генералното население создава клима на поголема отвореност кон Ромите и поголема социјална кохезија, како и услови за поголемо почитување на темелните човекови права.

Република Македонија е потписничка на Универзалната декларација за човековите права, Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи, Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, Конвенцијата за заштита на правата на детето. Како членка на Советот на Европа од 1995 година и со статус на кандидат за влез во ЕУ од 2005 година, Република Македонија е обврзана да ги почитува политиките усвоени од страна на Советот на ЕУ, но и да ги следи позитивните практики на државите-членки. Доколку Република Македонија се стреми кон европското семејство, нужно треба да ги имплементира одговорностите содржани во посочените препораки на телата на ЕУ.

Одредбите, кои ги дефинираат основните човекови права и правата на детето, се преточени во македонската легислатива. Уставот, како највисоко утврден правен акт, одредува дека сите граѓани државјани на РМ имаат право на образование (во чл. 44 ал. 1), без разлика на нивната етничка, расна и верска припадност. Законите за основно и средно образование одредуваат дека тоа е задолжително и бесплатно, под еднакви услови за сите и дека не е дозволена дискриминација заснована на пол, раса, боја на кожата, национално и социјално потекло (МОН, 2015, а, б).

За жал, одредени заедници не ги уживаат еднакво нивните загарантирани права во однос на образованието, а како најмаргинализирана и најстигматизирана етничка група се издвојуваат Ромите. Во Извештајот за прогресот на Декадата на Ромите (Фридман и сор., 2012) е направена анализа на приоритетните области кои се однесуваат на Декадата на Ромите. Во првата област антидискриминација дадено е збирно видување на четирите специфични области на Декадата на Ромите 2005–2015. Во Извештајот се вели дека во 2012 година, расизмот и дискриминацијата биле најмногу изразени во образованието и во здравството, односно, дека МОН има регистрирано деца Роми запишани во специјални училишта без соодветна документација. Според извештајот, проблематични моменти се појавуваат во сите четири образовни развојни фази (предучилишно, основно, средно и високо образование). Непропорционалната застапеност на децата Роми во посебните училишта ја констатира и Европската комисија во последниот извештајот за РМ за 2015 година (European Commission, 2015).

И во последниот извештај на Европската комисија за напредокот на земјата (European Commission, 2015), како и во претходните години, се нагласува дека интеграцијата на Ромите и исполнувањето на човековите права не се на задоволително ниво, дека Ромките се повеќекратно дискриминирани, дека најмаргинализираните деца и понатаму се соочуваат со проблеми во остварувањето на своите права, а пред сè, во поглед на образованието и

здравјето. Нотирано е дека сè уште постојат големи разлики во раниот детски развој и предучилишното образование меѓу различни етнички групи, разлики меѓу урбаните и руралните области, како и тоа дека ромските деца се оние кои страдаат најмногу од стигма, дискриминација и сегрегација. Освен тоа, во Извештајот од 2014 година е наведено дека Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) утврдил дека земјата ја прекршила Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП) во 6 случаи, а Комисијата за антидискриминација открила во 4 случаи дискриминација врз основа на етничко потекло, политичка припадност, личен и социјален статус и припадност на маргинализирани групи (ЕК, 2014).

Од наведеното можеме да заклучиме дека во последниве години, ромската заедница, помалку или повеќе, се соочува со исти и слични бариери во однос на образованието. Поради тоа, неопходно е подобрување на состојбите во клучните области, со цели преточени и во националните стратешки документи. Првата Стратегија за инклузија на Ромите, која е донесена во 2004 година и е поддржана од Владата на Република Македонија, ја истакнува потребата од дополнителни заложби од страна на националните и локалните власти, со цел подобрување на состојбата на ромската заедница. Образованието на Ромите – како една од четирите приоритетни области – се истакнува како многу значајно за интелектуалниот и социјалниот развој на една заедница. Овие заложби се пренесени и во Стратегијата за Ромите 2014–2020 (МТСП, 2015).

2.2. ОТСУСТВОТО НА ЕФИКАСНИ МЕХАНИЗМИ ЗА МОНИТОРИНГ И ЕВАЛУАЦИЈА ВОДИ КОН НЕТРАНСПАРЕНТНОСТ И СЛАБА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА ЛОКАЛНИОТ АКЦИСКИ ПЛАН ЗА ОБРАЗОВАНИЕ НА ОПШТИНА ДЕЛЧЕВО

За имплементирање на мерките предложени во Стратегијата, од МТСП беа изработени национални акциски планови 2005–2015 година (МТСП, 2005) кои беа уредени во согласност со областите од Стратегијата и Декадата на Ромите. Подоцна, тие беа ревидирани и го опфатија периодот 2009–2011 (МТСП, 2009). Институции што имаат одговорност за координација и имплементација на целите за инклузија на Ромите се: одделението за имплементација на Стратегијата за Ромите и Декадата за вклучување на Ромите од МТСП и министерот без ресор како национален координатор за Декадата за вклучување на Ромите во РМ. Националните акциски планови беа направени со нагласени цели, одговорности, мерки, временска рамка и индикатори. По формирањето на позицијата министер без ресор – одговорен за инклузијата на Ромите – беше предвидено дел од одговорностите во однос координацијата на активностите да се пренесе во негова надлежност, но поделбата на одговорностите остана нецелосно дефинирана, а координацијата остана во МТСП. Овде е важно да се истакне дека во согласност со ревидираниот НАП 2009–2011, министерот е задолжен да известува за спроведените активности во согласност со утврдените приоритетни области, и тоа, преку медиумите. Произлегува дека медиумите се единствен механизам за информирање на јавноста за имплементацијата на НАП. Ако ги земеме предвид егзистенцијалните бариери, степенот на

образование и достапноста и недоволната медиумска покриеност во областите каде што е најзастапено ромското население, можеме да заклучиме дека информираноста на засегнатата јавност за спроведувањето на НАП е на многу ниско ниво.

Прегледот на документите во однос на информирањето покажува дека освен информација во медиумите за која е задолжен Секретаријатот за спроведување на Декадата и Стратегијата при МТСП – за која не е прецизно дефинирано на кој начин и во кои медиуми ќе се реализира – не е предвиден друг начин на известување. Од содржината на НАП 2009–2011 можеме да заклучиме дека не постојат јасно утврдени механизми и методологија на известување, односно, целиот процес на известување за имплементацијата се спроведува во еден затворен круг, нетранспарентен за пошироката јавност. Последниот ревидиран НАП за образование имаше важност до 2011 год., но оттогаш, па сè до денес, не се изготви нов НАП, иако траењето на Декадата до 2015 година истекуваше, а Стратегијата имаше важност сè до 2014 година. Ваквата состојба наведува на клучното прашање: Колку, всушност, акцискиот план се спроведува? За да се одговори на ова прашање, потребни се доследно следење и евалуација на реализацијата на целите зацртани во акциските планови.

Општина Делчево изработи општинска програма за спроведување на првите локални акциски планови 2009–2011 (Општина Делчево, 2008) во согласност со четирите приоритетни области предвидени во Декадата и Стратегијата за Ромите. Во однос на Локалниот акциски план за образование изготвен за периодот 2009–2012, беа утврдени

цели според потребите на локалната заедница и ромско-то население.

Иако не постојат документирани докази во однос на имплементацијата на ЛАП за образование 2009–2012 врз основа на кои би знаеле во која насока понатаму би требало да се дејствува, Општината изготви ЛАП за образование и за наредниот период: 2012–2015 година. Со споредбена анализа утврдивме дека 100% од идентификуваните проблеми во основното, средното и во високото образование во овој ЛАП се повторуваат од ЛАП 2009–2012. Споредбата на ЛАП 2009–2012 и ЛАП 2012–2015 во поглед на тоа кои активности биле предвидени и во обата акциски плана покажува дека активностите се повторуваат во плановите за двата периода, што е јасен индикатор дека состојбите на терен не се промениле во времето на важењето на акциските планови или дека акциските планови воопшто не биле спроведени. Притоа, не постои официјален документ/извештај од кој би можело да се согледа што од акциските планови е реализирано. За да го провериме ова согледување, од НВО КХАМ – Делчево поднесовме барање до Општината за ваков извештај, односно, побаравме одговор како и на кој начин ЕЛС известува за спроведените активности од ЛАП за образование. Добиениот одговор (Општина Делчево, 2015) гласи: „Општината има предвидено механизам за известување, и тоа, на неколку нивоа: преку веб-портал, преку електронски и пишани медиуми на локално, регионално и национално ниво, преку информирање на родителите на родителски средби во делот образование“. Од ваквиот воопштен и неконкретен одговор може да се заклучи дека единствено релевантно место каде

што би биле достапни информации, доколку постојат, е веб-страницата на Општината.¹ Но, по прегледот на страницата, не се најдени извештаи за реализацијата на ЛАП. Сите наведени извори за информирање се само декларативно набројани како канали на комуникација, но по пребарувањето на наведените места, таков документ не е пронајден. Нетранспарентноста во известувањето во однос на реализацијата на ЛАП остава простор предвидените цели да останат само декларативни заложби и да не се имплементираат доследно. Ваквите состојби најмногу се последица на отсуството на дефинирани и прецизни внатрешни и надворешни механизми за мониторинг на реализацијата на предвидените активности, како и евалуација на квалитетот на реализацијата. Потребата од ефикасен мониторинг на реализацијата на постоечките планови е препорака и на Европската комисија во насока на подобрување на интеграцијата на Ромите (ЕК, 2010). Во новиот ЛАП, освен што нема дефинирани механизми за мониторинг и евалуација, не постои ниту транспарентен буџет предвиден за зацртаните активности. Притоа, иако повеќе невладини организации континуирано се вклучени во активности на терен насочени кон подобрување на состојбите во образованието на Ромите, институциите на национално и локално ниво не ги согледуваат можноста и потенцијалот од нивното инволвирање во следењето и евалуацијата на предвидените активности. Тоа е во спротивност со препораките на Европската комисија, според која, граѓанските организации, а посебно ромските организации, треба да бидат вклучени во процесот на мониторинг во сите фази и на сите нивоа (ЕК, 2010).

¹ <http://delcevo.gov.mk>

2.3. ПОЛИТИКИТЕ НА НАЦИОНАЛНО И ЛОКАЛНО НИВО НЕ СЕ КОХЕРЕНТНИ И ОТСУСТВУВА КООРДИНАЦИЈА МЕЃУ ИНСТИТУЦИИТЕ ВО ОДНОС НА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈАТА НА ДЕКАДАТА НА РОМИТЕ И СТРАТЕГИЈАТА ЗА РОМИТЕ

Во Стратегијата за Ромите за периодот 2004–2014 (МТСП 2005) се наведува важноста на единиците на локалната самоуправа (ЕЛС) како примарно ниво за имплементација на Стратегијата. Тоа е така поради директната комуникација со локалното население, како и поради познавањето на потребите и бариерите со кои се соочува локалното население, што може да доведе до ефективна и ефикасна имплементација на предвидените цели во националните планови. Тоа значи дека од нив треба да произлезат релевантни локални акциски планови (ЛАП) како инструменти за реализирање на целите. Оттука, 14 општини во Република Македонија изработија и усвоија ЛАП-ови со фокус на една или четири тематски области од Декадата на Ромите (т.е. образование, домување, здравство и вработување).

Општина Делчево изработи општинска програма за спроведување на првите локални акциски планови 2009–2011 (Општина Делчево, 2008) во согласност со четирите приоритетни области предвидени во Декадата и во Стратегијата за Ромите. Во однос на Локалниот акциски план за образование изготвен за периодот 2009–2012, беа утврдени цели според потребите на локалната заедница и ромското население. Самата структура на документот е многу нејасна и не е специфицирана во однос на кореспонденцијата и координацијата на релација локално – национално ниво,

како и во однос на дефинирањето систем за следење и периодични или крајни евалуации на реализацијата на целите (МТСП, 2010). Буџетот во самиот план не е јасно конципиран, што води кон создавање перцепција за затвореност и нетранспарентност на институциите. Поради отсуството на утврдени механизми за следење и евалуација, не постојат ниту јасни и недвосмислени показатели за степенот на спроведување на целите дефинирани во овие документи, кои се сметаат за исклучително важни и неопходни за подобрувањето на состојбата на Ромите, со фокус на образованието. Од друга страна, отсуството на јасни показатели во однос на тоа што е имплементирано а што не е имплементирано оневозможува да се има основа врз која понатаму би се креирале или ревидирале новите локални акциски планови.

Детектираните состојби се идентични и на национално ниво. Иако документите, како и Стратегијата за Ромите и ЛАП-от, претпоставуваат надгледување на имплементацијата на локално ниво, не постојат видливи и достапни информации во врска со реализацијата. Истото важи и за Националното координативно тело кое има функција да го надгледува спроведувањето. Оттука, идентификуваните пропусти, заклучоците и препораките добиваат поголема важност.

Ниското ниво на интеринституционална соработка е забележано и од Европската комисија, а токму таа е неопходна за реализацијата на националните и локалните акциски планови (ЕК, 2014).

3. ПРЕПОРАКИ

3.1. ВО ПОДГОТОВКАТА НА НАП И ЛАП НУЖНО Е ДА СЕ ПРЕДВИДАТ ЕФИКАСНИ МЕХАНИЗМИ ЗА МОНИТОРИНГ И ЕВАЛУАЦИЈА

Во Република Македонија мора да бидат обезбедени механизми за доследна имплементација на усвоените меѓународни и национални регулативи во поглед на инклузијата и образованието на Ромите. Стратешките и акциските документи во сферата на образованието на Ромите, меѓу кои НАП и ЛАП за образование, треба да се подобрат преку утврдување методологија со која ќе се воведат прецизни и ефективни механизми за мониторинг и евалуација во однос на нивната имплементација. Во овие процеси на мониторинг и евалуација треба да се вклучат релевантните невладини организации, кои со своето искуство можат да дадат значителен придонес во унапредувањето на состојбите.

3.2. ЕФИКАСЕН МОНИТОРИНГ И ЕВАЛУАЦИЈА НАЛАГА ДЕФИНИРАНИ ИНДИКАТОРИ

Потребно е да се дефинираат и прецизни индикатори во однос на реализацијата на секој НАП и ЛАП. Еден од начините на дефинирање на индикаторите треба да биде и преку идентификација на конкретни и прецизни параметри за намалување на јазот меѓу Ромите и не-Ромите во сферата на образованието.

3.3. ОПШТИНА ДЕЛЧЕВО, КАКО ЕЛС, ТРЕБА ДА ИНИЦИРА ИНТЕНЗИВНА СОРАБОТКА И КООРДИНАЦИЈА СО МОН И ЗЕЛС ВО ПОГЛЕД НА РЕАЛИЗАЦИЈАТА НА АКЦИСКИТЕ ПЛАНОВИ

Со ефикасна соработка и координација меѓу ЕЛС и МОН и ЗЕЛС би се подобрила реализацијата на ЛАП-Делчево. Интеринституционалната соработка ќе ја унапреди и реализацијата на плановите на ниво на целата држава.

Од соработката меѓу ЕЛС, МОН и ЗЕЛС треба да се иницира развивање проекти и апликации до фондовите на меѓународните организации во насока на подобрување на предвидените цели. Конечно, при изготвувањето на НАП и ЛАП, треба да се предвидува соработка на ниво на региони во државата, а во насока на размена на ресурси и добри практики.

4. БИБЛИОГРАФИЈА

1. Ебен Фридман, Ферди Исмаили, Гордана Родиќ-Китановски, Савет Скендери Љатифе Шиковска и Мухамед Точи (2012), Извештај на граѓанското општество за имплементацијата на Стратегијата за Ромите во Република Македонија и акционите планови за Декадата во Македонија, достапно на http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9270_file2_al_civil-society-monitoring-report_en.pdf [пристапено на 9 ноември 2015].

2. European Commission (2015), COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT: THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA Report 2015. Brussels
3. Европска комисија, Работен документ на службите на Комисијата, 2014, Извештај за напредокот на Република Македонија, достапно на <http://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Izveshtaj-na-Evropskata-komisija-za-napredokot-na-Republika-Makedonija-za-2014-08.10.2014.pdf> [пристапено на 9 ноември 2015].
4. European Commission (2010), Communication from the Commission to the Council, The European Parliament, The European Economic and social Committee and the Committee of the region [Комуникација од Комисијата до Советот, Европскиот парламент, Европскиот економски и социјален комитет и Комитетот на регионите], доостапно на: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1444909812175&uri=CELEX:52010DC0133>
5. Министерство за образование и наука (2015, а), ЗАКОН ЗА ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ, КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ (Службен весник на Република Македонија бр. 103/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015 и 145/2015) достапно на <http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon-za-osnovno-20155.pdf> [пристапено на 9 ноември 2015].
6. Министерство за образование и наука (2015, б) ЗАКОН ЗА СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ, КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ (Службен весник на Република Македонија бр. 44/1995, 24/1996, 34/1996, 35/1997, 82/1999, 29/2002, 40/2003, 42/2003, 67/2004, 55/2005, 113/2005, 35/2006, 30/2007, 49/2007, 81/2008, 92/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015 и 145/2015), достапно на <http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon-za-sredno-2015.pdf> [пристапено на 9 ноември 2015]
7. Министерство за труд и социјална политика (2015), Стратегија за Ромите во Република Македонија 2014–2020
8. Министерство за труд и социјална политика (2005), Стратегија за Ромите во Република Македонија, достапно на http://www.mtsp.gov.mk/wbstorage/files/strategija_romi.pdf [пристапено на 10 ноември 2015].
9. Министерство за труд и социјална политика (2009), Национални акциски планови од Декадата за вклучување на Ромите и Стратегијата за Ромите во Република Македонија за периодот 2009–2011, достапно на http://www.mtsp.gov.mk/wbstorage/files/revizija_nap_dekada.pdf [пристапено на 10 ноември 2015].

10. Министерство за труд и социјална политика (2015), Стратегија за Ромите во Република Македонија за периодот 2014–2020, достапно на <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Strategija%20za%20Romite%20vo%20RM%202014-2020.pdf> [пристапено на 10 ноември 2015].
11. Министерство за труд и социјална политика (2010), Извештај за оценка на локалните акциони планови за Ромите, достапно на http://www.mbr-ds.gov.mk/files/proekti/LAP%20assessment%20-%20key%20points_MK.pdf [пристапено на 10 ноември 2015].
12. Општина Делчево (2008), Општинска програма и Акционен план за имплементација на Декадата на Ромите, достапно на <http://delcevo.gov.mk/images/ler/15.pdf> [пристапено на 12 ноември 2015].
13. Собрание на Република Македонија (1997), Закон за ратификација на Рамковната Конвенција за заштита на националните малцинства
14. Собрание на Република Македонија, Република Македонија на патот кон ЕУ, достапно на <http://www.sobranie.mk/r-makedonija-na-pat-kon-eu.nspix> [пристапено на 9 ноември 2015].
15. Собрание на Република Македонија (1997), Одлука за прогласување на Уставот на РМ, достапно на <http://www.sobranie.mk/ustav-na-rm.nspix> [пристапено на 13 ноември 2015].

КАКО ДО ПОДОБРА ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА НА РОМИТЕ ОД ШУТО ОРИЗАРИ?

Серхан Ахмед, Сунита Емини, ЦДРИМ – Шуто Оризари

1. ВОВЕД

Целта на овој документ е да укаже на проблемот со (не) достапноста на здравствената заштита за жителите на општина Шуто Оризари и на главните проблеми и последици со кои тие се соочуваат како резултат на ваквата состојба. Истовремено, документот дава препораки за подобрување на ваквата состојба.

Во Република Македонија, правото на здравствена заштита е гарантирано со Устав за сите граѓани, без разлика на полот, расата, бојата на кожата, националното, социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба.¹ Со Законот за здравствена заштита, како основен темел на кој се засноваат организацијата и функционирањето на здравствениот систем во Република Македонија, се потенцира општиот принцип на почитување на човековите права, а со тоа, и правото на секој граѓанин на највисок можен стандард на здравствена заштита, односно, физички и психички интегритет, безбедност и недискриминација.² Дополнително, Законот ги дефинира начелата на здравствена заштита на кои се заснова, и тоа, начелата на: достапност, ефикасност, континуираност, правичност,

сеопфатност, како и начелото на обезбедување квалитетен и сигурен здравствен третман. И покрај одредбите за основните начела на здравствена заштита позитивно уредени на ваков начин, едновременно не е гарантирана и нивната операционализација на различни нивоа на здравствената заштита. Ова особено се однесува на начелото на достапност за кое е утврдено дека се остварува со обезбедување соодветна здравствена заштита на населението, која е географски, физички и економски достапна.³

Организацијата ЦДРИМ, која долго време работи и дејствува во општина Шуто Оризари, па дури и самите доктори, кои со години работат во здравствената станица Шуто Оризари, постојано укажуваат на потребата на заедницата за доктори-специјалисти. Како резултат на скратеното право на достапност до неопходните здравствени услуги, населението во општината Шуто Оризари не може да си ги задоволи своите потреби за неопходните здравствени прегледи, па за нив треба да патува најмалку 15–20 минути со автобус, што претставува голем отежнувачки фактор.

2. ПРОБЛЕМИ И ПОСЛЕДИЦИ

2.1. ПОЛИТИКИТЕ И НОРМАТИВИТЕ ЗА ПРИМАРНА ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА ВЕЛАТ ЕДНО, СОСТОЈБАТА НА ТЕРЕН ВО ШУТО ОРИЗАРИ Е НЕШТО СОСЕМА ДРУГО

Здравствената заштита е збир на мерки за превенција, лекување и управување на болести и повреди, извршени од страна на медицинско лице. Таа вклучува спроведување мерки за зачувување и унапредување на здравјето на граѓаните, за превенција, сузбивање и за рано откривање болести, повреди и други нарушувања на здравјето, како и за навремено и ефикасно лекување и рехабилитација, кои се дел од секојдневниот живот на човекот во современото општество, тесно поврзани со (непредвидени) настани што може да ги загрозат здравјето, животот и функционирањето на поединци, нивните семејства и на целата заедница. Начелото на достапност на здравствената заштита се остварува со обезбедување соодветна здравствена заштита за населението во Република Македонија, која е географски, физички и економски достапна, а особено здравствената заштита на примарно ниво. Квалитетна здравствена заштита е онаа која овозможува најефикасно искористување на постоечките ресурси, со цел задоволување на потребите на корисниците на здравствена заштита за превенција и третман.

Здравствената дејност на примарно ниво опфаќа: откривање и лекување болести и повреди, давање здравствена и акушерска нега и спроведување медицинска рехабилитација, спроведување посебни програми за хронич-

но болни и стари лица, здравствена дејност од областа на сексуалното и репродуктивното здравје, здравствена дејност за потребите на децата и училишната младина, здравствена дејност од областа на здравјето, спроведување превентивни програми и мерки кај децата, младината, жените, вработените и старите лица и други посебно загрозени групи, спречување, откривање и лекување болести на устата и забите, патронажна дејност, имунизација, здравствена и акушерска нега, лекување и здравствен третман во домот на пациентот, итна медицинска и стоматолошка помош, вршење услуги од лабораториската медицина и сл.

Општина Шуто Оризари е една од десетте скопски општини во која според последниот попис од 2002 година, живееле 22.017 жители,⁴ додека според процените, моментално во општината живеат околу 35.000–40.000 жители. Доминантното население во општината е од ромска националност, а со значително помала застапеност се граѓаните од албанска и македонска националност, како и од другите националности. Ромското население во Македонија е и со значително поинаква возрастна структура во однос на националниот просек, според кој 29,3% од населението се млади лица на возраст до 19 години, додека кај Ромите, уделот на млади лица изнесува 41,5%.⁵ Покрај тоа, повеќе индикатори во врска со здравјето на Ромите се со послаби перформанси во однос на националниот просек: смртноста на доенчињата кај Ромите во 2014 година изнесувала 14,3/1000 живородени (9,9/1000 е националниот просек);⁶ застапеноста на деца со умерен и тежок степен на недоволна тежина изнесува 7,6% (1,3%

е националниот просек); 16,5% од децата се со умерен и тежок степен на забавен раст (4,9% е националниот просек); 11,2% од новородените се со ниска родилна тежина (5,5% е националниот просек); опфатот со имунизација со сите вакцини е понизок од националниот просек, додека употребата на тутун е повисока во однос на националниот просек.⁷ Ако кон овие индикатори се додадат и послабите перформанси кај Ромите во однос на писменоста и образованието, како и послабата економска состојба и услови на домување, ќе се комплетира сликата за Ромите како една специфична, социјално ранлива категорија од населението за која се потребни дополнителни напори од општеството, вклучително и од здравствениот сектор, за подобрување на нивната состојба.

2.2. „ПРОШИРЕНА ЗДРАВСТВЕНА СТАНИЦА“ ИЛИ ЗДРАВСТВЕН ДОМ СО НЕСТАНДАРДНИ УСЛОВИ!?

Здравствената заштита за населението во Шуто Оризари, на ниво на примарна здравствена заштита, се спроведува преку ЈЗУ Здравствен дом – Скопје, ОЕ служба Чаир, односно, нема посебна организациска единица за самата општина. Во рамките на оваа организациска единица постои таканаречена „проширена здравствена станица“ во која се спроведуваат услуги од областа на превентивната здравствена заштита на предучилишните деца, односно, имунизација на децата од предучилишна возраст.⁸ Самниот објект на оваа проширена здравствена станица ги задоволува минималните потребни критериуми за спроведување здравствена заштита од повеќе области. Ста-

ницата е изградена од цврст материјал, но за жал, во неа нема постојан здравствен кадар (лекари и медицински сестри) од другите области, а освен тоа, самите простории на здравствената станица се несоодветно опремени. Докторите што работат во амбулантата во Шуто Оризари покажуваат незадоволство од условите кои постојат во здравствената станица Шуто Оризари бидејќи со години работат во таа станица, а нема никакво подобрување во однос на инвентарот, чекалиците се несоодветно уредени и во нив недостасуваат клупи за пациентите, парното греење е слабо, тоалетите се во лоша состојба, а вратите и прозорците се несоодветни. Недостигот на овие минимум основни предуслови за нормална работа на здравствениот персонал негативно влијае и врз понудата на квалитетни здравствени услуги за ромската заедница. Условите за работа на лекарите и на другиот здравствен кадар имаат мошне големо значење за нивната желба и мотивација за работа, а недостигот на соодветни услови може да има пресудно значење во напуштањето на работното место од страна на лекарите.⁹

Според предлог-нормативите на мрежата на здравствената служба во Република Македонија, проектирани се 1 тим (лекар + медицинска сестра) на 1.600 жители во областа општа/семејна медицина; 1 тим на 2000 деца до 6 години во областа здравствена заштита на деца од предучилишна возраст; 1 тим на 3.000 деца од 6 до 18 години во областа здравствена заштита на деца од училишна возраст; како и 1 тим на 3.000 жени на возраст над 15 години во областа здравствена заштита на жени (гинекологија).¹⁰ Оттука, јасна е потребата на заедницата

во Шуто Оризари за достигнување на овие предложени нормативи, а сè со цел да се овозможи, пред сè, физички достапна здравствена заштита. Особено е алармантна потребата за постојан лекарски тим во областа гинекологија и акушерство, проблем кој се провлекува со години и кој сè уште не е решен. Постојат иницијативи потребата на заедницата да се задоволи со лекари од Специјалната болница за гинекологија – Чаир, кои би работеле на привремена основа во здравствената станица. И покрај позитивниот импулс од страна на Министерството за здравство за надминување на овој проблем, ваквото решение може да се смета само како привремено и ургентно изнудено бидејќи за конзистентна здравствена заштита на жените, потребен е гинеколог кој постојано ќе работи во здравствената станица, со што ќе се овозможи континуитет на здравствената заштита на жените.

2.3. НЕПОВОЛНАТА ЗДРАВСТВЕНА СОСТОЈБА НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО ШУТО ОРИЗАРИ КАКО ПОСЛЕДИЦА ОД ВАКВАТА СОСТОЈБА

И покрај тоа што здравствената заштита, како севкупност на мерки, е гарантирана за сите граѓани и со Устав и со закон, а воедно се дефинирани и начелата за нејзиното спроведување, вклучително и начелото за достапност, заедницата што живее во општина Шуто Оризари се наоѓа во неповолна позиција во однос на достапноста на здрав-

ствената заштита близу местото на живеење. Дополнителни отежнувачки околности се слабата економска моќ на ромското население и големиот број социо-економски загрозени лица, кои не се во можност да ги направат потребните редовни здравствени прегледи, во прв план, поради оддалеченоста на здравствените ординации и поради потребата од дополнителни финансиски средства за патување до нив. Покрај возрасните, состојбата со физичката достапност негативно влијае и кај помладите, односно, децата од училишна возраст, кои немаат комплетен систематски преглед поради немање стоматолошко одделение во здравствената станица во Шуто Оризари. Недостигот на гинеколошка амбуланта доведува до несоодветна антенатална грижа на бремените жени, како и до зголемен број породувања во домашни услови, без присуство на обучен медицински персонал. И повозрасните лица се исто толку засегнати: многу од нив се оставени сами на себе поради миграцијата на помладите генерации кон земјите од западна Европа. Сето тоа доведува до понеповолна здравствена состојба на населението во Шуто Оризари, што се огледува, пред сè, во зголемената стапка на смртност на доенчињата кај Ромите, како и во поголемиот морбидитет воопшто кај сите возрасни групи од ромското население. Самата ромска заедница ја има препознаено потребата за подобри здравствени услуги, и тие се на врвот на списокот со приоритетите за нив.

3. ПРЕПОРАКИ

- 3.1. *Опремување на просториите на здравствената станица* – здравствената станица е од цврста градба и располага со просторни капацитети кои само би требало да се уредат со неопходниот инвентар за медицинскиот персонал и за корисниците на здравствени услуги, и со тоа, би се создале минималните услови за непречена работа на медицинскиот персонал.
- 3.2. *Задоволување на потребите со соодветен медицински персонал* – за потребите на постоечката ординација по гинекологија и акушерство, да се доведе лекар-специјалист по гинекологија кој ќе биде постојано вработен во здравствената станица, а со тоа, ќе се овозможат континуирани здравствени услуги за жените од Шуто Оризари. Освен тоа, потребно е да се обезбедат и кадри за непречено одвивање на дејностите од областите здравствена заштита на децата од предучилишна и училишна возраст, лабораториска медицина, детска и превентивна стоматологија. Во таа насока, Министерството за здравство би можело да воведат поттикнувачки бенефиции за лекарите кои ќе пројават интерес да работат во здравствената станица, а исто така, би можело да стимулира и вработување на лекари етнички Роми и нивна понатамошна едукација, односно специјализација.

3.3. *Спроведување посебни програми за хронично болни и постари лица* – поради присутниот коморбидитет кај овие лица, како и поради нивните неповолни социо-економски услови и нивната изолација и живеење без помладите генерации, да се воведат домашни посети за овие лица преку службата за патронажна дејност, со што дел од здравствените услуги би се давале во самите домови на болните.

4. БИБЛИОГРАФИЈА

1. Павловски, Б. (2008), *Здравјето, здравствената заштита и влијанијата врз здравјето кај Ромите во Република Македонија*, Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените во РМ – ЕСЕ, 2008
2. Собрание на Република Македонија, *Закон за здравствена заштита*, Службен весник на РМ бр. 43/2012. Скопје, 2012
3. Павловски, Б. Антиќ, Д. Фришчиќ, Ј. Гелевска, М. Мишеб, С. Касапинов, Б. (2014), *Сите сме луѓе: секому здравствена заштита без разлика на етничката припадност: состојбите во однос на здравјето, здравствената заштита и правото на здравје помеѓу Ромите во Република Македонија*, Скопје, Фондација Отворено општество – Македонија, 2014

4. Државен завод за статистика, *Статистички годишник 2015*, Скопје, 2015
5. UNICEF (2007), *Breaking the Cycle of Exclusion. Roma Children in South-East Europe*, Belgrade, 2007.
6. Државен завод за статистика, *Природно движење на населението 2014*, Скопје, 2015
7. Министерство за здравство; Министерство за образование и наука; Министерство за труд и социјална политика (2012), *MULTIPLE Indicator Cluster Survey: 2011* Скопје, 2012
8. <http://www.zds.com.mk/cair.html>
9. Healthgrouper (2015), *Migration of Healthcare Workers from Western Balkans. Analyzing Causes, Consequences and Policies*. Скопје, 2015
10. ЈЗУ Институт за јавно здравство на РМ, Прилог на „Информацијата за напредокот во усвојување на мрежата на здравствената служба во Република Македонија“ (интерен текст)

Publisher:

Foundation Open Society – Macedonia

For the publisher:

Fani Karanfilova-Panovska

Editors:

Suzana Pecakovska

Spomenka Lazarevska

Translation in English:

Abakus

Graphic design:

Brigada Dizajn

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски", Скопје

308(=214.58:497.7) 364.6(=214.58:497.7)

РОМСКИТЕ активисти за информирани и ефикасни политики за интеграција на Ромите [Електронски извор]: кратки документи за јавни политики = Roma activists on informed and efficient Roma integration policies: policy briefs = O Romane aktivistija basho haberija thaj šukar kerde politike baši integracija e romengiri: tikne dokumentija bašo sasuitnikane politike / [уредници Сузана Пецаковска, Споменка Лазаревска]. - Скопје: Фондација отворено општество - Македонија, 2016

Начин на пристап (URL): www.fosm.mk. - Текст во PDF формат, содржи 144 стр. - Текст на мак., англ. и ром. јазик. - Наслов преземен од екранот. - Опис на изворот на ден 25.02.2016

ISBN 978-608-218-233-9

1. Насп. ств. насл.

а) Роми - Општествена положба - Македонија б) Роми - Социјална инклузија - Македонија
COBISS.MK-ID 100622346

Content

53

ROMA HEALTH SCHOLARSHIP PROGRAM

AS MEASURE TO IMPROVE THE HEALTH STATUS OF ROMA IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Fatima Osmanovska, Salija Ljatij, Roma Resource Centre – Skopje

---

61

ROMA CHILDREN REPATRIATES AND THEIR CONSTITUTIONALLY GUARANTEED RIGHT TO EDUCATION:

IGNORE OR ADDRESS THE PROBLEM OF THEIR REINTEGRATION IN MAINSTREAM EDUCATION?!

Zaklina Durmis, Aleksandar Mitranovski, Dendo Vas – Skopje

69

ENSURING CONDITIONS FOR ROMA ADULTS

IN THE MUNICIPALITY OF PRILEP TO COMPLETE THEIR PRIMARY EDUCATION

Marina Kondovska, Bilent Kjazimoski, Roma SOS – Prilep

79

LOCAL ACTION PLANS ON ROMA EDUCATION CANNOT BE

(EFFICIENTLY) IMPLEMENTED WITHOUT MONITORING AND EVALUATION MECHANISMS

Romina Kajtazova, Elvis Kovacev, KHAM - Delcevo

89

(IN)EQUALITY IN ACCESS TO HEALTH:

HOW TO ACHIEVE BETTER HEALTH CARE FOR ROMA FROM SUTO ORIZARI?

Serhan Ahmed, Sunita Emini, CDRIM – Suto Orizari

Foreword

*F*oundation Open Society – Macedonia works on bridging the gap between Roma policies and practices as precondition for their integration in the society. FOSM's efforts are geared towards: 1) empowering Roma to exercise their health rights and improve their education outcomes; and 2) demanding accountability from the Government as regards development, budgeting and delivery of efficient and equitable health and educational services.

Starting from the premise that advocacy for informed and efficient policies are not possible if people/activists from the Roma community are not empowered for active participation in and impact on policy making and adoption processes that affect them, last year FOSM implemented the project "Roma Advocacy".

One of the objectives pursued under the project concerned capacity building for a dozen young Roma activists on analysis, monitoring and impacting policies related to issues/topics in the field of education and/or health care, notably by developing policy briefs and advocating for implementation of recommendations they contain. The baseline reference framework for development of policy briefs was comprised of national, local and institutional strategic documents and policies benefiting Roma people (national and local strategies, action plans and different reports). The project also included two

rounds of training (one on writing efficient policy papers and the other on collection, analysis and presentation of data for the purpose of developing quality policy briefs and analyses), as well as mentor support provided by professionals and connoisseurs in the relevant fields defined.

This publication includes five policy briefs that are a result of the work of these Roma activists in the last several months. This is their first effort in utilizing this form of public documents to reflect on issues, topics and problems they have identified as important for their communities where they operate, but also to put forward recommendations to address the problems and/or to improve the situation. We congratulate them on this endeavour and believe that they will remain engaged with new advocacy documents and activities. We would also like to acknowledge their respective civil society organization for the interest, dedication and support they have demonstrated. It is our strong belief that individual capacity building of their activists will contribute to further empowerment of the respective capacity at civil society organization level. By applying new experience and knowledge on developing policy briefs targeting new topics and issues of their interest, they will contribute to promotion of relevant programme portfolios of their organizations.

ROMA HEALTH SCHOLARSHIP PROGRAM AS MEASURE TO IMPROVE THE HEALTH STATUS OF ROMA IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Fatima Osmanovska, Salija Ljatif, Roma Resource Centre – Skopje

1. INTRODUCTION

This policy paper provides an overview of the situation related to insufficient representation of Roma vocational and university students attending medical studies, as well as the low number of Roma health professionals employed in state institutions. Moreover, the paper includes a brief analysis of the significantly unfavourable indicators on the health status of Roma compared to the performance of same indicators for the non-Roma population. Its aim is to contribute to streamlined development of national education and public health policies and practices, whose objectives include promotion of the health of Roma people in the Republic of Macedonia.

Starting from the example set by the already existing Roma Health Scholarship Program, financed by the Public Health

Program at OSF - New York and the Roma Education Fund from Budapest, this policy paper suggest introduction of new and/or integration of this program within existing scholarship programs administered by the Ministry of Education and Science of the Republic of Macedonia. The scholarship program supported by the Budget of the Republic of Macedonia and complemented with additional mentorship and advocacy capacity-building will enable increased number of Roma professionals in the field of medical sciences which, in turn, will contribute to overcoming stereotypes and prejudices for Roma upheld among health professionals, improved treatment and health care for Roma and, finally, will contribute to improved general health status of the Roma population.

2. PROBLEMS AND CONSEQUENCES

2.1. ROMA HEALTH STATUS IS SIGNIFICANTLY WORSE COMPARED TO THE HEALTH STATUS OF NON-ROMA

According to the 2002 Census, there are 53,879 members of the Roma ethnic community living in the Republic of Macedonia, representing 2.66% of the total population (State Statistical Office, 2002). Different studies, based on various research methods, indicate that the actual number of Roma people is higher, i.e. there are around 80,000 to 150,000 Roma living in Macedonia (Pavlovski, 2008). In addition to numerous international and regional treaties regulating the right to health and the right to education,¹ which the Republic of Macedonia has acceded to, the state has also assumed commitments arising from the Decade on Roma Inclusion 2005-2015 and the national actions plans accompanying the National Roma Strategy (2014 – 2020) focused on four areas of actions, including promotion of Roma education and health.

Contrary to these affirmative policies, the reality is indicative of significantly worse health status of Roma people compared to the non-Roma population. More significant reasons for that include social determinants such as: low level of education, insufficient information on health and problems in accessing

¹ Convention on the Rights of the Child, Convention on Elimination of All Forms of Discrimination against Women, Universal Convention on Human Rights, UN International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, European Charter on Patients' Rights, International Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination, Framework Convention for the Protection of National Minorities, Council of Europe's European Social Charter, etc.

health services, unemployment and inadequate housing conditions. Unlike the general population, Roma people's life expectancy is by 10 years shorter than the national average, and reasons for that include: home births, gaps in immunization coverage of Roma children, higher infant and newborn mortality rate among the Roma community (13.1 stillbirths to 1,000 Roma, compared to 10.3 stillbirths to 1,000 people at national level), higher prevalence of communicable diseases, lack of awareness concerning preventive medical check-ups, higher share of chronic diseases (27% of Roma men and 31% of Roma women suffer from chronic diseases compared to 23% of the non-Roma population living in the vicinity of Roma – Pavlovski, 2014). Worrying is also the fact that Roma people lack knowledge about sexually transmitted diseases and their symptoms, while additional factors such as juvenile marriages, domestic violence, lack of access to women and reproductive health services result in further health complications among Roma women.

2.2. POLICIES AND MEASURES TO IMPROVE MEDICAL EDUCATION OF ROMA ARE IN EFFECT, BUT THEY ARE NOT ENFORCED

2005 Vulnerability Study Report of the United Nations Development Programme (UNDP) indicates that 22% of Roma men and 39% of Roma women have no or incomplete education, compared to 8% of non-Roma population living in the vicinity of Roma. The study addressing the health status, health care and the right to health among Roma in the Republic of Macedonia conducted by the Association for Emancipation,

Solidarity and Equality of Women – ESE in the course of 2013 indicates that there is significantly smaller percentage of Roma people with completed secondary or higher education compared other nationalities (Table 1).

Table 1.

Breakdown of respondents, according to their education level

Education level	Roma	non-Roma
Secondary education	26,3%	47,3%
College education	1,2%	7,6%
Higher education	1,7%	16,7%

Source: Pavlovski, B. et al., We Are All Humans, 2014

Under the education chapter from the most recent Roma Strategy, adopted in June 2014, Government of the Republic of Macedonia enlisted “increased enrolment of Roma students at higher education institutions each academic year compared to the previous, to minimum of 40% by 2020, compared to the situation in the academic year 2013/2014” as one of the objectives aimed to improve the education status of Roma in higher education. Furthermore, it anticipates “in-

crease of quotas for enrolment of Roma students at higher education institutions and provision of scholarships for Roma students” as specific measures to achieve this objective.

Although state scholarships administered by MES and targeting undergraduate and postgraduate students do not exclude Roma students, they fail to accommodate specificities of problems faced by Roma vocational and university students in medical sciences and do not fully correspond to community’s needs for educated Roma medical staff. Practices show that unfavourable social and economic status of Roma affects the number of vocational and university students enrolled in medical sciences, but also the number of graduated Roma vocational and university students. Medical vocational and university students either lack or have limited possibilities to develop their additional informal education and other skills during their education process, which would enable them not only to develop professional skills, but also their leadership skills to advocate for particular health issues that are of importance for their communities. In addition, there are no systemic solutions in place to address the need for additional support to vocational and university students in medical sciences in the form of mentor assistance, which in the course of their schooling would help their direction and academic performance and - in the long run - would contribute to establishment of future Roma health professionals as experts in their areas of operation.

2.3. ROMA WITH COMPLETED VOCATIONAL AND UNIVERSITY MEDICAL EDUCATION ARE NOT EMPLOYED AT HEALTH CARE FACILITIES

2005 Vulnerability Study Report of the United Nations Development Programme (UNDP) indicates that 65% of Roma men and 83% of Roma women have never had employment compared to 50% of non-Roma population living in the vicinity of Roma. Employment of Roma medical staff is yet another chal-

lenge for the state. Data from the analysis made by Roma SOS in 2015, presented in the tables bellow, show low number of Roma people employed at health care facilities, whereby majority of those employed are usually technical staff and without completed medical education.

Table 2. Roma employees at health care facilities in the Republic of Macedonia

Health care facility	Number of Roma employees	%	Number of non-Roma employees	%
Health Care Centres	25	1%	2473	99%
Public Health Centres	3	0,8%	361	99,2%
Hospitals	39	1,01%	3805	98,99%
Total	67	1%	6639	99%

Source: Roma SOS – Prilep (2015) “What do experiences and data show about (non)implementation of the health component under the Roma Strategy 2005–2015?”

Table 3. Roma with medical education – active and passive employment seekers

Secondary education			Medical college			Medical university		
Active	Passive	Total	Active	Passive	Total	Active	Passive	Total
38	17	55	1	1	2	3	1	4

Source: Roma SOS – Prilep (2015) “What do experiences and data show about (non)implementation of the health component under the Roma Strategy 2005–2015?”

Priorities enlisted under the health chapter from the Roma Strategy dedicate large attention to employment of health professionals from the Roma community, where the specific objective reads: “to employ Roma with completed adequate vocational and higher education to relevant job positions at primary health care facilities, preventive health care teams and at public health institutions for secondary and tertiary health care”. Lack of Roma employed at health care institutions contributes to increased barriers for Roma people in accessing health services due to cultural and language differences, as well as maintenance of stereotypes and prejudices upheld by health professionals due to their lack of knowledge concerning cultural specifics of the Roma population.

2.4. EXISTING ROMA HEALTH SCHOLARSHIP PROGRAM AS FOOD FOR THOUGHT

Roma Health Scholarship Program is an already established model of scholarship and additional educational support for future Roma staff in the field of medicine. This program is implemented since 2010, with the financial support from the Public Health Program of the Open Society Foundations –New York and the Roma Education Fund. By providing support for medical schooling, mentorship and training in health advocacy and communication skills, the purpose of this program

is to increase the number of Roma with completed medical education and their active involvement in health policy making and implementation which, in turn, will contribute to promotion of access to health services for Roma people. Target groups/beneficiaries are Roma students enrolled in medical colleges and universities, Roma medical vocational students, Roma medical residents, as well as Roma MDs enrolled in postgraduate studies. Roma Health Scholarship Program is implemented by means of activities grouped in 4 components, those being: financial support (scholarship), mentorship, training on advocacy and media component. The component on financial assistance is administered by the Roma Education Fund by means of identification and selection of beneficiaries – students of medical vocational schools, university students at medical faculties and colleges, postgraduate students and residency MDs. Under the mentorship component, scholarship beneficiaries receive continuous academic support and professional counselling. Training on health advocacy and communication skills is delivered in the form of summer schools attended by scholarship beneficiaries and their mentors. They are given the possibility to develop personal leadership skills and acquire knowledge in the field of public health, right to health, specificities of the Roma culture and tradition. Continuous information on the program scope and achievements is pursued as part of the communication strategy developed under the media component.

RHSP						
Academic year	Total number of applicants	Number of scholarships awarded			Vocational students	University students
		Male beneficiaries	Female beneficiaries	Total		
2010/11	88	16	33	49	30	19
2011/12	129	24	51	75	34	41
2012/13	165	24	48	72	26	46
2013/14	76*	18	39	57	20	37
2014/15	40	12	26	38	11	27
2015/16	29	5	18	23	2	21
2010–2015/16	527 applications submitted	99 scholarships awarded to male candidates	215 scholarships awarded to female candidates	314 scholarships awarded in total	123 scholarships awarded to vocational students	191 scholarships awarded to university students

Source: FOSM, Roma Health Scholarship Program

In the period of 7 years, the program processed a total of 527 applications and has awarded 314 scholarships (of which, 123 scholarships were awarded to vocational students and 191 to university students). Positive effects thereof are best represented in figures: benefiting from the program's support, 56 Roma vocational students completed their vocational medical education and 23 Roma university students completed their medical studies, some of which

have continued with residency in various fields of medicine. Data on scholarship applications shows that the existence of this program has significantly increased interest for medical studies among Roma (increase from 88 applications in 2010/11, 129 applications in 2011/12, to 165 applications for the academic year 2012/13 marking the end period for admission of new candidates, both Roma vocational and university students). The number of applications dropped in the

academic year 2013/14 due to the discontinued admission of new applicants and the donor's decision to continue scholarships for candidates enrolled in the previous academic year. Graduated Roma vocational and university students in medical studies provide a solid foundation for addressing the problem of medical staff at municipalities and communities predominately populated by Roma people. For example, the absence of resident gynaecologist in Suto Orizari, which has been identified as problem for a long string of years, can be resolved if the state first awards scholarships and later employs and subsidizes the gynaecology residence for one of these graduated medical students.

3. RECOMMENDATIONS

- Government and the Ministry of Education and Science (MES) of the Republic of Macedonia need to secure adequate budget funds and institute an efficient system for implementation of Roma Health Scholarship and Mentorship Program for vocational and university students (medicine, dentistry, pharmacy, vocational and college education for nurses, laboratory professionals, physiotherapists, radiology technicians, speech therapists, midwives). Following the example of good practices established by the existing program, MES should assume and enable continuity in implementation of on-going interventions, thereby creating highly qualified Roma health staff.
- Implementation of the Roma Health Scholarship Program will enable the Government to employ staff in whose professional capacity building it has invested, i.e. staff that is trained not only for provision of professional health services, but also for recognition of community's actual needs and program development according to needs identified.
- Advocacy and leadership capacity-building, by means of providing continuous informal education and promotion of future Roma health staff, is complementary to attainment of better health status among Roma people.
- Ministry of Education and Science, through the Directorate on Development and Promotion of Education in Languages Spoken by Minority Communities, should establish a system for scholarship and mentorship for Roma vocational and university students in medical sciences.
- Ministry of Education and Science, in cooperation with the civil society sector, should enable additional skill development for future Roma health professionals, by providing training in advocacy, as well as their promotion in the communities where they originate from.
- Ministry of Education and Science, in cooperation with the civil society sector, should secure donor funds for the first two years of program implementation (2017-2018).
- Ministry of Education and Science should envisage and allocate funds under its budget to support the program implementation in the period 2018-2020.

- Ministry of Education and Science should establish a system of quotas for employment of health staff with Roma ethnic background.

4. BIBLIOGRAPHY

---

1. Employment Agency of the Republic of Macedonia (2015), Report
2. State Statistical Office (2002), Census of the Population, Households and Dwellings in the Republic of Macedonia 2002, volume XIII.
3. Institute of Public Health (2014), Report on the Health of Population in the Republic of Macedonia
4. Ministry of Labour and Social Policy (2005), Roma Strategy of the Republic of Macedonia, January 2005
5. Ministry of Labour and Social Policy (2014), Roma Strategy, available at <http://mtsp.gov.mk/dokumenti-642e295b-69e3-4291-acb1-2ce6beb8cdd8.nspix>
6. Pavlovski, B. (2008), Health, Health Protection and Its Impact on Roma Health in the Republic of Macedonia, ESE.
7. Roma Organization for Multicultural Affirmation – ROMA SOS – Prilep (2015), What do experiences and data show about (non)implementation of the health component under the Roma Strategy 2005–2015?, available at <http://romasosprilep.org/wp-content/publications/analizi/zdr-komponenta.pdf>
8. Pavlovski, B, et al. (2014), We Are All Humans: Health Care for All Irrespective of their Ethnic Background. Health, Health Care and the Right to Health among Roma in the Republic of Macedonia, FOSM 2014
9. United Nations Development Programme, World Bank and European Commission (2011), Regional Roma Survey, available at <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/povertyreduction/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data/>

ROMA CHILDREN REPATRIATES AND THEIR CONSTITUTIONALLY GUARANTEED RIGHT TO EDUCATION: IGNORE OR ADDRESS THE PROBLEM OF THEIR REINTEGRATION IN MAINSTREAM EDUCATION?!

Zaklina Durmis, Aleksandar Mitrovski, Dendo Vas – Skopje

1. INTRODUCTION

This policy paper is focused on the worrying situation related to education of Roma children repatriated from European states, following their family's failed attempt to seek asylum, and the problem of their (failed) reintegration in the education system. It provides an overview of the national legal framework and identifies legal inconsistencies as generators of unfavourable situations observed. Analysis was made of relevant data available in terms of the number of Roma repatriates in the last three years, barriers for Roma children to be reintegrated in the education system and consequences of their exclusion from mainstream and quality education.

Roma people often view the possibility for asylum protection in developed countries as their exit route from poverty and unfavourable conditions affecting them. The first major wave of Roma migration towards European countries for the purpose of obtaining asylum and residence status happened immediately after Macedonia gained its independence in the early 1990s. The second major wave started in 2010, after

the visa liberalization. Vast majority of asylum seekers are denied their applications, followed by their repatriation to the Republic of Macedonia.

Non-integration of Roma children in the education system following their repatriation additionally deteriorates the level of education among Roma people which, in general, is far below the average in the Republic of Macedonia. In average, Roma aged 25 to 64 years have only six years of formal education, with significant gender differences: 6.9 years of education for men and 5.1 years of education for women (UNDP/World Bank/EC, 2011). Low level of education is a serious factor of social exclusion and results in Roma people being the poorest and the most marginalized community in Macedonia. As high as 23% of Roma families earn income below the level of extreme poverty and 41% of Roma people are considered poor (UNDP, 2011), as only 23% of Roma working age population in Macedonia are employed and 53 % of them are unemployed.

2. PROBLEMS AND CONSEQUENCES

2.1. ROMA CHILDREN REPATRIATES DO NOT ENJOY THEIR RIGHT TO QUALITY EDUCATION

Although primary education in the Republic of Macedonia is compulsory and represents a constitutionally guaranteed right, i.e. the state is obliged to create conditions under which all children are integrated in quality education, several indicators show that many of these children are not integrated in the education system following their repatriation. Quality education is paramount to personal development, development of the economy and the society as a whole. Therefore, Republic of Macedonia has adopted positive regulations governing this matter, including by means of the highest state document: Article 44 of the Constitution emphasizes that all people have the right to education, which is accessible to everyone under equal conditions, and that primary education is compulsory and free-of-charge. This right is regulated in more details under the Law on Primary Education. Incontestability of the right to education is enshrined in the most important international documents, conventions and declarations, such as the Convention on Human Rights and the Convention on the Rights of the Child, which the Republic of Macedonia has acceded to and ratified, thereby making them part of the national legislation. In 2014, for the purpose of having more focused impact on development of Roma people as the poorest and the most marginalized ethnic community, Government of the Republic of Macedonia adopted the revised “Roma Strategy 2014-

2020” (MLSP, 2014). This document contains measures and activities in five areas, identified as key efforts needed to improve the status of Roma people. Education is one of the five key areas of action, where it has been indicated that scope and quality of education for Roma children is a crucial factor contributing to Roma integration in the society. Importance of education is also confirmed under the National Strategy on Alleviation of Poverty and Social Exclusion in the Republic of Macedonia, whose main strategic objective is to “reduce poverty and social exclusion in the Republic of Macedonia by better utilization of the available human resources, improve conditions for life, work and social conditions for all citizens, system and institutional coordinated activity in the function of faster development, higher standard, better quality of life and development of social inclusion mechanisms for vulnerable categories of citizens at local level” (MLSP, 2013, pg. 3).

International and national legislation provide the basis for exercise of the fundamental right to education. Right to education is also enlisted as one the fundamental rights of the child. Most certainly, Roma children repatriated from European states are also entitled to this right as full-fledged citizens of the Republic of Macedonia. The controversy of current situations becomes more prominent having in mind that non-compliance with the legal obligation on compulsory primary education is liable to sanctions. It becomes obvious that in implementing this legal matter adequate measures and activities are not taken to accommodate needs of Roma children repatriates and that equal conditions are not created for all children to be integrated in the education system.

2.2. DO WE (AT ALL) KNOW THE GRAVITY OF THE PROBLEM WITH ROMA ASYLUM SEEKERS AND REPATRIATES?

Assessment of the situation related to education of children repatriates from abroad where their families have unsuccessfully sought asylum necessitates an analysis of official data disposed by state institutions and concerning the number of children repatriates, how many of them have been reintegrated in mainstream education, at what age and in which grade. Although these and similar data should be of priority interest, they are not made available by the state institutions as part of information dissemination mechanism. In the absence of official and available data, we browsed and searched data available at the official websites of relevant institutions in several states that are often considered destination country for migrants and asylum seekers.

According to the report of the German Federal Office for Migration and Refugees titled “Das Bundesamt in Zahlen 2014” (Bundesamt für migration und flüchtlinge, 2015, pg.27), in the course of 2014 a total of 626,710 asylum applications have been submitted to EU member-states, representing an increase by 45.1% compared to the 2013 situation which recorded 432,055 asylum applications. Among them, the highest number of asylum seekers in 2014 was registered in Germany (202,815 applicants), Sweden (81,325 applicants) and Italy (64,625 applicants).

The document titled “Profile of Western Balkan Migrants” (“Migrationsprofil Weestbalkan”, Ursachen, Herausforderungen und Lösungsansätze) indicates that vast majority of asylum

seekers from the Balkans are Roma (Stefan Alscher, C., Obergefell, J., Roos, S.R., 2015). Furthermore, the European Commission’s annual progress reports for Macedonia regularly emphasize the high number of ungrounded asylum applications from Macedonia made to different European states, which was again noted in EC’s 2015 Report (European Commission, 2015).

According to the “Annual Statistics Report on Asylum Seekers” published by the German Federal Office for Migration and Refugees (Bundesamt für migration und flüchtlinge, 2015), a total of 11,691 asylum seekers from Macedonia have been recorded only in the period January - September 2015 (Asylgeschäftsstatistik für den Monat September 2015, pg. 2), of which 7,385 are asylum seekers from previous years and 4,306 people are recorded as new applicants. 4,121 of the total number of asylum applications from previous years have been rejected and 1,909 of them are pending decision. According to this report, in 2014 there were 5,614 asylum seekers from the Republic of Macedonia submitting their first application in Germany, in 2013 their number was 6,028 and in 2012 - 4,546 (Bundesamt für migration und flüchtlinge, 2015).

In 2014, 5,565 asylum seekers were rejected and 2,098 people returned to Macedonia in the same year (Das Bundesamt in Zahlen, 2015). As a matter of common practices, rejected asylum seekers are repatriated to Macedonia, but there are no official and publicly available data from national institutions concerning the number of asylum seekers who are nationals of the Republic of Macedonia, the number of repatriated asylum seekers, how many of them are children and how many of the children are reintegrated in mainstream education. Likely is

that particular line ministries (most probably MOI) are in possession of rough, unprocessed data concerning the number of nationals of the Republic of Macedonia that have been repatriated, but they are not published in official newsletters and on official websites of relevant state institutions, where they should be made public. Lack of data does not mean this problem is inexistent or is insignificant. Quite the opposite, this is a big and serious problem that necessitates urgent intervention, especially in the context of the Syrian refugee crisis. With the arrival of Syrian refugees in Europe and their intention to reach EU member-states, as early as September 2015 these states initiated accelerated repatriation procedure for asylum seekers from the Balkans, including those from Macedonia.

According to certain estimates, more than 35% of the Roma population scattered across large number of states are children under the age of 15 years (European Commission, 2011). That gives rise to the assumption that around one third (and maybe more) of repatriates are children at primary school age. When combined with the significant share of repatriates at secondary school age, the conclusion is inferred that half of repatriates need to be reintegrated in mainstream education.

2.3. SYSTEMIC APPROACH IS LACKING IN RELATION TO DATA MANAGEMENT CONCERNING PEOPLE EXITING AND RETURNING TO THE STATE AND THEIR REINTEGRATION IN MAINSTREAM EDUCATION

In situations when children have discontinued school attendance because they have left with their families to a particular European state for the purpose of seeking asylum,

common practices imply they are enlisted in school registers as students who have migrated abroad and from that moment onwards there is no further insight about their status. Very often this status is not changed and reversed once their families return to the Republic of Macedonia. Although children are repatriated to the state and have residence within the school catchment area, neither the municipality nor the school keep updated lists that include these children. In such cases, procedures are not initiated for their reintegration in mainstream education. Here, it must be stressed that state institutions are in possession of information that children and their families, as nationals of the Republic of Macedonia, are present in the state. Namely, records kept at border-crossing points include information about all citizens exiting and returning to the state, but the problem lies in the fact that such information is not operationalized for the purpose of children's reintegration in the education system and probably they are not processed and forwarded to other relevant institutions (MLSP, MES, Social Work Centres, local communities), i.e. information is not forwarded to schools so they would take activities for reintegrating these children in school instruction. Actually, schools do not have any information that these children have returned to the state. Therefore, they are "invisible" to the system, especially in regard to school attendance, while relevant punitive provisions in effect concerning school attendance cannot be enforced and have no impact on their parents.

The single mechanism on updating information about these children is voluntary report on the part of their parents or guardians, i.e. this matter has been left to their initiative, information, willingness and insistence. Another complicating

circumstance is the fact that, in many cases, children live with their grandparents who are not in position to comply with these complicated and - in their opinion - unpleasant procedures. Even when schools are in possession of informal information that children have returned to their homes falling within school catchment area, they have not been given instructions or recommendations about the manner in which they should address situations when children from asylum seeking families are repatriated. They do not have any instructions and do not take any activities to reintegrate these children in mainstream education.

2.4. THERE IS NO SYSTEM IN PLACE FOR VERIFICATION OF PREVIOUS KNOWLEDGE AND NO EFFECTIVE STRATEGY ON REINTEGRATION OF CHILDREN REPATRIATES IN THE EDUCATION SYSTEM, WHICH LEADS TO THEIR DROPPING OUT AND EXCLUSION

Crucial problems arise even in cases when these children are reintegrated in the education system. In such cases, they are usually forced to continue their education in the grade they attended prior to their departure from Macedonia. However, during their temporary stay in their intended destination country, children have been included in a certain form of education as preparatory stage for their entry in mainstream education of that country, but this form of education does not assess children's performance. In other cases, due to the fast-tracked asylum procedure and response, many children are not issued any certificate that would prove they have attended particular form of instruction. Therefore, upon their

return to Macedonia, these children do not have valid documents, for example certificate on instruction performance, which would allow them to continue their education in the next grade from the one they attended prior to their departure abroad. On the other hand, the primary education system in Macedonia does not have mechanisms for checking and verifying children's existing level of knowledge, which would allow an assessment to be made whether the child in question has acquired knowledge adequate to attend their age-corresponding grade and enable children to continue their education in that grade.

On that account, primary schools in Macedonia return children to the grade they attended prior to their departure abroad for the purpose of asylum seeking, without due consideration of the fact that these children are now older and have acquired other knowledge at schools in the country of their temporarily residence. The fact that children have to attend school with students of lower age and are exposed to curricula which they - to certain extent - studied and mastered abroad has a demotivating effect on them. It creates resistance among students to go back to school and results in them dropping out. This is a serious factor for school exclusion. Schools should deploy proactive strategy and develop personalized plans¹ for children repatriates, i.e. work plans adjusted to individual child's knowledge and needs. Such plans will enable well-designed individualized work to compensate knowledge gaps in competent, efficient and effective manner.

¹ This plan should be distinguished from the individual education plan (IEP) drafted for children with disabilities.

In the reality, by pursuing a line of smaller resistance and failure to assume responsibility on the part of all concerned parties, children are left outside the education system and have no possibilities to exercise their right to education. Many parents are preoccupied with avoiding fines for not having their children enrolled in school, children do not develop their potentials and spend their days on the verge of delinquency, and teachers are freed from additional work, while the society, municipalities or schools save funds intended for education of these children. However, the price paid is dramatically higher. The future of many children and families is endangered and they are predestined to poverty and marginalization. In couple of years, these children will become part of the working age population and would cost the society much more than funds needed to be invested in their education after their repatriation. Instead of having better quality of life and contributing to societal development and state budget by means of regular payment of taxes, these children will burden the state budget for many years to come. They will be potential beneficiaries of social allowance, would not be able to find employment because of lack of qualifications, would not find their profession and may even remain illiterate. In turn, this threatens social cohesion, increases marginalization and segregation of this segment of the Roma population. Social differences and poverty are on the rise, thus endangering integration of Roma in the society.

3. CONCLUSIONS

- Although all declarative commitments on the part of the state (policy and strategic documents) are geared towards improving the quality of life for Roma people, in the case of children repatriates there are no timely and quality interventions in place for their registration and reintegration in mainstream education.
- Failure to reintegrate children repatriates, who are nationals of the Republic of Macedonia, in compulsory primary education amounts to violation of the Constitution of the Republic of Macedonia and the Law on Primary Education.
- There are no precise procedures at the level of schools and local communities that would allow follow up action to be taken in regard to children that have left schools.
- There are no procedures in place obliging schools and municipalities to keep updated records on children and families repatriated from states where they have sought asylum.
- There are no mechanisms on checking and verifying knowledge of children, thus assessing whether their level of knowledge corresponds to their age and allowing them to be reintegrated in the relevant grade with their peers.
- Lack of activities and measures for reintegration of children repatriates in schools imposes a serious risk and is considered a factor contributing to their dropping out and exclusion, thus increasing the number of illiterate and unqualified adults in the state.

4. RECOMMENDATIONS

Given the problem's actuality, immediate and urgent actions are needed to address it. For the purpose of filling in these gaps in the education system and with a view to enable efficient reintegration of children in quality education, following measures are deemed necessary:

1. To establish system of records, cooperation and data exchange between the relevant institutions (MOI, MES, ZELS, Social Work Centres, municipalities, primary schools and other competent institutions) concerning repatriates. The state needs to acknowledge and address this challenge. In order to obtain a clear image about this problem, state institutions need to provide accurate data.
2. All local communities and schools on their territory need to take measures and activities on keeping records and integrating all children repatriates in mainstream education.
3. Education institutions, together with the schools, need to develop mechanisms on checking knowledge levels of individual children for the purpose of verifying their previously acquired education and adequate placement in grades corresponding to their age and level of knowledge.
4. Education institutions, together with the schools, need to develop strategy and guidelines for development of individualized plans for children repatriates, in order to compensate for instruction gaps in competent, effective and efficient manner.

5. BIBLIOGRAPHY

1. Alscher, C., Obergfell, J., Roos, S.R. (2015), Migrationsprofil Weestbalkan, Ursachen, Herausforderungen und Lösungsansätze, available at www.bamf.de [last accessed on 2 November 2015].
2. Bundesamt für migration und flüchtlinge (2015), Das Bundesamt in Zahlen 2014, available at www.bamf.de [last accessed on 2 November 2015].
3. Bundesamt für migration und flüchtlinge (2015), Asylgeschäftsstatistik für den Monat September 2015, available at www.bamf.de [last accessed on 2 November 2015].
4. European Commission (2015), The former Yugoslav Republic of Macedonia, 2015 Report, available at http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia_2013.pdf [last accessed on 4 November 2015].
5. European Commission (2011), Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: An EU Framework for National Integration Strategies up to 2020, Brussels.
6. MLSP (2010), National Strategy on Alleviation of Poverty and Social Exclusion in the Republic of Macedonia 2010-2020, available at www.mtsp.gov.mk [last accessed on 30 October 2015].

7. Official Gazette of the Republic of Macedonia (1991), Constitution of the Republic of Macedonia, available at www.sobranie.mk [last accessed on 30 October 2015].
8. UNDP/World Bank/EC (2011), Roma in the Former Yugoslav Republic of Macedonia.

ENSURING CONDITIONS FOR ROMA ADULTS IN THE MUNICIPALITY OF PRILEP TO COMPLETE THEIR PRIMARY EDUCATION

Marina Kondovska, Bilent Kjazimoski, Roma SOS – Prilep

1. INTRODUCTION

This policy paper addresses adult Roma living in the Municipality of Prilep who have not completed their primary education. It provides an overview of the current situation concerning education of Roma adults, focused on existing problems in terms of the right to free-of-charge and compulsory primary education and acquisition of basic skills required for life and employment, as well as in terms of the adult education system's (in)efficiency. In addition, by indicating the consequences arising from these problems, this document puts forward recommendations to address problems identified.

Although the Republic of Macedonia is obliged, by its Constitution, to create equal opportunities and access to quality education for all citizens, many adult persons are still failing to complete their primary education. In the absence of more recent data, statistics from the last Census in 2002 (State Statistical Office, 2002) indicate that almost 18% of the population in the state has not finished primary education. Significant share of them are members of the Roma community. In average, Roma people aged 25 to 64 years spend only six

years in formal education, which is far below the state average, and represents the lowest rate recorded among different communities (UNDP/World Bank/EC, 2011). This problem is particularly prominent in the Municipality of Prilep, which is the second municipality in the state with the highest number of Roma population.

Starting from the position that education is a fundamental human right and that together with employment, it has the greatest potential for future development of any community this policy paper identifies the need for securing better conditions for primary education of adult persons from the Roma community, which is intensively exposed to marginalization. Efforts needed to improve this situation include measures on literacy, shaping and completing primary education for persons who have not completed it due to various reasons, as well as for persons who have never been included in the education system. Such measures should enable Roma people to acquire skills for life and their integration in societal processes and on the labour market, as well as possibili-

ties for subsistence and personal development. At the same time, completion of primary education on the part of Roma adults in the Municipality of Prilep would result in disrupting the cycle of poverty and exclusion in the long run and would contribute to development of the local community.

2. PROBLEMS AND CONSEQUENCES

2.1. CONSTITUTIONAL GUARANTEES AND LAW REGULATIONS CONCERNING COMPULSORY PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION ARE IN PLACE, BUT THERE IS NO FUNCTIONAL ADULT EDUCATION SYSTEM

According to the Universal Declaration on Human Rights (UN, 1948), everyone has the right to education. The right to education is universal. Macedonian legislation is in compliance with these provisions. The Constitution of the Republic of Macedonia guarantees primary education, which should be accessible and free-of-charge to all people, under equal terms. Law on Primary Education stipulates that primary education is compulsory. Law on Adult Education emphasizes that the purpose of adult education is to provide an opportunity for attainment of adequate education level for everyone, including all age groups and enabling people to acquire knowledge, skills and positions that match demands of the society and the labour market. The Concept on Primary Adult Education in the Republic of Macedonia (Centre for Adult Education, 2015) refers to the National Report on the Development of Adult Education submitted to UNESCO by the Government of Republic

of Macedonia in 2008, where it has been stated that the state “does not have an adult education system; culture of learning among the population has been lost; there is no coordination and collaboration among partners; availability and visibility of education offers are poor; the education offer is inadequate to the population and the society’s educational needs; quality of educational services is inconsistent”. Furthermore, the National Programme on the Development of Education in the Republic of Macedonia 2005 – 2015 (MES, 2006) postulates that one of the main goals of the state should imply making education accessible to everyone living on the territory of the Republic of Macedonia, regardless of their age, gender, religious beliefs, ethnicity, health condition, social and financial status. The Strategy on Adult Education 2010 – 2015 (CAE, 2010) refers to the fact that adult education has an increasingly greater importance and plays a major role in designing human life, work and success. The Strategy on Roma People in the Republic of Macedonia (MLSP, 2005) anticipates special measures for adults, but having in mind the low number of adults engaged in some form of education (as shown later in this document), the conclusion is inferred that implemented governmental actions/measures are far from sufficient and satisfactory, especially those aimed to reduce illiteracy.

Despite the fact that the Constitution and laws of the Republic of Macedonia guarantee primary education, official data and findings from the field indicate that a large share of adults have not completed their primary education. This applies to the general population in the Republic of Macedonia, and in particular to the Roma population. In average, Roma people aged 25 to 64 years spend only six years in education, with significant gender difference: 6.9 years for men and 5.1 years

for women (UNDP/World Bank/EC, 2011). Data directly show that many Roma do not complete primary education, and fail to continue into secondary education. Similar is the situation among younger generations. Namely, Roma aged 16 to 24 years complete only seven years of education, i.e. 7.4 years for men and 6.7 years for women. The problem with low level of education and incomplete primary education affecting a major share of Roma adults has been researched and identified in several national documents, including the Analysis of Roma Education in the Republic of Macedonia, National Programme on the Development of Education 2005 – 2015, and the Concept on Adult Education in the Republic of Macedonia.

2.2. ACCORDING TO THE CONSTITUTION ADULT EDUCATION IS FREE-OF-CHARGE, BUT NOT IN THE PRACTICE

Although, according to the Constitution, primary education is guaranteed and free-of-charge, in practice adults are obliged to pay in order to finish primary education. The Concept on Adult Education in the Republic of Macedonia (CAE, 2015) emphasizes that many adults have not completed their primary education on the account of their poor financial status, while the manner in which primary education for adults is realized renders it insufficiently available and attractive for a vast number of people that have not completed it.

This is an additional factor of demotivation, especially for poor people and members of vulnerable groups, including the Roma people, who are the most numerous in this category. Practices have shown that if adults want to become literate

or to complete their primary education, they are required to pay up to 3,000 MKD as fee to complete one grade in primary education.¹ These fees are in direct opposition to the constitutional provision that guarantees free-of-charge primary education.

2.3. THE ADULT EDUCATION SYSTEM'S INEFFICIENCY RESULTS IN SMALL NUMBER OF ADULTS AND ROMA ADULTS IN THE STATE AND IN THE MUNICIPALITY OF PRILEP ENROLLED IN AND WITH COMPLETED PRIMARY EDUCATION

Given the high number of adults without completed primary education, involvement of adults in primary education is unacceptably low. Dramatic decline was observed in terms of the number of schools and institutions on adult education, as well as in terms of the number of persons attending these courses. This is indicative of serious obstacles and shortcomings in the organization and implementation of adult education. The system on primary education for adults is insufficiently visible and recognized by potential beneficiaries, and is insufficiently attractive. Programs and plans designed for primary education of adults fail to respond to their existing needs and characteristics. The relevant legislation in this field is inconsistent in terms of competences, implementation and financing adult education, and has harmful effects on the situation in this field, making the system on adult education inefficient. There is also insufficient alignment and cooperation among competent institutions and bodies, line ministries, Council on Adult Education and the local community. In

addition, only one third of the already low number of enrolled students completed their primary education, which is indicative of the adult education system's inefficiency. There are no measures in place for adequate information of adults concerning the benefits of this process and for motivating them to complete their primary education.

Based on data from the State Statistical Office (SSO, Reports on Primary and Secondary Schools at the Beginning of Academic Years 2008/2009, 2009/2010, 2010/2011) and having in mind that primary education for adults is organized in duration of four years, the following approximate estimate is inferred: from total of 531 adults enrolled in the academic year 2008/2009 at national level (224 of which are women) – which is an exceptionally low number compared to the total number of adults without completed primary education – four years later only 193 adults finished their education, accounting for a share of 36%. In the next academic year 2009/2010, from total of 418 adults enrolled (161 of which are women), only 158 completed their primary education, accounting for 38%. From total of 365 adults enrolled in the academic year 2010/2011 (119 of which were women), only 120 adults, accounting for 33%, completed their primary education. Hence, these data show that since the academic year 2008/2009 there is a tendency of significant decline in terms of the number of adults who have enrolled in and have completed primary education. Additionally worrying is the extent of gender differences, as presented in these data, which confirm and deepen gender inequality and the low level of education among women. As regards the Roma

population, the situation presented by available data is even more unfavourable. According to the findings presented in an international study, as high as 22% of the Roma population, of which 46% are Roma women, have no experiences related to formal education (UNDP/World Bank/EC, 2011). Having in mind that data available on the official website of SSO is not desegregated according to the ethnic background of adults without completed primary education, findings inferred on the basis of field work data collected by the association Roma SOS – Prilep in the Roma community in Prilep in the period 2011 – 2015 gain in importance. According to this survey, the number of Roma in Prilep without completed primary education accounts for around 800 persons.

Worryingly low are the figures on Roma adults from data available at the Workers University “Pere Tosev” – Prilep: a total of 55 adults, 11 of which are Roma, completed their primary education in 2010; a total of 29 adults, 10 of which are Roma, completed their primary education in 2011; a total of 27 adults, 9 of which are Roma, completed their primary education in 2012; a total of 16 adults, 8 of which are Roma, completed their primary education in 2013; a total of 24 adults, 6 of which are Roma, completed their primary education in 2014.

Under such circumstances and for the purpose of rendering the system more efficient and enabling access to education for vulnerable groups, efforts are needed to utilize the potential of existing relevant institutions and non-governmental organizations in the function of primary education for adults.

2.4. LOW ENGAGEMENT IN ADULT EDUCATION RESULTS IN UNEXPLOITED POSSIBILITIES FOR VOCATIONAL TRAINING AND RETRAINING OF ROMA PEOPLE, WHICH ADDITIONALLY REDUCES THEIR CHANCES FOR EMPLOYMENT AND STRENGTHENS THE CIRCLE OF POVERTY AND EXCLUSION

Possibilities for Roma adults to benefit from vocational training and retraining, which would lead to their employment, are marked by low involvement and utilization. Again, this conclusion is supported by data obtained from the Workers University “Pere Tosev” – Prilep, according to which only 3 Roma people from the municipality completed a vocational training in 2010; in 2011 their number was 2; there were no Roma attending vocational training in 2012; and only 1 Roma person completed vocational training in 2013 and 2014 each. One of the most important obstacles for Roma adults to be engaged in vocational training is the fact that many of them are not in possession of certificates on completion of primary education.

Lack of education and low qualifications of adults lead to: low inclusion in the society, marginalization, segregation, low presence on the labour market and increased poverty among Roma people. As high as 41% of Roma people in the Republic of Macedonia are considered poor (UNDP/World Bank/EC, 2011). This situation leads to increased social welfare allocations, increased grey economy, reduced and difficult access to information, rights and public services, and limited possibilities to support education of children. Instead of building a cohesive society, the vicious circle of poverty is

further strengthened, thus creating greater poverty, whereas illiteracy is repeated with every new generation. Marginalization and exclusion prevent the development of cohesive society, and create social stratification, social tensions and conflicts, thus impeding development of the community and the broader society.

2.5. INCOMPLETE PRIMARY EDUCATION AND LOW LEVEL OF EDUCATION REMAIN STRONG FACTORS OF UNEMPLOYMENT

Low level of education implies poor work qualifications and small employment perspectives. It is one of the most important reasons behind the high unemployment rate among Roma and their low participation in the labour market. Only 23% of working age Roma is employed, whereby the majority of them are employed as unqualified workers (UNDP/World Bank/EC, 2011). As high as 53% of Roma are officially unemployed, while 70% of unemployed Roma aged 15 to 64 years do not have any previous employments.

Data obtained from the Employment Agency of the Republic of Macedonia, regional office in Prilep, also indicate high share of Roma people in the municipality without completed primary education. Notably, currently there are 469 unemployed persons registered, of which 306 have never been included in primary education and 163 have not completed primary education. Most probably, this figure is higher in the field, having in mind that a number of citizens are not enlisted in the Employment Agency’s records due to various reasons.

Data secured from the Employment Agency's regional office in the Municipality of Prilep indicate a relatively stable trend and high share of Roma people in the unemployed population. Another stable trend is observed in terms of the high

share of Roma adults without completed primary education in the total number of unemployed persons. Vast majority of registered unemployed persons have not completed their primary education.

Year	No. of unemployed persons registered	No. of unemployed Roma registered	No. of registered Roma without completed primary education
2009	22 635	1765	1711
2010	22 265	1726	1674
2011	18 885	1601	1550
2012	17 009	1348	1308
2013	6 759	135	118
2014	8890	824	783

Source: Employment Agency of the Republic of Macedonia, Regional Office in Prilep (2015)

3. RECOMMENDATIONS

3.1. TO ALIGN THE LEGISLATION CONCERNING COMPETENCES, IMPLEMENTATION AND FUNDING OF PRIMARY EDUCATION FOR ADULTS IN COMPLIANCE WITH THE CONSTITUTION AND THE LAWS

In the process on designing efficient, effective and relevant adult education, the Concept on Adult Education in the Republic of Macedonia (CAE, 2015) relied on recommendations given by the European Parliament and the Council of Europe, according to which all member-states need to ensure that all citizens are equipped with competences they need as part of their lifelong learning strategies. This key document developed by European institutions recommends the state to ensure following conditions: to offer initial education and training to all young people as the means to develop key competences to a level that equips them for adult life; to enable appropriate provision for those young people who, due to educational disadvantages caused by various circumstances, need particular support to fulfil their educational potential; adults need to be able to develop and update their key competences throughout their lives, with a particular focus on identified target groups; to set up an appropriate infrastructure for continuing adult education in a quality manner; and to provide support for access to the labour market.

Adult education must be monitored and supported by means of: clearly defined law regulations, regulated rights and obligations in the field of national and local level funding; estab-

lished, developed and quality based institutional network of providers of educational services; while the implementation needs to be transparent and based on evaluation of results.

3.2. PROACTIVE MEASURES ARE NEEDED FOR ESTABLISHING AN EFFICIENT SYSTEM ON ADULT EDUCATION

In the short term, the existing regulations need to reconsider possibilities for verification of previously acquired knowledge of adults, thus allowing to determine the level (grade) from which they would be able to continue their education. In the long term, efforts needed imply development of mechanisms on recognition and verification of previously acquired knowledge of adults. At the same time, efforts should be made to develop the network of institutions that will allow adults to complete their primary education. Activities on establishing such system should utilize the relevant capacity of all existing institutions and non-governmental organizations, or work on development of new capacities, when needed.

As part of its document focused on national strategies for Roma integration (EC, 2011), the European Commission stressed that children who miss out on, enter late into the school system, or leave too early, will subsequently experience significant difficulties, ranging from illiteracy and language problems to feelings of exclusion and inadequacy. As a result, they will have harder time getting into further education, university or good job. Therefore, initiatives of second chance programs for dropout young adults are encouraged, including programs with an explicit focus on Roma children. The High Level Group on Lit-

eracy and the Literacy Campaign the Commission is launching as a contribution to the Europe 2020 flagship initiative “New Skills and Jobs” stresses the importance of combating illiteracy among Roma children and adults. In that, the Commission recommends investment of additional resources for individual schools for the purpose of improving the situation.

3.3. BEING A CONSTITUTIONALLY-GUARANTEED RIGHT, PRIMARY EDUCATION FOR ADULTS NEEDS TO BE FREE-OF-CHARGE

Given that the state has prioritized creation of educated and competent citizens and according to the Constitution and the law, costs for primary education need to be covered by the state. Education should be geared towards full development of individuals and needs to reflect respect for human rights and fundamental freedoms. Therefore, education measures targeting Roma adults and anticipated under the Strategy on Roma in the Republic of Macedonia 2014 – 2020 need to be reaffirmed and adequate funds for their implementation need to be allocated.

Measures anticipated under the Strategy on Roma in the Republic of Macedonia 2014 – 2020 (MLSP, 2014), building upon the previous Strategy on Roma in the Republic of Macedonia (MLSP, 2005), are geared towards reduction of illiteracy, where the literacy process will be designed as governmental program targeting the total population, with a special emphasis on Roma people. Ministry of Education needs to simplify the procedure on acquisition of primary education, promote

the concept of lifelong learning and acquisition of new skills, and to increase possibilities for educational choice through the working universities and other specialized agencies.

3.4. THE MUNICIPALITY NEEDS TO BE ACTIVELY ENGAGED IN MONITORING AND SURVEYING THE SITUATION RELATED TO EDUCATION OF ITS CITIZENS

The municipality, in cooperation with relevant institutions and organizations, should conduct a thorough field research in order to identify the number of Roma adults in the Municipality of Prilep without completed primary education who are outside the education system. At the same time, it should make an analysis of existing and potential educational capacities in Prilep suitable for provision of primary education for adults, as well as of the possibilities on utilization of the potentials of all existing relevant institutions and non-governmental organizations.

3.5. THE MUNICIPALITY IS RESPONSIBLE AND SHOULD DRAFT ITS STRATEGY ON DEVELOPMENT OF ADULT EDUCATION, INCLUDING EFFICIENT MECHANISMS ON QUALITY CONTROL

The municipality should design its strategy on development of adult education, accompanied with local action plan. The strategic document and action plan should include the long term strategy on financing primary education for adults, in compliance with constitutional and law provisions, thus respecting the

right to equal opportunities related to access to quality and free-of-charge education, especially for persons at social risks.

The municipality, in cooperation with relevant local education institutions and non-governmental organizations, should design a strategy on information dissemination concerning the opportunities and benefits of completing primary education, for the purpose of bringing them closer to the members of vulnerable groups. Such information need to be made available at all relevant institutions.

The municipality, in cooperation with relevant local education institutions, business community and NGOs, should develop a plan on involving business partners in the education process for adults, based on joint interests of all stakeholders, including the possibilities for promotion of programs targeting Roma adults with informal education, vocational training and retraining, thus facilitating their employment.

All strategic documents should be accompanied with efficient mechanisms on quality control and monitoring and evaluation of program implementation.

4. BIBLIOGRAPHY

1. UN (1948), Universal Declaration of Human Rights
2. SSO (2002), Census of the Population, Households and Apartments in the Republic of Macedonia
3. MLSP (2014), Strategy on Roma in the Republic of Macedonia 2014 – 2020
4. MLSP (2005), Strategy on Roma in the Republic of Macedonia
5. MES (2006), National Programme on the Development of Education in the Republic of Macedonia 2005 - 2015
6. SSO (2008), Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia
7. SSO, Primary and Secondary Schools at the Beginning of the Academic Years 2008/2009, 2009/2010, 2010/2011
8. CAE (2010), Strategy on Adult Education 2010 – 2015
9. FOSM (2011), Analysis of Roma Education in the Republic of Macedonia
10. European Commission (2011), Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020
11. MLSP in cooperation with the National Coordinator for the Roma Decade and the Roma Strategy (2014), Strategy on Roma in the Republic of Macedonia 2014 – 2020, June 2014
12. CAE (2015), Concept on Adult Education in the Republic of Macedonia
13. UNDP/World Bank/EC (2011), Roma in the Former Yugoslav Republic of Macedonia

WEBSITES

- CAE: <http://www.cov.gov.mk/portal/> [last accessed on 21 August 2015].
- SSO: <http://www.stat.gov.mk/> [last accessed on 29 October 2015].

LAWS

- Constitution of the Republic of Macedonia (1991), document no. 08-4642/1 from 17 November 1991
- Law on Adult Education (2008), “Official Gazette of the Republic of Macedonia” no. 7 from 15.1.2008
- Law on Primary Education (2008), “Official Gazette of the Republic Macedonia” no. 103 / 08 from 19.8.2008
- ROMA SOS - Prilep (2015), electronic program on record-keeping

LOCAL ACTION PLANS ON ROMA EDUCATION CANNOT BE (EFFICIENTLY) IMPLEMENTED WITHOUT MONITORING AND EVALUATION MECHANISMS

Romina Kajtazova, Elvis Kovacev, KHAM - Delcevo

1. INTRODUCTION

This policy paper addresses implementation of local action plans (LAPs) on Roma education, with a special focus on the education action plan adopted by the Municipality of Delcevo. Analysis of legal regulations in effect and the actual situation is indicative of the need for establishment of monitoring and evaluation mechanisms concerning the implementation of strategic documents and action plans. Establishment of such mechanisms is considered precondition for complete and effective implementation of activities envisaged under these documents.

Education provides basis for personal and professional development of individuals, which conditions development of the community and the broader society. Quality education opens labour market perspectives and possibilities to alleviate poverty. Education enables young people to participate in policy-making processes, by means of which they become more active actors in society. Activeness on the part of young people is further reflected in promotion of their immediate and broader communities. Therefore,

efforts geared towards making education available to all people are important, in particular those targeting people exposed to marginalization. Several legislative and strategic documents in the Republic of Macedonia reiterate the fact that such efforts are considered imperative with a view to build a healthy and functional society. For example, the Decade of Roma Inclusion aims to improve quality of life and social inclusion of Roma people by means of measures and activities translated into precise action plans. However, the actual situation demonstrates that objectives and measures defined under action plans are not consistently implemented, due to the lack of relevant monitoring and evaluation mechanisms. Such situation creates negative effects that are particularly reflected on the Roma community, as indicated in the most recent report for the Republic of Macedonia drafted by the European Commission (European Commission, 2015). This report notes insufficient progress in attainment of goals related to Roma integration, while poverty among Roma remains a serious concern.

2. PROBLEMS AND CONSEQUENCES

2.1. REGULATIONS STIPULATE THAT ALL CITIZENS HAVE EQUAL RIGHTS AND POSSIBILITIES FOR QUALITY EDUCATION, BUT ROMA STILL FACE EDUCATION BARRIERS

Status of Roma people in the society and their social inclusion have been elaborated in a number of international and national legislative acts. They define the general principles and standards on protection of the rights of non-majority community members. Some documents are directly focused on Roma status, proposing or laying down specific measures aimed to improve their education, employment, health care, housing and culture. European Commission's Staff Working Document (European Commission, 2010) defines integration of Roma living in EU member-states, candidate countries and potential candidates for EU membership as a priority. Roma inclusion is also defined as priority under the chapter on inclusive growth from the Strategy Europe 2020, in particular the flagship initiative called "European Platform against Poverty". Furthermore, the European Commission underlines Roma integration as benefit for all societies. In that, it referred to the World Bank analysis, where it is stated that better integration of Roma in the labour market generates greater economic productivity and fiscal benefits in terms of lower government payments for social welfare and increased revenue from income taxes. As regards the general population, Roma integration creates a climate of greater openness towards Roma and better social cohesion, as well as conditions for greater respect of fundamental human rights.

Republic of Macedonia is a signatory state to the Universal Declaration on Human Rights, European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Framework Convention on the Protection of National Minorities, Convention on the Rights of the Child, etc. In the capacity of member-state in the Council of Europe from 1995 and candidate country for EU membership since 2005, Republic of Macedonia is obliged to comply with policies adopted by the EU Council and follow the positive practices of EU member-states. If the Republic of Macedonia strives to become a member of the European family, it must deliver on commitments arising from recommendations issued by various EU bodies and institutions.

Provisions defining fundamental human rights and rights of the child are translated in the Macedonian legislation. The Constitution, as the highest legal act in the state, stipulates that all people, nationals of the Republic of Macedonia, have the right to education (Article 44, line 1), irrespective of their ethnic, racial and religious background. Laws on Primary and Secondary Education stipulate that education is compulsory and free-of-charge for all and under equal conditions, thus prohibiting discrimination on the grounds of gender, race, skin colour, nationality or social status (MES, 2015 a, b).

Unfortunately, certain communities do not enjoy their rights and entitlements in the field of education under equal terms and conditions, with Roma people being the most vulnerable and the most stigmatized ethnic group. The Decade of Roma Inclusion Progress Report (Friedman et al., 2012) includes an analysis of the situation in relation to priority areas defined under the Roma Decade. The chapter on non-discrimination,

which is one of the priority areas defined, provides a summary overview of the situation in the four specific areas defined under the Decade of Roma Inclusion 2005 - 2015. In particular, the report indicates that, in 2012, racism and discrimination were most prominent in the field of education and health, i.e. the Ministry of Education and Science (MES) has enrolled Roma children at special schools without proper documents. According to this report, worrying practices have been noted in all four educational development stages (preschool, primary, secondary and higher education). Disproportional representation of Roma children in special schools was duly noted by the European Commission in its latest 2015 report for the Republic of Macedonia (European Commission, 2015).

As was the case with previous progress reports, EC's most recent report for Macedonia (EC, 2015) reiterates that Roma integration and exercise of human rights are unsatisfactory; Roma women are facing multiple discrimination; the most marginalized children continue to face problems in exercising their rights, primarily in the field of education and health. It refers to existence of great differences in early childhood development and preschool education among various ethnic groups, including differences between urban and rural areas, and that Roma children are most affected by stigma, discrimination and segregation. Moreover, EC's 2014 Progress Report stated that the European Court of Human Rights (ECtHR) found that the country had violated the European Convention on Human Rights (ECHR) in 6 cases, while the Commission for Protection against Discrimination has established discrimination in 4 cases on the grounds of ethnic origin, political affiliation, personal and social status and belonging to marginalized groups (EC, 2014).

Above enlisted information provide the conclusion that, in the last years, the Roma community is facing, more or less, identical or similar barriers to education. Therefore, situations in crucial areas need to be improved, notably by translating global objectives in national strategic documents. The first Strategy on Roma Inclusion, adopted in 2004 and supported by the Government of Republic of Macedonia, underlines the need for additional efforts on the part of national and local authorities, with a view to improve the status of Roma people. Roma education - as one of the four priority areas - is emphasized as very important effort for the community's intellectual and social development. Same commitments were repeated under the Roma Strategy 2014 - 2020 (MLSP, 2015).

2.2. ABSENCE OF EFFICIENT MONITORING AND EVALUATION MECHANISMS LEADS TO NON-TRANSPARENCY AND POOR IMPLEMENTATION OF LOCAL ACTION PLANS ON EDUCATION IN THE MUNICIPALITY OF DELCEVO

For the purpose of implementing measures proposed in the Roma Strategy, the Ministry of Labour and Social Policy (MLSP) developed the national action plans (NAP) 2005 - 2015 (MLSP, 2005), which covered the priority areas defined under the Roma Strategy and the Roma Decade. Later, these plans were reviewed and covered the period 2009 - 2011 (MLSP, 2009). Institutions responsible for coordination and implementation of objectives related to Roma inclusion are: Department on Implementation of the Roma Strategy and the Decade of Roma Inclusion within MLSP and the Minister without Portfolio, in the capacity of national coordinator for the Decade of Roma Inclusion in the Republic of Macedonia.

NAPs were drafted on the basis of priority objectives and include responsibilities, measures, timeframes and indicators. Following the appointment of Minister without Portfolio responsible for Roma inclusion, plans were to transfer portion of responsibilities concerning coordination of activities under his jurisdiction, however this division of responsibilities was not completed and MLSP continued to coordinate activities. Here, it should be noted that according to revised NAPs 2009 - 2011, the Minister without Portfolio was tasked to report on activities implemented in pre-defined priority areas, inter alia, through the media. Hence, it seems that the media provide the single mechanism on public information concerning implementation of NAPs. Having in mind existential barriers, level of education and unavailability and insufficient media coverage in areas predominantly populated by Roma, the conclusion is inferred that public information dissemination concerning implementation of NAPs is very low.

Review of documents concerning information dissemination shows that except for media reports falling under competences of the Secretariat for Implementation of the Roma Decade and the Roma Strategy within MLSP, which do not precisely define the manner in which media reports are disseminated, other manners of progress reporting have not been anticipated. Contents of NAPs 2009 - 2011 allow the conclusion that there are no clear reporting mechanisms and methodologies in place, i.e. the overall reporting process concerning implementation of Roma inclusion objectives is pursued within a closed circle, and is non-transparent for the general public. The last revised NAP on education expired in 2011, but the

competent authorities have not drafted a new plan, despite the fact that the Roma Decade expires in 2015, and the Roma Strategy was valid until 2014. This raises the following question: To what extent is this action plan implemented? Proper answer to this question necessitates consistent monitoring and evaluation concerning attainment of objectives defined under the action plans.

Municipality of Delcevo developed its municipal program on implementation of the first round of local action plans (LAP) 2009 - 2011 (Municipality of Delcevo, 2008) in line with the four priority areas defined under the Roma Decade and the Roma Strategy. As regards the local action plan on education covering the period 2009 - 2012, the objectives defined reflect the actual need of the local community and the Roma population.

Although there were no documented evidence concerning implementation of the local action plan on education 2009 - 2012 that would serve as guidance for future actions, the municipality has already developed its new LAP on education covering the next period, i.e. 2012 - 2015. By means of comparison, it was established that 100% of problems identified in terms of primary, secondary and higher education and included in the current LAP correspond to those enlisted under LAP 2009 - 2012. The comparative analysis of LAP 2009 - 2012 and LAP 2012 - 2015 in terms of activities anticipated under both local plans shows identical activities being envisaged for the two periods covered by the respective plans, which clearly indicates that the situation in the field has not changed during the validity and

implementation of both action plans or that the action plans have not been implemented at all. Moreover, there is no official document/report that would allow insight in terms of activities implemented. For the purpose of verifying this observation, NGO KHAM from Delcevo addressed the municipality with FOI applications requesting such report, i.e. requesting information on the manner in which this local government reports on activities implemented under LAP on education. In its response (Municipality of Delcevo, 2015), the municipality indicated that: “it has established reporting mechanisms on several levels: official website; through the electronic and printed media on local, regional and national level; information dissemination to parents at teacher-parent conferences”. Such vague and unspecific response provides the conclusion that the single relevant source of available information, should they exist, is the municipality’s official website.¹ However, the exercise on browsing the said website did not result in identification of reports on implementation of LAPs. All information sources indicated in the municipality’s response have been declaratively enlisted as communication channels, but research of above referred reporting mechanisms did not result in identification of such document. Non-transparency in reporting on implementation of LAPs opens space for anticipated objectives to remain declarative commitments and for their inconsistent implementation. Such situations are primarily a result of non-existing pre-defined and precise internal and external monitoring mechanisms concerning implementation of anticipated activities, as well as evaluation of implementation quality. The need for effective monitoring of implementation

¹ <http://delcevo.gov.mk>

of existing plans has been indicated and recommended by the European Commission with a view to improve Roma integration (EC, 2010). Except for its lack of defined monitoring and evaluation mechanisms, the new LAP does not include transparent budget in support of activities defined. In that, although many NGOs are continuously engaged in field activities aimed to improve the education status of Roma, national and local institutions fail to perceive the possibilities and the potential for their involvement in monitoring and evaluation of activities planned. This is contrary to recommendations made by the European Commission, according to which civil society organizations, in particularly Roma organizations, should be involved in the monitoring process at all stages and at all levels (EC, 2010).

2.3. INCOHERENT NATIONAL AND LOCAL POLICIES AND LACK OF INTERINSTITUTIONAL COORDINATION CONCERNING IMPLEMENTATION OF THE ROMA DECADE AND THE ROMA STRATEGY

The Roma Strategy 2004 - 2014 (MLSP, 2005) underlines the importance of local governments as the primary level for strategy implementation. This is due to their direct communication with local populations, as well as their knowledge of needs and barriers faced by the local population, which could lead to effective and efficient attainment of objectives defined under the national plans. It means that local governments need to develop relevant local action plans (LAPs) as instruments for attainment of these objectives. Thus, 14 municipalities in the Republic of Macedonia developed and adopted

LAPs focused on one or the four priority areas defined under the Roma Decade (those being: education, housing, health and employment).

Municipality of Delcevo developed its municipal program on implementation of the first round of local action plans 2009 - 2011 (Municipality of Delcevo, 2008) in line with the four priority areas defined under the Roma Decade and the Roma Strategy. As regards the local action plan on education covering the period 2009 - 2012, the objectives defined reflect the actual need of the local community and the Roma population. This document's structure is vague and unspecified in terms of correspondence and coordination between local and national authorities, as well as in terms of defining the monitoring system and interim or final evaluation concerning attainment of objectives defined (MLSP, 2010). This action plan is not supported by clearly designed budget, thus creating the impression that institutions are closed and non-transparent. As a result of non-existing monitoring and evaluation mechanisms, the document also lacks clear and unambiguous indicators on the extent of attainment of objectives defined therein, which are considered exceptionally important and necessary with a view to improve the status of Roma, with focus on their education. On the other hand, absence of clear indicators concerning the extent of implementation renders impossible the creation of basis that would guide development and revision of new local action plans.

The situation identified at national level is identical. Although documents, including the Roma Strategy and its NAPs, an-

ticipate monitoring of implementation at local level, there are no visible and accessible information on this matter. Same is valid for the National Coordination Body tasked to monitor the strategy implementation. Thus, identified gaps, inferred conclusions and drafted recommendations gain in importance.

Low level of interinstitutional cooperation was duly noted by the European Commission and is considered indispensable for implementation of national and local action plans (EC, 2014).

3. RECOMMENDATIONS

3.1. DEVELOPMENT OF NAPs AND LAPs REQUIRES ESTABLISHMENT OF EFFICIENT MONITORING AND EVALUATION MECHANISMS

Republic of Macedonia must secure mechanisms for consistent implementation of international and national regulations related to Roma inclusion and education. Strategic and action documents in the field of Roma education, including NAPs and LAPs on education, need to be improved by designing a methodology that would introduce precise and effective mechanisms on monitoring and evaluation of their implementation. Such monitoring and evaluation processes need to include non-governmental organizations which, by means of their relevant experiences, can make significant contributions in improving the situations observed.

3.2. EFFICIENT MONITORING AND EVALUATION REQUIRE PRE-DEFINED INDICATORS

Precise indicators need to be developed for implementation of any NAP and LAP. One way in which these indicators can be developed implies identification of specific and precise parameters related to bridging the gap between Roma and non-Roma people in the field of education.

3.3. IN THE CAPACITY OF LOCAL GOVERNMENT, MUNICIPALITY OF DELCEVO NEEDS TO INITIATE INTENSIVE COOPERATION AND COORDINATION WITH MES AND ZELS CONCERNING IMPLEMENTATION OF ACTION PLANS

Efficient cooperation and coordination among local governments, MES and ZELS (Association of Local Self-Government Units) would improve implementation of LAPs adopted by the Municipality of Delcevo. Interinstitutional cooperation would also promote implementation of these plans at national level.

Cooperation between local governments, MES and ZELS should imply development of projects and submission of project applications for funding by international organizations, with a view to improve attainment of objectives. Finally, development of NAPs and LAPs should anticipate regional cooperation at state level, with a view to exchange resources and good practices.

4. BIBLIOGRAPHY

1. Eben Friedman, Ferdi Ismaili, Gordana Rodic-Kitanovski, Samet Skenderi, Ljatife Sikovska and Muhamed Toci (2012), Civil Society Monitoring Report on the Implementation of the National Roma Integration Strategy and Decade Action Plan in 2012 in Macedonia, available at http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9270_file10_mc_civil-society-monitoring-report_en.pdf [last accessed on 9 November 2015].
2. European Commission (2015), COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT: THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA Report 2015. Brussels
3. European Commission, Commission Staff Working Document: The Former Yugoslav Republic of Macedonia Report 2014, available at <http://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Izveshtaj-na-Evropskata-komisija-za-napredokat-na-Republika-Makedonija-za-2014-08.10.2014.pdf> [last accessed on 9 November 2015].
4. European Commission (2010), Communication from the Commission to the Council, The European Parliament, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1444909812175&uri=CELEX:52010DC0133>

5. Ministry of Education and Science (2015, a), LAW ON PRIMARY EDUCATION - CONSOLIDATED TEXT ["Official Gazette of the Republic of Macedonia" no. 103/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015 and 145/2015], available at <http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon-za-osnovno-20155.pdf> [last accessed on 9 November 2015].
6. Ministry of Education and Science (2015, b), LAW ON SECONDARY EDUCATION - CONSOLIDATED TEXT ["Official Gazette of the Republic of Macedonia" no. 44/1995, 24/1996, 34/1996, 35/1997, 82/1999, 29/2002, 40/2003, 42/2003, 67/2004, 55/2005, 113/2005, 35/2006, 30/2007, 49/2007, 81/2008, 92/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015 and 145/2015], available at <http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon-za-sredno-2015.pdf> [last accessed on 9 November 2015].
7. Ministry of Labour and Social Policy (2015), Strategy for Roma in the Republic of Macedonia 2014 – 2020.
8. Ministry of Labour and Social Policy (2005), Strategy for Roma in the Republic of Macedonia, available at http://www.mtsp.gov.mk/wbstorage/files/strategija_romi.pdf [last accessed on 10 November 2015].
9. Ministry of Labour and Social Policy (2009), National Action Plans for the Decade of Roma Inclusion and Strategy for Roma in the Republic of Macedonia 2009 – 2011, available at http://www.mtsp.gov.mk/wbstorage/files/revizija_nap_dekada.pdf [last accessed on 10 November 2015].
10. Ministry of Labour and Social Policy (2015), Strategy for Roma in the Republic of Macedonia 2014 – 2020, available at <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategiji/Strategija%20za%20Romite%20vo%20RM%202014-2020.pdf> [last accessed on 10 November 2015].
11. Ministry of Labour and Social Policy (2010), Assessment Report on Roma Local Action Plans, available at http://www.mbr-ds.gov.mk/files/proekti/LAP%20assessment%20-%20key%20points_MK.pdf [last accessed on 10 November 2015].
12. Municipality of Delcevo (2008), Municipal Programme and Action Plan on Implementation of the Roma Decade, available at <http://delcevo.gov.mk/images/ler/15.pdf> [last accessed on 12 November 2015].
13. Parliament of the Republic of Macedonia (1997), Law on Ratification of the Framework Convention for Protection of National Minorities.

14. Parliament of the Republic of Macedonia, Republic of Macedonia on the road to EU, available at <http://www.sobranie.mk/r-makedonija-na-pat-kon-eu.nsp> [last accessed on 9 November 2015].
15. Parliament of the Republic of Macedonia (1997), Decision on Proclaiming the Constitution of the Republic of Macedonia, available at <http://www.sobranie.mk/ustav-na-rm.nsp> [last accessed on 13 November 2015].

(IN)EQUALITY IN ACCESS TO HEALTH: HOW TO ACHIEVE BETTER HEALTH CARE FOR ROMA FROM SUTO ORIZARI?

Serhan Ahmed, Sunita Emini, CDRIM – Suto Orizari

1. INTRODUCTION

The goal of this policy paper is to underline the problem related to (in)accessibility of health services for citizens living in the Municipality of Suto Orizari, as well as problems and consequences they face as a result of the current situation. At the same time, it puts forward recommendations to improve the situation observed.

In Republic of Macedonia, the Constitution guarantees the right to health care for all citizens, irrespective of their gender, race, skin colour, national and social background, political or religious affiliation, property and social status.¹ The Law on Health Protection, being the milestone that represents basis for organization and operation of the health care system in the Republic of Macedonia, underlines the general principle on respect for human rights, including the right of each individual citizen to the highest possible standard of health care, i.e. physical and psychological integrity, safety and non-discrimination.² Moreover, the Law defines principles underlying the health care system, those being: availability, efficiency,

continuity, fairness, thoroughness, and the principle on provision of quality and reliable health treatment. Nevertheless, in spite of such positive legal provisions stipulating the general principles of health care, their operationalization at different level of health services is not guaranteed. This particularly concerns the principle on availability, for which it is stipulated that it should be operationalized by provision of adequate health care for the population that is geographically, physically and economically accessible.³

CDRIM, as a civil society organization operating for a long period in the Municipality of Suto Orizari, and MDs that have been working for years at the health care centre in Suto Orizari, are continuously indicating the community's need for MD specialists. Due to the limited exercise of the right to access necessary health services, population in the Municipality of Suto Orizari is destined to travel for at least 15 to 20 minutes by bus to receive such services, which is a major burdening factor for them.

2. PROBLEMS AND CONSEQUENCES

2.1. PRIMARY HEALTH CARE POLICIES AND NORMS STIPULATE ONE THING, THE REALITY IN SUTO ORIZARI REVEALS THE OPPOSITE

Health care is combination of measures for prevention, treatment and management of diseases and injuries, performed by medical staff. It includes implementation of measures for maintenance and promotion of people's health; for prevention, suppression and early detection of diseases, injuries and other health distortions; and timely and efficient treatment and rehabilitation, which are part of everyday life in any contemporary society and are closely related to (unpredictable) events that might endanger the health, life and functioning of individuals, their families and the community as a whole. The principle of availability is attained by provision of adequate health care for the population in Republic of Macedonia, which is geographically, physically and economically accessible, with special emphasis on primary health care services. Quality health care should ensure most efficient utilization of existing resources for the purpose of meeting the needs of health care beneficiaries in relation to health prevention and treatment.

Primary health care covers: detection and treatment of diseases and injuries, provision of health and midwifery care and medical rehabilitation, implementation of special programs targeting chronically ill and elderly people, health services in the field of sexual and reproductive health,

health services for children and school youth, health services in the field of general practice, implementation of prevention programs and measures for children, youth, women, employees and elderly people, and for other particularly vulnerable groups, as well as prevention, detection and treatment of oral and dental diseases, outreach services, immunization, health and midwifery care, home treatment, emergency medical and dental assistance, services related to laboratory medicine, etc.

Suto Orizari is one of the ten municipalities in the City of Skopje which, according to the last Census from 2002, has a population of 22,017 inhabitants,⁴ while unofficial estimates indicate that there are around 35,000 to 40,000 inhabitants. Roma people are the dominant population in this municipality, followed by smaller shares of Macedonians and Albanians, as well as other nationalities. In Macedonia, Roma population has significantly different age structure compared to the national average. Notably, 29.3% of the general population are young people up to the age of 19 years, while the relevant share of this age group among Roma accounts for 41.5%.⁵ Furthermore, several indicators on Roma health demonstrate poorer performance compared to the national average: in 2014, infant mortality rate among Roma accounted to 14.3/1,000 newborns (national average is 9.9/1,000);⁶ share of children with modest to severe degree of insufficient weight accounted for 7.6% (national average is 1.3%); 16.5% of children have modest to severe degree of impeded growth (national average is 4.9%); 11.2% of newborns have low birth weight (national average is 5.5%);

immunization coverage with all vaccines is lower among Roma compared to the national average.⁷ When these indicators are coupled with poor performance of Roma people in relation to literacy and education, and their poor economic status and housing conditions, the complete image about Roma people shows that they are specific, socially vulnerable population group that necessitates additional efforts on the part of the society, including the health care sector, with a view to improve their status.

2.2. “EXTENDED HEALTH station” OR HEALTH CARE CENTRE WITH SUBSTANDARD CONDITIONS?!

At primary level, health services for the population in Suto Orizari are provided at the Public Health Facility “Health Care Centre – Skopje”, organizational unit - Cair, meaning there is no special organizational unit for the municipality. Within this organizational unit there is a so-called “extended health station” that provides services in the field of preventive health care for children at preschool age, i.e. immunization for children at preschool age.⁸ The building where this extended health station is located complies with the minimum required criteria related to provision of health care services in several fields; it has been built from firm materials but, unfortunately, lacks permanent medical staff (MDs and nurses) from other health fields, while the premises of the health station are inadequately equipped. MDs working at the ambulance in Suto Orizari openly demonstrate their dissatisfaction with existing conditions at the health station

in Suto Orizari because they have been working there for years and have not witnessed any improvements in terms of inventory, the waiting rooms are inadequately equipped and lack chairs for patients, central heating is poor, toilets are in poor condition, doors and windows are inadequate. Absence of minimum preconditions for medical staff’s normal operation negatively affects provision of quality health services for the Roma community. Working conditions for MDs and remaining health staff are of crucial importance for their motivation and desire to work, and lack thereof might be a decisive factor for MDs to leave their jobs.⁹

According to the proposed norms governing health services in the Republic of Macedonia there should be 1 medical team in the field of general/family medicine (MD + nurse) to 1,600 inhabitants, 1 medical team in the field of health care for preschool children to 2,000 children aged up to 6 years, 1 medical team in the field of health care for school children to 3,000 children aged 6 to 18 years, as well as 1 medical team in the field of health care for women (gynaecology) to 3,000 women at the age above 15 years.¹⁰ Therefore, there is clear and obvious need of the community in Suto Orizari to have these norms enforced, with the ultimate goal of enabling physically accessible health services. Particularly alarming is the need for standing medical team in the field of gynaecology and obstetrics – a problem that has been persisting for years and has not been resolved to present. Initiatives have been raised to meet the community’s need with deployment of MDs from the Special Gynaecology Hospital - Cair who would work on temporary basis at the

health station. Nevertheless, despite the positive impulse from the Ministry of Health to have this problem resolved, the solution in place is considered temporary and urgently forced, because continuous health services for women necessitate a gynaecologist that will be permanently deployed at the health station, thus securing continuous and on-going health services for women.

2.3. UNFAVOURABLE HEALTH STATUS OF THE POPULATION IN SUTO ORIZARI AS A CONSEQUENCE OF THE CURRENT SITUATION

Although health care, representing a comprehensive package of measures, is guaranteed to all citizens by the Constitution and by law, including clear definition on health care provision, as well as the principle of its availability, community in the Municipality of Suto Orizari is put in disadvantaged position concerning access to health services in the vicinity of their residence. Additional circumstances that complicate matters are identified in Roma people's poor economic power and the vast number of socially and economically endangered people who are unable to make the necessary regular health check-ups, primarily due to the distance of health care facilities and the need for additional funds to cover transport costs. Except for the adult population, the situation related to physical accessibility of health services negatively affects the young population as well, i.e. children of school age, who do not have complete sys-

tematic check-ups due to the absence of dentistry practice within the health station in Suto Orizari. Absence of gynaecological practice within the ambulance leads to inadequate antenatal care for pregnant women, increased number of births at home, without the attendance of trained medical staff. Equally concerned are elderly people, many of which have been left to care for themselves due to young generations' migration to Western Europe. All these lead to greatly more unfavourable health status among the population in Suto Orizari, primarily seen in the increased infant mortality among Roma, as well as increased morbidity rate with all age groups of Roma people. Roma community has recognized and prioritized the need for better health services.

3. RECOMMENDATIONS

- 3.1. *To equip premises of the health station* – due to the fact that the health station is built of solid materials and disposes with sufficient space, the priority need is identified in securing necessary inventory for medical staff and health care beneficiaries, thus ensuring minimum conditions for unhindered work of health professionals.
- 3.2. *To recruit adequate medical staff* – for the existing gynaecology and obstetrics practice to become operational, MD specialist in gynaecology must be recruited and employed full-time at the health station, thus enabling con-

tinuous provision of health services for women in Suto Orizari. Moreover, additional medical staff needs to be recruited for the purpose of unhindered performance of health services for preschool and school children, including medical laboratory and child and preventive dentistry. In this regard, the Ministry of Health could introduce incentives for MDs expressing interest to work at the health station and could encourage employment of Roma MDs and support their further education, i.e. medical residency.

- 3.3 *To implement special programs targeting chronically ill and elderly people* – on the account of existing comorbidity among these people, as well as their social and economic status and their isolation and absence of life support from younger generations, home visits should be introduced for this category of people as part of outreach services, including provision of particular health services at the homes of these people.

4. BIBLIOGRAPHY

- 1 Pavlovski, B. (2008), Health, Health Care and Impacts on the Health of Roma in the Republic of Macedonia. Association for Emancipation, Solidarity and Equality of Women in the Republic of Macedonia – ESE, 2008.
- 2 Parliament of the Republic of Macedonia, Law on Health Protection, Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 43/2012, Skopje 2012.
- 3 Pavlovski, B.; Antik, D.; Friscik, J.; Gelevska, M.; Miseb, S.; Kasapinov, B. (2014), We Are All Human: Health Care for All People Regardless of Their Ethnicity. Health Status, Health Care and the Right to Health among Roma People in the Republic of Macedonia, Foundation Open Society – Macedonia, 2014.
- 4 State Statistical Office, 2015 Statistical Yearbook, Skopje 2015.
- 5 UNICEF (2007), Breaking the Cycle of Exclusion. Roma Children in South-East Europe, Belgrade 2007.
- 6 State Statistical Office, Natural Movement of the Population 2014, Skopje 2015.
- 7 Ministry of Health; Ministry of Education and Science; Ministry of Labour and Social Policy (2012), MULTIPLE Indicator Cluster Survey: 2011, Skopje 2012.

- 8 <http://www.zds.com.mk/cair.html>
- 9 Healthgrouper (2015), Migration of Healthcare Workers from Western Balkans. Analysing Causes, Consequences and Policies, Skopje 2015.
- 10 PHF Institute of Public Health in the Republic of Macedonia, newsletter "Information on the Progress Made in Adopting the Network of Health Care Services in the Republic of Macedonia" (internal document).

Ikalutno:

Fondacia Putardo Amalipe- Makedonia

E ikalutneske:

Fani Karanfilova-Panovska

Redaktoroja:

Suzana Pecakovska

Spomenka Lazarevska

Iranipe ki romani čhib thaj lektura:

Sali Memed

Dizajn thaj tehnikano butikeribe:

Brigada dizajn

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека
“Св. Климент Охридски”, Скопје

308(=214.58:497.7) 364.6(=214.58:497.7)

РОМСКИТЕ активисти за информирани и ефикасни политики за интеграција на Ромите [Електронски извор]: кратки документи за јавни политики = Roma activists on informed and efficient Roma integration policies: policy briefs = O Romane aktivistija basho haberija thaj šukar kerde politike baši integracija e romengiri: tikne dokumentija bašo sasuitnikane politike / [уредници Сузана Пецаковска, Споменка Лазаревска]. - Скопје: Фондација отворено општество - Македонија, 2016

Начин на пристап (URL): www.fosm.mk. - Текст во PDF формат, содржи 144 стр. - Текст на мак., англ. и ром. јазик. - Наслов преземен од екранот. - Опис на изворот на ден 25.02.2016

ISBN 978-608-218-233-9

1. Насп. ств. насл.

а) Роми - Општествена положба - Македонија б) Роми - Социјална инклузија - Македонија
COBISS.MK-ID 100622346

Saikerin

PROGRAMA BAŠO MEDICINAKERE STIPENDIE BAŠO O ROMA

101

SAR NAPI BAŠO POŠUKARKERIBA E SASTIPASKERE STATUESKORO E ROMENGO RO KI REPUBLIKA MAKEDONIJA

Fatima Osmanovska, Salija Ljatif, Romano Resursno Centro – Skopje

---

O ČHAVE ROMA, KOLA SO IRANENAPE TARO DURIFE THAJ

OLENGORO KANUNEJA ZAGARANTIRIMO NIJAMI BAŠI EDUKACIJA:

109

NALELAKERIBA JALI ARAKHIBA E PROBLEMEJA BAŠO OLENGORO PALEM LEJBE THAN KI EDUKACIJA!?

Žaklina Durmiš, Aleksandar Mitanovski, Dendno Vas – Skopje

ARAKHIBA ŠARTIJA BAŠO DZIAGORKERIBA E

117

FUNDAVNO EDUKACIJAKORO KO PHERDEBERŠENGERE ROMA TARI KOMUNA PRILEP

Marina Kondovska, Bilent Kjazimoski, Roma SOS-Prilep

BIZO MEHANIZMIJA BAŠO DIKHLARIBA THAJ EVALUACIJA

127

NANE IMPLEMENTIRIBA KO LOKALNO AKCIONO PLANIJA BAŠI EDUKACIJA E ROMENGIRI

Ramina Kajtazova, Elvis kovačev, KHAM Delčevo

O (NA) JEKHUITNIPA KO SASTIPA:

137

SAR DZI KI POŠUKAR SASTIPASKIRI ARAKHIN E ROMENGIRI KO ŠUTO ORIZARI?

Serhan Ahmet, Sunita Emini, CDRIM – Šuto Orizari

Anglunolafi

Y fondacija pravdo sasuitnipa – Makedonija kerela buti ko tinariba e čuče thaneskoro mashkar o politike thaj o praktike bašo o Roma sar anglendersharti baši olengiri integracija ko sasuitnipa. O zorija taro FOOM kerenape ko drom e : 1) zojrakeriba e Romengoro bašo phejrariba e sastipaskere nijamengoro thaj anglutkeriba e esapinengoro ki edukacija; 2) rodariba te delpe đevapi tari Rađa bašo o keriba, budzetiriba thaj sikaviba e šukar kerde thaj e nijamutne sastipaskere thaj edukacijakere bukja.

Cidibaja taro angledergndiba kaj nane te kerelpe zastapiba bašo habereskere thaj šukar kerde politike dzikote o dzijani jali o aktivistija tari korkori Romani jekhin na zojrakerenape ki te šaj aktivno te len than thaj te ovel len piri khelin uprel o procesija e keribaskoro thaj e anibaskoro e sasuitnikane politikengoro kolendar so ola cidena, o FDOM o nakhle berša baši akaja resarin kerela o proekti anavkerdo sar Roma Advocacy – Zastapiba baši integracija e Romengiri

Jek taro o resarina akale proekteskere sine te zojrakerel o kapacitetija e nekozome 10 terne Romane aktivistengere ki te šaj te keren rodariba, dikhlaiba thaj te ovel len piri khelin upral o sasuitnikane politike ko pučina jali teme taro kotora e edukacijakoro jali e sastipaskoro, prekal hazrkeriba thaj zastapiba bašo o mesažija taro o tikne dokumentija bašo sasuitnikane politike (policy briefs). O fundavno referentno napi bašo olengoro hazrkeriba sine o naciona-

Ino, o lokalno thaj o institucionalno strategijakere dokumentija thaj politike kola so čhivena ki gajla e Romen sar thaj o mentorengere ikerina taro profesionalcija thaj dzene kola so pendzarena o dende kotora.

Ki akaja publikacija si cidime taro than 5 tikne dokumentija bašo sasuitnikane politike kola so si esapi e bujkakere taro akala Romane aktivistija ko nakhle nekozom čhona. Akaja si avgo olengiri mangin te šaj prekal asavki forma te iranenpe ko pučina, teme thaj problemija kola so ola dikhenalen sar inportantno baši i Romani jekhin kolencar so kerena buti, numa thaj te den piro angledermešaži bašo nakhaviba e problemengoro thaj pošukarkeriba e čipotentengoro. Seljaminkeraja olengere zotija thaj pakjaja kaj ka ačhoven angažirime panda but javere neve zastapibaskere dokumentencar thaj aktivitetencar. Neka oven saste thaj olengere matično dizutnikane organizacie bašo o sikavdo interes, bašo o ulavdo piro vakti thaj baši i dendi piri ikerin. Pakjaja kaj o zojrakeriba e individualno kapacitetengoro olengere aktivistengoro ka anglederanel bašo poodorigaskoro zojrakeriba olengere organizacijengere kapacitetengoro. Kulandibaja o neve dodzandipna thaj dzandipna bašo keriba e dokumentengoro bašo o sasuitnikane politike ko neve teme thaj pučina taro olengoro interes, pakjava kaj ka anglederanan bašo anglutkeriba ko programakoro portfolio akale dizutnikane organizaciengoro.

PROGRAMA BAŠO MEDICINAKERE STIPENDIE BAŠO O ROMA SAR NAPI BAŠO POŠUKARKERIBA E SASTIPASKERE STATUSESOKORO E ROMENOKORO KI REPUBLIKA MAKEDONIJA

Fatima Osmanovska, Salija Ljatif, Romano Resursno Centro – Skopje

1. AVGO LAFIJA

Akava papiri dela dikhlariba upral i čipota e naničale lej-baskoro than e Romengoro, sikle thaj studentija ko maškarune siklane pali medicina thaj ko medicinakere fakultetija, sar thaj kerela dikhlarin ko tikno numero e sastipaskere buk-jarnengoro – Roma, kola so kerena buti ko raštrakere institucie. Isto agaar, o papiri sikavela thaj tikni dikhlarin upral o inportantno namangle sikavina bašo o sastipaskoro statusi e Romengoro isijbaja ko dikhiba e istono sikavinencar bašo o javer, na romano dizuitnipa. O papiri isile baši resarin te anglederanel keriba e nacionalno edukacijakoro thaj e sasuitnikane sastipaskere politikengoro thaj praktikengoro kola so sar jek taro o resarina ka ovel len te keren dikhlarin upral o anglunipa e Romane sastipaskoro ki Republika Makedonija. Cidibaja taro o egzampli ko veke isijbaskere Programe bašo medicinakere stipendie dende finansisko ikerin tari i

Programa bašo sasuitnikano sastipe FOO – Njujork thaj taro Romano edukativno fondi tari Budimpešta, akava papiri dela predlog te anenpe nevi jali te integririnelpe i istono Programa ko pervazija e isijbaskere programengoro bašo stipendiriba e Ministeriumeskere baši edukacija thaj vigjani ki RM. O asavke stipendie dende ikerin taro o budzeti e RM thaj ko amalipa e dzipherde ikeribaja bašo mentoririba thaj lejbe than ka den šajdipa bašo bajrovipa e numeroskoro taro Romane profesionalcija ko kotor e medicinakere naukakoro, so poodori, dzipherdeste ka angledaren dzi ko tiknariba e bilačhe čhivde gndinengoro upral o Roma kola so čhivenalen o sastipaskere bukjarne, sar thaj ka nel dzi ko pošukarkeriba e dikhibaskoro thaj e sastipaskere arakhinakoro bašo o roma, thaj agorut-neste, ka anglederanel bašo pošukarkeriba e fundavno sastipaskere statuseskoro e Romane populacijakoro.

2. PROBLEMIJA THAJ AČHOVINA

2.1. I ČIPOTA E ROMANE SASTIPASKIRI INPORTATNO SI POBILAČHI TARI OKOJA KORI O NA ROMA

Ki Republika Makedonija spremal o vashramoviba e dziane-skoro taro 2002 berš, dzivdinena 53 879 preperutne e Romane etnikane jekhinakere, so sikavelape sar 2,66% taro sakosaskoro dizuitinpa (Raštrakoro legariba baši statistika, 2002 berš). Studie, kola so ikerenape ko turli rodaribaskere metodologije, sikavena kaj o realno numero e Romengoro si pobaro, t.e. kaj ki Makedonija dzivdinena paše dzi ko 80 000 – 150 000 Roma. (Pavlovski B., 2008).

Semo o but bare numeroskere maškardzaneskere thaj regionalno papirija kola so regulirinena o nijami e sastipaskoro thaj e edukacijakoro¹ koja so vashramovingjalen i Republika Makedonija, i raštra prelelja thaj phandina kola so iklile taro o vashramoviba e Dekadakoro bašo lejbe than e Romengoro 2005-2015 thaj o nacionalno akciono planija jekajek e Nacionalno strategijaja bašo o roma (2014-2020) ko štar šerutne kotora e keribaskoro buti, maškar kolende thaj o anglutkeriba e Romane edukacijakoro thaj e sastipaskoro. Mujal o asavke afirmiribaskere politike, i praktika sikavela ko inportantno pobilačhi sastipaskiri čipota kori o Roma tari okoja ko na Roma. Maškar o

¹ Konvencija bašo arakhiba e čhavorikane nijamengoro, Konvencija bašo cidiba sa e dikhle diskriminaciengoro upral o dzuvla, Univerzalno konvencija bašo manuškane hakija, Maškardzaneskiri konvencija baši ekonomija, socialno thaj kulturno nijamija e OON, Evropakiri ulavin bašo o nijamija e pacientengere, Maškardzaneskiri konvencija bašo cidiba e diskriminacijakoro, Pervazengiri konvencija bašo arakhiba e nacionalno minoritetengoro, Evropakiri socialno ulavin e Evropakere Konsileskiri, thaj javer.

poinportantno čhanija, gejenape o socialno determinatija sar so si: o harno nivelo e edukacijakoro, o naničalo haberluko kana kerelape lafi bašo o sastipa thaj o problemija e Romengere ko olengoro avipa dzi ki sastipaskiri arkhin, o bibukjardarnipa thaj o našukar šartija e kherengere. Baši hemin tari i sasuitnikani populacija, o Roma isilen 10 berša potikno dzivdipaskoro zamani ko nacionalno proseko, a o sebebija bašo odova sem i bilačhi socio-ekonomijakiri čipota si thaj: o bijaniba ko kherutne šartija, o faliba taro astariba e Romane čhavengoro e vakcinacijaja, o bajrardo meriba ko nevebijande thaj chav kola so pijena čučhi ki Romani jekhin (13,1 mule nevebijande čhave ko 100 Roma mujal 10,3 ko 1000 dizutne ko nacionalno nivelo), o bajrardo procenti e infekcijakere nasvalipengoro, o naničalo gndipa bašo o zarurina taro ničale arakhibaskere dikhlarina ko saslarutne, o bajrardo procenti taro hronično nasvalipna (27% taro murša Roma thaj 31% taro o dzuvlja Romajna cidena taro o hronično nasvalipna mujal o 23% taro o naromano dizuitinpa kola so dzivdinena ko pašipa e Romengoro – Pavlovski B. 2014).

Gajlakoro sikaviba si thaj o napendzaripa ni jekhe seksualno prelenaribaskere infekciengoro thaj olengere simptomija, dzikote palem, ko tikneberšengere prandina, ko jerilukongoro atako, ko thana kote so nane ničalo avipa dzi ko šukaripna bašo o dzvlano thaj o reproduktivno sastipa, o sastipa e Romengoro si ki panda pobilachi čipota.

2.2. POLITIKE THAJ NAPIJA BAŠO POŠUKARKERIBA E MEDICINAKERE EDUKACIJAKORO KORI O ROMA ISI, NUMA KI PRAKTIKA NA KERENAPE

Ko havlariba tari Studija bašo ratvariba hazrkerdi tari rig e Programakoro bašo bajrovipa e Pašakerde Džianengoro (UNDP)

ko 2005 berš. Sikavelape kaj 22% taro o Roma murša thaj 39% taro o dzuvlja romajna nanelen nisavo jali isilen nasakosaskoro educiribe, keribaja dikhib e 8% taro o naromano dizutnengoro kola so dzivdinena ko pašipa e Romengoro. I studija bašo o sastipaskere čipote, sastipaskiri arakhin thaj nijami e sastipaskoro maškar o Roma ki Republika Makedonija kerdi taro Amalipe baši emancipacija, solidariteti thaj jekhuitnipa e dzuvlengoro – ESE ko 2013 berš, andinela kaj inportantno si potikono o procenti e Romengoro so isilen agorkerdo maškaruni jali uči edukacija keribaja dikhibe e javere dizutnencar (Tabela 1).

Tabela 1. Sikaviba e niveloskoro bašo agorkerdo/rotirimo educiriba e pučlarde Romengoro thaj javere dizutnengoro

Nevelo e dukacijakoro	Roma	Javera
Maškaruni edukacija	26,3%	47,3%
Dzipherdi edukacija	1,2%	7,6%
Uči edukacija	1,7%	16,7%

Avipe: Pavlovski B. thaj sor. Srine sijam manuša. Skopje, 2014

Ki hemnevi Strategija bašo o Roma, lelakerdi ko juni 2014 berš tari rig e Radzakiri ki Republika Makedonija ko kotor e edukacijakoro, anglederdikhelape "Bajrardo hramoviba e studentengoro Roma ko učeeducacijakere institucie, sekova akademikano berš isijbaja ko dikhibe o anglutno dju ko sakosa 40% ko 2020 berš, isijbaja ko dikhibe i čipota ko siklojbaskoro 2013/2014 berš" sar jek taro o resarina bašo pošukarkeriba e edukacijakere statuteskoro kori o Roma ki uči edukacija. Uzal odova andinelape thaj "Bajrariba e kvotengoro bašo hramovi-

ba e studentengoro Roma ko uče edukacijakere institucie thaj dejbe stipendie bašo o studentija Roma" kola so dikhenape sar agorutne napija bašo te resarelpe akaja resarin.

Akoda o raštrakere stipendie taro MON bašo o diplomiribaskere thaj bašo o palodiplomiribaskere studie na cidena ki rig e studenten Roma, sapanda, ola na astarena o specifike e problemengere kolencar so arakhenape o sikle thaj o studentija Roma kola so si hramome ko medicinakere nauke thaj isto agar thaj nane jekajek sakosa e zarurinencar e jekhinakere bašo educirimo Romano medicinakoro kadro. I praktika sikavela kaj, i našukar socio ekonomijakiri čipota e Romengiri, khelela piri khelin upral o numero e hramome maškarsiklengoro thaj studentija ko medicinakere nauke, numa thaj upral o numero e agorkerde maškarsiklengoro thaj e diplomirime studentengoro Roma.

O maškarsikle thaj o studentija ko medicinakere nauke nihari, nanelen jail isilen simantririme šajsarina bašo bajrovipa e dzpherde naformalno edukacijakoro thaj e javere herbabplukongoro ko thavdipa e edukacijakere proceseskoro kova so bi dela šajsarin na salde te rezervirinen pire dzandipna pali pi struka, numa thaj bi delalen šajsarin te bajraren pire legaripaskere herbabplukija bašo zastapipa dijekhe anglederdikhle sastipaskere pučibaskoro kova so si inportantno olengere jekhinake. Dzipherdeste, nane sistematikano halojbe ki zarurin tari dzipherdi arakhin e studentengiri thaj e maškarsiklengiri ko medicinakere nauke dikhlo sar mentorengiri ikerin koja so ko thavdipa e siklojbaskoro bi dela arka ko olengoro guriba ko pravo drom thaj akademikano anglutkeriba, kolencar so ko lungo vakti, bi anglederanena dzi ko etabiliriba e avutne Romane sastipaskere bukjarnengoro sar profesionalcija ko piro kotor e keribaskoro buti.

2.3. O ROMA KOLA SO ISILEN AGORKERDI MEDICINAKIRI JALI UNIVERZALNO EDUKACIJA NANE ČHIVDE TE KEREN BUTI KO SASTIPASKERE KHERA

I studija bašo ratvarina hazrkerdi tari rig e Programakiri bašo bajrovipa e Pašakerde Naciengiri (UNDP) taro 2005 berš, le-garela dzi ko odova kaj 65% taro o murša Roma thaj 83% taro o dzuvlja Romajna nikana na sine čhivde ki buti, isijbaja ko dikhiba o 50% taro o naromane dizutne kola so dzivdinena ko pašipe e Romengoro. O bukjadarnipa e medicinakere kadroskoro tari i Romani etnikani preperin si isto agar jek taro o

anglederšartija kolencar so arakhelape i raštra.

O sikavina dikhlarde taro Roma SOS taro 2015 berš sikavde ki tabela potele sikavena ko harno numero taro o Roma kola so kerena buti ko sastipaskere khera, a thaj okolada kola so kerena buti, ko hembaro numero si tehničarija kola so nanelen agorkerdo medicinakoro educiriba.

Tabela 2. Roma kola so kerena buti ko sastipaskere khera ki R.Makedonija

Sastipaskiri institucia	Numero taro Roma kola so kerena buti	%	Numero taro javera etnikane jekhina kola so kerena buti	%
Sastipaskere khera	25	1%	2473	99%
Centro baro sasuitnikano sastipa	3	0,8%	361	99,2%
Hospitalija	39	1,01%	3805	98,99%
Вкупно	67	1%	6639	99%

Avipa: Roma SOS Prilep (2015)

Tabela 3. Roma kola so isilen medicinakiri edukacija – aktivno thaj biaktivno rodarutne e bukjakere

Maškaruni edukacija			Dzipherdi medicinakiri siklana			Medicinakoro fakulteti		
Aktivna	Biaktivna	Sakosa	Aktivna	Biaktivna	Sakosa	Aktivna	Biaktivna	Sakosa
38	17	55	1	1	2	3	1	4

Avipa: Roma SOS Prilep (2015)

Ki strategija bašo o Roma maškar ko but zarureskere kotora ko ktor e sastipaskoro sikavelape o pobaro paziba ko čhijbe ki buti e sastipaskere bukjarne dzenen tari Romani jekhin, kote so sar specifikani resarin si andimo: "Te čhivenpe ki buti Roma kola so agorkerge i zarureskiri maškaruni thaj uči edukacija ko agar šukar bukjarne thana ko ustanove baši avgo debaskiri sastipaskiri arakhin, arakhibaskere ekipe thaj ekipe taro JZU tari avgo thaj trito sastipaskiri arakhin". O nanipa e Romengoro kola so kamlape te keren buti ko sastipaskere khera anglederanela dzi ko panda pobaro bajrovipa e ačhovinengoro bašo o Roma kana mangjena te aven dzi ko sastipaskere usluge sebepi o kulturakere thaj o čhivjakere hemina, numa thaj anelape thaj dzi ko bajrovipa e bilače čhivde gndinengoro dzi ko Roma tari rig e sastipaskere bukajnengoro kola so napendzarena o kulturakere specifike e Romengere.

2.4. I SAKANASKIRI PROGRAMA BAŠO DEJBE MEDICINAKERE STIPENDIE TE OVEL SAR ŠURAKERIBASKIRI NUKTA BAŠO GNDIPA

I programa bašo medicinakere stipendie bašo o Roma si veke čhivdo čhane e stipendiribaskoro thaj e debaskoro dzipherdi ikerin e avutne Romane kadroskoro ko ktor e medicinakoro. I programa kerelape taro 2010 berš, lovengere ikerinaja tari Programa bašo sasuitnikano sastipa e Fondacijakiri Pravdo Sasuitnipa taro Njujork thaj prekal ko Romano edukativno fondi.

I resarin akale progrmakoro si te šaj prekal dejbe ikerin baši medicinakoro edukacija, mentoririba thaj obuke bašo sastipaskoro lejbe than thaj lafkeribaskere herbablukija te avelpe dzi ko bajraripe e numeroskoro taro o Roma kola so isilen

agorkerdo medicinakiri edukacija sar thaj olengoro čhujbe aktivno te len than ko keriba thaj ko phejrariba e sastipaskere politika, kola so ko jek ka angleder anen bašo o anglunipa e avipaskoro dzi ko sastipaskere šukaripna bašo o Roma.

Resaribaskere kupe/kulanduvačija e stipendiengere si: studentija Roma ko medicinakere fakultetija thaj ko dzipherde siklane, sikle Roma ko maškarunemedicinakere strwrukakere siklane, saslarutne Roma kola so specijalizirinen, sar thaj saslarutne roma ko paloduplomiribaskere studie. I programa bašo medicinakere stipendie bašo o Roma kerelape prekal phejrariba e aktivitetengoro ko 4 komponente: lovengiri ikerin (stipendija) mentoririba, obuka bašo lejbe than thaj mediumengiri komponenta. I komponenta baši lovengiri ikerin delala o Romano edukativno fondi prekal arakhiba thaj alosariba e kulanduvačengoro – sikle ko maškarune medicinakere siklane, studentija ko medicinakere fakultetija thaj uče siklane ko palodiplomiribaskere studie thaj saslarutne kola so specijalizirinena. Prekal mentoririba, o kulanduvačija e stipendiengere lena thavdimali akademijakiri ikerin thaj profesionalno konsilija.

I obuka jali i sikavin bašo sastipaskoro lejbe than thaj o lafkeribaskere herbablukija kerenape sar jek nilaeskiri siklana kolate so lena than o stipendistija barabar pire mentoren-car. Isilen šajsariba te bajraren pire kapacitetija bašo legariba thaj te arakhenpe dzandipaja bašo lejbe than ko sasuitnikano sastipa, bašo nijamija e sastipaskere arakhinakoro, bašo o specifike e Romane kulturakere thaj hadetengoro. O sakanaskoro dejbe haberi bašo o baripe thaj o resaripe e programakoro kerelape prekal i lafkeribaskiri strategija kerdi ko pervazija e mediumengere komponentakoro.

RHSP Programa bašo medicinakere stipendie						
Akademikano berš	Sakosaskoro numero e prijavimengoro	Numero e ulavde RHSP stipendiengoro			Stipendirime maškarsikle	Stipendirime studentija
		Murša	Dzuvlja	Sakosa		
2010/11	88	16	33	49	30	19
2011/12	129	24	51	75	34	41
2012/13	165	24	48	72	26	46
2013/14	76*	18	39	57	20	37
2014/15	40	12	26	38	11	27
2015/16	29	5	18	23	2	21
2010–2015/16	527 dende rodarina	99 stipendie bašo murša	215 stipendie bašo dzuvlja	314 stipendie sakosa	123 stipendie bašo maškarsikle	191 stipendie bašo studentija

Avipa: FDOM, Programa bašo medicinakere stipendie

Ko vakti taro 7 berša, I Programa procesiringja 527 rodarina bašo stipendie a ulavde sine 314 (kolendar so 123 stipendie sine bašo o maškarsikle thaj 191 bašo studentija). Bašo o šukar esapija kerela lafi o numero taro 56 maškarsikle, stipendistija kola so ikerde prekal ki Programa agorkerge piri maškaruni edukacija thaj 23 studentija Roma kola so agorkergje pire medicinakere studie, a kotor olendar veke si ki specijalizacija ko hemime kotora.

O sikavina bašo o dende rodarina baši stipendija sikavena kaj o isiba akale Programakoro inportantno bajrarel o interes bašo sikljoviba/ studiriba e medicinakere naukakoro kori o Roma (bajrovipa taro 88 rodarina bašo stipendie ko 2010/11, taro 129 rodarina ko 2011/12 ko 165 rodarina ko 2012/13 akademikano berš dzi kana si lende o rodarina thaj taro o neve kandidati-

ja, maškarsikle thaj studentija Roma). O numero nišanikergja periba thaj tiknariba ko 2013/14 berš sebepi o činaviba e primibaskoro neve stipendie thaj sebepi i decizija e donatoreskiri bašo lungokeriba e stipendiribaskoro e dzenenge kola so si hramome ko anglutno akademikano berš. O maturantija thaj o diplomirime medicinarija Roma sikavenape sar nišaleste šukar funda bašo nakhaviba e problemengoro e medicinakere kadroskoro ko komune thaj ko jekhina kote so dzivdinena o hembaro procenti tari i Romani preperin. Sar egzampli, o nanipa e matično ginekologoskoro ko Šuto Orizari kova so sikavelape sar but baro problemi veke lungo berša šaj te nakhavelpe dzikote i raštra hemanglal dela stipendie, a palo odova thaj čhivela ki buti thaj subvencionirinela nekolen taro o diplomirime studentija pali medicina ki olengiri specijalizacija ko kotor e ginekologijakoro.

3. PHANDINA

- Kamnlape i Radza thaj o Ministeriumi baši edukacija thaj vigjani (MON) ki RM te den šukar budzeteskere sredstvija thaj sukcesivno sistemi bašo phejrariba e Programakoro bašo stipendiriba thaj mentoririba e maškarsiklengoro thaj e studentengoro Roma kola so sikljovena medicinakiri nauka (medicina, dentistengiri nauka, farmacija, maškaruni thaj uči stučno edukacija bašo medicinakere phejna, laborantija, fizioterapeftija, radiološko tehničarija, logopedija, akušejra). Palo o egzempli thaj o šukar praktike e isijbaskere Programakere, ko akava čhane o MON ka prelel thaj ka del thavdipa ko keriba e akanaskere intervencijengoro thaj agar ka avelpe dzi ko keriba uče kvalifikuime Romane sastipaskere dzene.
- O phejrariba e Programakoro bašo medicinakere stipendie bašo o Roma, ka del šajdipa I Radza te čhivel ki buti kadro upral koleste so angleder dengja but love ko keribalen profesionalno kapaciteteja, kadro kova so si sikavdo na salde bašo dejbe profesionalno sastipaskere šukaripna, numa thaj bašo prependzariba e čačikane zarurinengoro e jekhinakere thaj keriba programengoro kola so si jekajek e zarurinencar.
- Keriba kapacitetija bašo lejbe than thaj legariba (liderstvo) prekal dejbe sakanaskiri naformalno edukacija thaj osikaviba e avutne Romane sastipaskere kadroskoro kova so si hazri sakosa te resarel pošukar sastipaskoro statusi bašo o Roma.
- O ministeriumi baši edukacija thaj nauka, prekal i Legarin bašo bajrovipa thaj anglutkeriba e edukacijakoro thaj e

čhibjengoro ki jekhin, te keren sistemi bašo stipendiriba thaj mentoririba e Romengoro kola so sikljona/studirine-na medicinakere nauke.

- O ministeriumi baši edukacija thaj nauka, ko maškarbutikeriba e dizutnikane sektoreja, te šajsaren dzipherdo keriba e herbaplukongoro upral o avutne Romane sastipaskere profesionalcija, dejbaja lengje obuke bašo lejbe than, sar thaj olengiri sikavin ki jekhin kotar so ola avena.
- O ministeriumi baši edukacija thaj nauka, ko maškarbutikeriba e dizutnikane sektoreja te den doniribaskere sredstvija ko avfo duj berša taro keriba e programakoro (2017-2018).
- O ministeriumi baši edukacija thaj nauka, te anglederdikhel thaj te del love taro budzeri e Ministeriumeskoro bašo phejrariba e programakoro ko vakti taro 2018 dzi ko 2020 berš.
- O ministeriumi bašo sastipa te del sistemi kvotengoro bašo bukjadarnipa e sastipaskere kadroskoro tari Romani etnikani jekhin.

4. LENDE LILA

1. Agencija bašo bukjadarnipa e RM (2015) Havlariba
2. Raštrakoro legariba baši statistika e Republika Makedonijakiri. (2002) Vashramoviba e dzianeskoro, e jerilukongoro thaj e kherengoro ki Republika Makedonija 2002, lil XIII.

3. Instituti bašo sasuitnikano sastipa (2014) Havlariba bašo sastipa e dzianeskoro ki Republika Makedonija
4. Ministeriumi bašo zori thaj socijalno politika (2005) Strategija bašo Roma ki Republika Makedonija, Januari 2005
5. Ministegija bašo Roma ki Republika Makedonija, Januari 2005ja ki Republika Makedonija 2002, lil ro tari Romani etnikani jekhin. teriumi bašo zori thaj socijalno politika (2014) Strategija bašo Roma. Šaj te arkhen ko: <http://mtsp.gov.mk/dokumenti-642e295b-69e3-4291-acb1-2ce6beb8cdd8.nspix>
6. Pavlovski B. (2008) Sastipa, sastipaskiri arakhin thaj olakiri khelin upral o sastipe kori o Roma ki R.Makedonija, ESE
7. Romani organizacija baši multikulturno afirmacija Roma SOS Prilep, (2015) "So sikavena o dzandipna thaj o sikavina bašo (na) phejrariba e sastipaskere komponentakoro tari Strategija bašo Roma 2005-2015?" Šaj te arkhen ko: <http://romasosprilep.org/wp-content/publications/analizi/zdr-komponenta.pdf>
8. Pavlovski B. thaj javer (2014) Sarine sijam manuša: Sekaske I sastipaskiri arakhin bizi hemin e etnikane preperibaskoro: o čipote ko sastipa, sastipaskiri arakhin thaj nijami e sastipaskoro maškar o Roma ki Republika Makedonija, FOOM, 2014.
9. United Nations Development Program, World Bank and European Commission (2011) Regional Roma
10. Survey, available at: <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/povertyreduction/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data/>

O ČHAVE ROMA, KOLA SO IRANENAPE TARO DURIPE THAJ OLENGORO KANUNEJA ZAGARANTIRIMO NIJAMI BAŠI EDUKACIJA: NALELAKERIBA JALI ARAKHIBA E PROBLEMEJA BAŠO OLENGORO PALEM LEJBE THAN KI EDUKACIJA!?

Žaklina Durmiš, Aleksandar Mitrovski, Dendno Vas - Skopje

1. AVGO LAFIJA

Akava papiri kerela buti upral i gajleskiri čipota ki edukacija e čhavengiri Roma kola so iranenape taro Evropakere raštre, palo o bisukcesi ko olengoro rodariba azili, sar thaj upral o problemi olengere palem (na) lejbe than ko edukacijakoro procesi. O papiri analizirinela o isijbaskere relevantno sikavina bašo o numero e Romengoro kola so iranenape ko palune trin berša, o ačhovina e čhavorengere Roma bašo olengoro palem lejbe than ko edukacijakoro procesi, sar thaj o ačhovina taro olengoro cidiba taro ničalo thaj kvalitetno educiriba. O ikljoviba taro čorolipa thaj o našukar šartija si o sebepi so čhivena e Romen te roden piro šajdipa bašo pošukar dzivdipa e rodibaja azili ko nekola taro o pobarvale phuvja. O avgo baro numero taro o Roma kola so gele ko evropakere raštre sa resarinaja ki olende te dzivdinen thaj te roden azili ulo palo o biethinalipa e Republika Makedonijakoro, ko 1990 berš, a taro 2010 berš, palo o rahatlipa e vizenogoro kergjape o dujto baro iklojbe e Romengoro. Baro nume-

ro taro o dzene so rodingje azili lena bisukcesivno dzevapi, palo so but Roma iranenape napalal ki RM. E načhijbaja e čhavengoro Roma ki edukacija palo olengoro iraniba ki raštra dzipherdeste ovela bilačo o edukacijakoro nivelo e Romengoro, kova so sakosa si dur teleder o proseko ki RM. O Roma ko baripe taro 25 dzi ko 64 berša isilen ko proseko salde po šov berša edukacija, bare heminencar maškar o murša thaj o dzuvlja; 6.9 bašo o murša thaj 5.1 bašo o dzuvlja (UNDP/World Bank/ EC, 2011). O harno edukacijakoro nivelo si ozbilno sikavutno baši i socijalno ekskluzija, thaj ov anela dzi ko odova te šaj o Roma te oven i hemčoroli thaj oi hem ki rig čhivdi jekhin ki Makedonija. Čak 23% taro o Romane jerilukija isilen avipa dzi k olove kova so si teleder o nivelo e bare čorolipaskoro, a 41% taro o Roma esapinker-nape bašo čorole (UNDP, 2011) kote so salde 23% taro o bukjake herbaplija Romano dzijani ki Makedonija si ki buti dzikote 53% si bizi buti.

2. PROBLEMIJA THAJ AČHOVINA

2.1. O ČHAVE ROMA KOLA SO IRANENAPE TARO EVROPAKERE RAŠTRE NA DZIVDINENA O NIJAMI E KVALITETNO EDUKACIJAKORO

Akoda ki Republika Makedonija i fundavno edukacija si inportantno kanuneja thaj sikavelape sar Hemuči kanuneskiri savala, so sikavela kaj i raštra si duglika te kerel šartija bašo sekova čhavo te ovel čhivdo ki kvalitetno edukacija, sapanda, spremal pobuter sikavutne, but taro akala čhave palo olengoro iraniba ki raštra nane čhivde ko edukacijakoro procesi. O kvalitetno educiriba si anglederšarti bašo o sekaskoro bajrovipa thaj bašo o bajrovipa e ekonomijakoro thaj jekhe sasuitnipaskoro sakosa. Akatare, i RM šukar balansirinela akaja materija agar so thaj ko hemuče raštrakere papirija – ko Hemučo kanuni, ko šero 44 si andimo kaj sekova jek isile nijami ki edukacija, dzi ko akava isi avipa sekole jekhe telal ko istono šartija, odoleske soske i fundavno edukacija si kanuneskiri phandin thaj si bizolove.

Akava nijami sakosa balansirinela ko Kanuni baši edukacija. O baro inportantnost bašo phejrariba e nijameskoro ki edukacija si dendo ikerin ko heminportantno maškardzianeskere papirija, koncencie thaj deklaracie, maškar kolende thaj i Konvencija bašo manuškane nijamija thaj i Konvencija bašo o nijamija e chavengoro, kola so i Republika Makedonija lelakergjalen thaj ola si inorporirime ko amaro dejbaskorokanuni. I Radza e Republika Makedonijakiri sa resarinaja pobare pazibaja te kerel piri khelin ko bajrovipa e Romane dzianeskoro sar hemčorolo dzijani thaj sar hem ki rig čhivi etnikani jekhin, ko 2014 berš

lelakergja i dujto revidirimi ”Strategija bašo o Roma 2014-2020” (MTSP, 2014). Akava papiri ki peste ikerela napija thaj aktivitetija kola so si čhive ko panch kotora, arakhle sar šerutne bašo pošukarkeriba e Romane dzivdipaskere čipotakoro.

I edukacija si jek taro o šerutne kotora upral kolate so kamlape te kerelpe buti, kote so andinelape kaj o astariba thaj o kvaliteti e dukacijakoro upral o Romane čhave si o šerutno pučiba baši i integracija e Romengiri ko sasuitnipa. O inportantnost e edukacijakoro zojrakerelape thaj ki Nacionalno strategija bašo tiknariba e čorolipaskoro thaj socijalno nalejbe than ki Republika Makedonija, koja so sar šerutni resarin isila: ”te tiknarel o čorolipa thaj o socijalno nalejbe than ki Republika Makedonija, prekal pošukar kupandipa thaj zojrakeriba e isijbaskere manuškane thaj materialno resursengoro, pošukarkeriba e šartengoro bašo dzivdipa, baši buti ko sasuitnikane šartija sa e dizutnengere, sistematikano thaj institucijakoro kheliba ki mangin te kerelpe posig bajrovipa, pouče standartija, pokvaliteetno dzivdipa thaj bajrovipa e mehantzengoro bašo socijalno lejbe than e ratvarde kategorengoro taro o dizutne ko lokalno nivelu” (MTSP, 2013, rig. 3).

I maškardzianeskiri thaj i kherutni legislativa si i funda bašo phejrariba e kanuneskere nijameskoro baši edukacija. O nijami ki edukacija si jek taro o fundavno nijamija e čhaveskere. Odova nijami jekhutneste isilen nijami te dzivdinenče thaj o čhave Roma kola so iranenape taro evropakere raštre, sar pherdeberšengere dizutne e Republika Makedonijakere. O mujalisiba ko čipote ovela panda posikavdo isijbaja ko anglederdikhibi kaj o naikeriba ki kanuneskiri phandin bašo inportantno lejbe than ki fundavno edikacija si kotor kova so dzezuinelape. Dikhibaskoro si kaj, ko phejrariba e andrune

kotoreskoro akale kanuneskere materijakoro, na kerenape šukar napija thaj aktivitetija kola so si čhivde dzi ko zarurina e čhavengere Roma kola so iranenape taro evropakere raštre thaj na kerenape jekhutne šartija sekole čhaveske te lel than ko edukacijakoro procesi.

2.2. DZANAJA LI KOZOM SI BARO O PROBLEMI E ROMANE AZILANENGORO THAJ E ROMENGORO KOLA SO IRANENAPE KI RAŠTRA?

Te šaj te pulisarenpe o čipote e edukacijakere upral o čhave kola so iranenape taro o phuvja kote so olengere jerije bizo sukcesu rodingje azili, bi kamlape te dikhlarenpe o oficialno sikavina taro institucie e raštrakere kana kerelape lafi bašo o numero e čhavengoro kola so iranenape napalal, palo odova, te rodarelpe kozom olendar lena than ki ničali edukacija, ko kova baripe thaj ko kova oddelenie. Akoda akala thaj o asavke sikavina si taro but baro zaruripe, ola sapanda na resena dzi ko sasuitnija prekal ko dende haberi e raštrakere institucien-giri. Ko nalejbe than e oficialno thaj e isijbaskere sikavinen-goro, amen rodingja o sikavina ko mediumija bašo havlariba e relevantno institucien-goro taro nekozom phuvja kola so hem-but si resarin e migracijakiri thaj e rodaribaskoro bašo azili.

Spremal o havlariba e Pašakerde ofiseskoro baši migracija thaj našutne ki Germanija, telal ko anav "Das Bundesamt in Zahlen 2014" (Bundesamt für migration und flüchtlinge, 2015, rig.27), ko phuvja tari Evropakiri Unija, ko 2014 berš sine sakosa 626.710 rodarina bašo azili. Akava sikavela ko bajrovipa taro 45,1% ko dikhiba e 2013 beršeja kana sine 432.055 rodarina bašo azili. Olendar, hembut rodarutne e azileskere ko

2014 berš sine ki Germanija (202.815 rodarutne), palo odova ki Švedija (81.325) thaj ki Italija (64.625).

Ko papiri "O sorte e migrantengoro taro Paščimalo Balkani" ("Migrationsprofil Weestbalkan", Ursachen, Herausforderungen und Lösungsansätze), vakerelape kaj o pobaro kotor taro o rodarutne e azileskere taro Balkaneskere phuvja si o Roma (Stefan Alscher, C., Obergfell, J., Roos, S.R., 2015). Isto agaare, ničaleste ko Beršeskoro havlariba e Evropakere Komisijakoro bašo anglunija e Makedonijakoro delape ko hango kaj baro si o numero e bifundakere rodarutnengoro e azileskere ko evropakere raštre tari Makedonija, so si palem sikavdo thaj ko havlariba bašo 2015 berš (European Commission, 2015).

Spremal o "Beršeskoro havlariba baši statistika bašo o rodarutne e azileskere" e Pašakerde kancelarijakoro baši migracija thaj našutne e Republika Germaniakiri (Bundesamt für migration und flüchtlinge, 2015), bašo vakti taro januari dzi ko septemvri 2015 berš (Asylgeschäftsstatistik für den Monat September 2015, стр. 2.) nišanikerdo si kaj ko odova vakti ki Germanija sine sakosa 11 691 rodarutne e azileskere tari Makedonija, kolendar so 7385 si taro o anglutne berša, 4121 rodarina si nalelakerde dzikote 1909 sapanda nane halovde. Spremal o havlariba, ko 2014 berš sine 5614 rodarutne e azileskere taro R. Makedonija kola so avgo drom rodingje azili ki Germanija a ko 2013 berš sine 6028 tari RM, a ko 2012 berš sine 4546 rodarutne e azileskere tari RM (Bundesamt für migration und flüchtlinge, 2015).

Ko 2014 berš, 5 565 rodarutne e azileskere sine nalelakerde thaj o istono berš ki Makedonija irangjepe 2098 dzene (Das Bundesamt in Zahlen, 2015). Adzikeribaja thaj pendzaribaja, o nalelakerde dorarutne e azileskere iranenape ki Makedonija,

numa nane oficalno, ko sasuitnipa isijbaskere sikavina taro amare institucie bašo o rodarutne e azileskere – raštrakere dzene e Republika Makedonijakere bašo odova kozom dzene olendar irangjepe, kozom olendar si čhave thaj kozom olendar nane ko ničalo edukacijakoro sistemi. Isi šajdipte te oven na dzi ko agor butikerde sikavina kana kerelape lafi bašo odova kozom raštrale dzene e RM si irame ki te dzivdinen ki amari phuv ko nekola taro o relevantno ministeriumija (hembutpakjalape ko MVR) numa nane sikavde ko oficalno table thaj ko oficalno internet tiga e instituciengere, kote so bi kamlape te oven sikavde dzikote arakhlovena ki raštra. O nana e sikavinengoro na značinelaj kaj akava problemi na lela than jali kaj nane odoborom inportantno. Mujal akava, ov si baro, prebut ozbilno thaj rodela te kerelpe ko sig intervencija, a paluneste ko jekajek dikhiba e krizaja taro o našutne tari Sirija. E ajbaja e Sirijakere našutnengoro ki Evropa thaj olengoro phiribe ko phuvja e Evropakere Unijakere, veke taro Septemvri 2015 berš, šurakergja te ovel panda pobisteribaskoro o iraniba e rodarutnengoro e azileskere taro Balkaneskere phuvja maškar kolende, thaj okola tari Makedonija.

Spremal dijek pulisarina, upreder taro 35% taro o preperutne e Romane nacionaliteteskere ko baro numero taro evropakere phuvja si čhave teleder 15 berša (Evropakiri komisija, 2011). Odova dela funda te anglederdikhelpe kaj trujal jek trinengoro kotor (a šaj thaj pobuter) taro o dzene so iranenape ki RM si čhave kola so si ko baripa te dzan ki fundavno siklana. Kana ka dzipherelpe thaj o inportantno procenti taro o dzene so iranenape kola so si ko baripe te dzan ko maškarune siklane, phandaja kaj trujal jek ekvašin taro o dzene so iranenape kamlape te len than ki ničali edukacija

2.3. ISI ČUČIPA KO SISTEMATIKANO AVIPA DZI KO MENADZIRIBA E SIKAVINENGORO KOLA SO SI PHANLE E MUKIBAJA THAJ E IRANIBAJA KI RAŠTRA THAJ E PALEM LEJBE THAJ E ČHAVORENGORO KO EDUKACIJAKORO PROCESI

Ko čipote kana o čhave činavgje te vizitkeren o siklane odoleske soske pire jerijencar gele ko nesave evropakere raštre kola so rodena azili, sakanaskiri praktika si i siklana te dikhel len sar dzene kola so gele ko duripe thaj palo odova nanelen dikhlariba baši lenge. Numa, but drom o asavko statusi e čhavorengoro na tranpuinelape thaj lela than thaj palo olengoro iraniba pire jerijencar ki RM. Akoda o čhave palem si ki Republika Makedonija thaj dzivdinena ko kotor kote so si i siklana, ni i komuna ni i siklana nanelen kerde spisakija kolende so akala čhave si palem hramome. Ki asavki čipota, ola ni na vazdena aktivitetija te šaj palem te čhiven e čhaven ki ničali edukacija. Akate si but inportantno te andinelpe o sikavina kaj o čhave pire jerijencar, sar raštrale dzene e RM si ki raštra, lena than ko raštrakere institucie. Anaveja, ko simantrakere nakhina sapanda legarelape dikhlarin bašo sa o dizutne bašo odova kana ikilile thaj kana irangjepe ki phuv, numa o problemi ikerelape ko odova so akala sikavina na čhivenape ki funkcija e čhijbaskoro e čhaven Roma ki edukacija thaj hembutpakjalape na potencirinenape poodori dzi ko relevantno institucie (MTSP, MON, Centrija baši socialno arakhin, lokalno jekhina), t.e., o sikavina na denape dzi ko siklane, ki te šaj ola te prelen aktivitetija bašo iraniba e čhavengor ko edukacijakoro procesi. Usvari, o siklane nanelen haberi kaj akala čhave irangjepe ki raštra. Ko odova čhane akala čhave ovena "nadikhle" bašo o sistemi ko kotor bašo vizitkeriba e siklanengoro, sebepi so, ni i dzezakiri regulativa

koja so si anglederikhli bašo navizitkeriba e nastavakoro, našti te ovel la piri khelin upral olengere jerije.

O jekhutno čhane bašo ažuririba e sikavinengoro si muklo te ovel kerdo prekal korkorutno prijaviba tari rig e jerijen-giri jali e pophure dzenengiri, t.e., odova si muklo ki korkori olengiri inicijativa, haberluko, mangin thaj zori. Pharipaskoro trujalipa si odova so ko but čipote, o čhave dzvdinena salde pire babencar thaj paponcar, kola nane ki čipota te marenpe e našukar thaj e phare procedurencar. Biljam thaj kana isi naformalno haberija kaj o čhave palem irangjepe ko pire dzi-vidpaskere thana, o siklane nanlene mesažija bašo odova sar te legarenpe akale čipotaja e iranibaskoro e čhavengoro taro jerilukija rodarutne e azileskere ko siklanakere bešlarina. Ola nanelen instrukcije thaj na prelena aktivitetija bašo iraniba e čhavengoro ki ničali edukacija.

2.4. NANE SISTEMI KOVA SO KA ZOJRAKEREL O ANGLUNO DZANDIPA THAJ I EFEKTIVNO STRATEGIJA BAŠO ČHIJBE E ČHAVEN PALEM KO EDUKACIJAKORO PROCESO, A O NANIPA E ASAVKE SISTEMESKORO LEGARELA DZI KO OLENGORO POODORIGASKORO NALEJBE THAN

Andrune problemija isi biljam thaj ki čipota kana o čhave iranenape ko edukacijakoro procesi. Tegani, sar sakana ola si ko takati čhivde te dzan poodori pire edukacijaja ko odova oddelenie kote so ačhile angleder te ikljoven tari Makedonija. Numa, ko vakti olengere lejebaskoro than ki raštra kolate so dzivdingje ko nesavo vakti, ola sine čhivde ko nekola forme e edukacijakere kola so si hazrkeribaskere te šaj ola te khuven

ki ničali nastava ki odoja raštra, dikhli nastava koja so na pulisarela o sukcesi e čhavengoro. Ko javera čipote, sebeci o sig procedure e rodaribaskere bašo lejbe azili thaj o dzevapi ko odova rodariba, but čhave thaj na lena nisave sertifikati-ja kaj vizitkerde savi te ovel dikhli nastava. Odoleske, kana iranenape ki Makedonija, ola nanelen validno papirija sar sertifikati bašo resariba ki odoja nastava, koja so ka šajsarel lengje te dzna ko poučo oddelenie a na te ačhoven ko odova oddelenie sar kana mukle i raštra.

Tari javer rig, amari fundavno edukacija nanela mehanizmi-ja kola so ka dikhlaren thaj kola so ka prepdzaren o isij-baskoro nivelu palo dzandipa kori o čhavo, kolencar so ka prepdzarelpe dali o dzandipa si jekajek e oddelenieja kova so paririnela ko olendogoro baripe thaj agar bi delape šajsarin odola čhave te šurakeren ko odova oddeleni kova so si jekajek spremal olengoro kapaciteti e dzandipaskoro. Ko asavke čipote o fundavno sikljovna ki Makedonija iranena e čhaven ko oddelenie kote so ačhile angleder te dzan ko duripe, bizo te legarelpe esapin so akala čhave akana si po pherde beršencar thaj isilen lendo šukar dzandipa ko siklane e raštrenge kote so dzivdingje sar rodarutne e azileskere. I asavki čipota kana o čhave musaj te sikljovent e čhavencar kola so si potikne olendar thaj ko odova kamlape te sikljovent siklobaskiri ikern koja so vakertuke veke siklilela kana dzana sine ko siklane e raštrenge ko stranstvo, šaj but te demotivirinel len. I asavki čipote kerela šartija e nalelakeribaskere ko ri o sikle te šaj te iranenpe ko siklane thaj anglederanela te bajrol olengoro nalejbe than. Odova si ozbilno sikavutno kana kerelape lafi e nalejbaskoro than ki edukacija e Romane čhavengoro kola so iranengepe taro duripa. O siklane

kamlape te ovel len proaktivno strategija thaj te hazrkeren maškar pumende čhanija bašo o čhave kola so iranenape taro javera raštre, t.e. te keren čhane baši buti kova so ka ovel jekajek e dzandipaja thaj e zarurinencar sa e čhaven-goro. O asavko čhane e butikeribaskoro ka del šajdipe baši gndimali individualizirimi buti kolaja so sakosa, šukar thaj sukcesivno ka dzipherelpe o premuklo vakti ko olengoro procesi e sikljovibaskoro. Ko realiteti, kana kerelape potikno zori thaj kana sekoja rig na lela piro dzevapluo, o čhave ačhovea avrial tari edukacija, bizo šajdipa te dzivdakeren piro nijami e edukacijakoro. Ko but dzene taro o jerije si olen-gere inportantno kaj ola nane te len dzeze sebepi odova so olengere čhave nane ko siknale, a tari javer rig o čhave na bajrarena pire šajsarina thaj nakhavena pire divesa ko agor e delikvencijakoro, o sikavne nanelen dzipherdi buti, a o sasuitnipa, i komuna jali i siklana, ko jakha e sasuitnipaskere hardzinena love baši i edukacija akale čhavengiri. Numa i moldija si dramatkaneste uči. O avutnipa bute čhavengoro thaj jerijengoro si ki gajla thaj palem si čhivdo ko čorolipa thaj ko čhijbalen ko riga taro sasuitnipa. Palo salde nekozom berša akala čhave ka oven herbapija baši buti, a tegani ola ka koštinen e sasuitnipa but pobuter nego so sine zarureskoro te denlen arka ki olengiri edukacija palo olengoro iraniba taro duripa. Ko than te oven len pošukar dzivdipa thaj te angled-eranen ko sasuitnikano bajrovipa thaj ko budzeti e raštrakoro e pukinibaja pire danokija tari piri buti, ko lungo vakti ola ka oven ko dumo e raštrakere budzeteske. Ola ka oven hem-butpakjalape dzene kola so ka len socijalno arka, ka našti te arakhen buti odoleske soske si bizokvalifikacija, bizo zanati a šaj thaj bizo edukacija. Tari javer rig kerelape thaj gajla upral i kohezija e sasuitnipaskiri, bajrarelape olengoro cidipa ki rig

taro o sasuitnipa thaj i segregacija ko akava kotor tari i Romani preperin. O socijalno hemina thaj o čorolipa bajrovena, a odova dzala thaj poodori te kerel bari gajla upral i integracija e Romengiri ko sasuitnipa.

3. PHANDINA

- Akoda sa o deklarativno zorija e raštrakere (politike thaj strategijakere papirija) si ko drom te pošukarkeren o kvaliteti e Romane dzivdipaskoro, kana kerelape lafi bašo o čhave kola so iranenape ki raštra, nane gudlevakteskere thaj kvalitetno aktivitetija bašo olengoro arakhiba thaj bašo olengoro čhijbe te len than ko ničalo edukacijakoro procesi.
- Odoleja so o čhave kola so iranenape taro duripa, raštrale dzene e RM na čhivenape ko inportantno kanuneja fundavno educiriba, phagerelape o Hemučo kanuni e Republika Makedonijakoro thaj o Kanuni baši fundavno edukacija.
- Nane tamam čhivde procedure ko nivelu e siklanengoro thaj e lokalno jekhinakere kola so ka dikhlaren kola čhave mukle i siklana.
- Nane procedure thaj phandina baši i siklana thaj i komuna kolencar so ola bi ovelalen ažuririmi dikhlarin upral o čhave thaj e jerije kola so irangjepe taro phuvja kote so rodingje azili.
- Nane mehanizmo kova so ka dikhlarel o dzandipa e čhavengoro, koleja so ka pulisarelpe dali o dzandipna e čhavengere si jekajek e oddelenieja kova so si jekajek

olengere baripaja, prekal koleste so ola bi šaj te len than ko oddelenie e čhavencar taro piro baripe.

- O nalejbe than e aktivitetengoro thaj e napengoro bašo iraniba e čhavengoro ko siklane kola so irangjepe taro duripe sikavelape sar sariozno dar thaj faktori bašo olengoro nalejbe than, a odoleja thaj faktori bašo bajrariba e numeroskoro taro bieducirime thaj bikvalifikuime pherdeberšengere dzene ki raštra.

4. MESAŽIJA

Sebepi so akava problemi si aktuelno but si zariri te kerelpe buti ko oleskokro raskosiba ko sig vakti. Te šaj te phejrarenpe akala čuče thana ko edukacijakoro sistemi, sa resarianaja ko hemšukar čhane te čhivenpe o čhave ki kvalitetno edukacijakoro procesi zaruri si:

1. Te čhivelpe sistemi baši dikhlarin, maškarbutikerin thaj tranpa e sikavinengoro maškar o institucie (MVR, MON, ZELS, Centrija bašo socijalno arka, komune, fundavno siklane thaj javera institucie) bašo o dzene so irangjepe taro duripaskere phuvja. I Raštra zaruri si te arakhelpe thaj te legarelpe akale anglederšarteja. Bašo halojbaskoro tasviri bašo akava problemi, zaruri si te hazrkerenpe tamam sikavina taro raštrakere institucie.
2. Sekoja lokalno jekhin thaj o siklane ko olakoro pašipa te prelen napija thaj aktivitetija bašo dikhlariba thaj bašo lejbe than sa e čhavengoro kola so iranenape taro duripa ko ničalo edukacijakoro procesi.

3. O edukacijakere institucie barabar e siklanencar te bajraren mehanizmija bašo dikhlariba dzandipaskoro sekole jekhe čhaveskoro, sa resarinaja te ovel validno o angluno olengoro resardo educiriba.
4. O edukacijakere institucie barabar e siklanencar te hazrkeren strategija thaj legaribaskoro badani kova so ka hazrkerel profesionalno plani bašo o čhave kola so iranenape taro duripa, sa resarinaja sakosa, šukar thaj sukcesivno te dzipheren o premukiba ko olengoro procesi e siklojbaskoro.

5. LENDE LILA

1. Alscher, C., Obergfell, J., Roos, S.R. (2015) "Migrationsprofil Weestbalkan" Ursachen, Herausforderungen und Lösungsansätze,
2. www.bamf.de vizitkerdi ko 2 Noemvri 2015
3. Bundesamt für migration und flüchtlinge (2015), Das Bundesamt in Zahlen 2014,
4. www.bamf.de vizitkerdi ko 2 Noemvri 2015
5. Bundesamt für migration und flüchtlinge (2015) Asylgeschäftsstatistik für den Monat September 2015,
6. www.bamf.de vizitkerdi ko 2 Noemvri 2015
7. European Commission (2015) The former Yugoslav Republic of Macedonia, 2015 Progress Report, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/

package/brochures/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia_2013.pdf vizitkerdi ko 4 Noemvri 2015

8. Evropakiri Komisija (2011) Komunikacija dzi ko Evropakoro kheripa, Konsili, ekonomijakoro thaj socijalno komiteti thaj o Komiteti e Regionengoro: Pervazi tari EU baši Nacionalno strategija baši integracija e romengoro dzi ko 2020 berš, Brisel.
9. MTSP (2010) Nacionalno strategija bašo tiknariba e čorolipaskoro thaj o socijalno nalejbe than ki Republika Makedonija 2010-2020.
10. www.mtsp.gov.mk, vizitkerdi ko 30to Oktomvri 2015.
11. Sasuitnikani patrin e RM (1991) Hemučo kanuni e Republika Makedonijakoro.
12. www.khediba.mk vizitkerdi ko 30 Oktomvri 2015
13. UNDP/World Bank/EC (2011) Roma in the Former Yugoslav Republic of Macedonia

ARAKHIBA ŠARTIJA BAŠO DZIAGORKERIBA E FUNDAVNO EDUKACIJAKORO KO PHERDEBERŠENGERE ROMA TARI KOMUNA PRILEP

Marina Kondovska, Bilent Kjazimoski, Roma SOS-Prilep

1. AVGA LAFIJA

Ki šerutni resarin akale papireskiri si o pherdeberšengere Roma kola so nanelen agorkerdo fundavno edukacija tari komuna Prilep. O papiri dela dikhlariba ko akanaskoro hali ki edukacija e pherdeberšengere Romengiri, ikerelape ko isijbaskere problemija dikhle taro aspekti e nijamutne bizoloven-gere inportantno kanuneskoro baši fundavno edukacija thaj arakhiba e fundavno komponentengoro kola so si but zaruri bašo o dzivdipa thaj bašo bukjardarnipa, sar thaj taro aspekti e (na) efikasno sistemeskoro ki edukacija e pherde beršengere Romengiri, sikajbaja ko ačhovina kola so iklovena taro akala problemija, o papiri dela thaj mesažija bašo olengoro nakhaviba.

Akoda i Republika Makedonija isila hemuče kanuneskere čhivde dzevaplukija te kerel jekhutne šajsarina thaj avipa dzi ki kvalitetno edukacija bašo sa pire dizutne, but pherdeberšengere dzene sapanda na agorkerge ni fundavno edukacija. Isijbaja čučipa ko fundavno sikavina, o sikavina taro paluno vashramoviba e dzijaneskoro taro 2002 berš (DZS, 2002), sikavena kaj vakertuke 18% taro o dizutne ki raštra si bizo

agorkerdo thaj khedimo fundavno educiriba. Maškar lende, inportantno kotor si o Roma. O Roma ko baripe taro 25-64 berša ko prosek nakhena salde šov berša ki formalno edukacija, so si dur teleder o proseko e raštrakoro thaj si i hemharni stapka baši nesavi etnikani jekhin (UNDP/Woels Bank/EC, 2011). Akava problemi si panda posikavdo/pobuter lela than ki komuna Prilep koja so sikavelape sar dujto ko baripa palo numero e Romane nacionaliteteskoro ki raštra.

Cidibaja tari edukacija sar fundamentalno manuškano nijami kova so barabar e edukacijaja sikavenape sar hembaro sikavutno bašo o avutno bajrovipa sekole jekhinakoro, ko papiri sikavenape o zarurina taro arakhiba pošukar šartija baši fundavno edukacija e pherdeberšengere djenengoro tari Romani jekhin, koja so si but mukli ki marginalizacija. Zaruri si napija bašo dzopherdo educiriba, keriba thaj hazrkeriba e fundavno edukacijakoro bašo o dzene kola so taro hemime sebebija na agorkergje pi edukacija angleder, sar thaj bašo o dzene kola so nikana na sine čhivde ko edukacijakoro sistemi. Odova kamlape te del šajdipa e Romengje te arakhenpe kompeten-

ciencar bašo dzivdipa thaj čhijbe len ko fundavno procesija ko kurko e zoreskoro, sar thaj dejbe šajsarin baši egzistencija thaj sekoaskoro bajrovipa. Ko istonovakti, o dziagorkeriba e fundavno edukacijakoro e pherdeberšengere romengoro tari komuna Prilep ko lungu vaki ka anel dzi ko čhibaviba e čorolipaskere cikluseskoro thaj nalejbe than, thaj ka anglederanel bašo bajrovipa e korkori lokalno jekhinakoro.

2. PROBLEMIJA THAJ AČHOVINA

2.1. HEMUČI KANUNESKIRI GARANCIJA THAJ KANUNESKORO NIČE BAŠI FUNDAVNO THAJ MAŠKARUNI EDUKACIJA ISI, NUMA BUKJARNO SISTEMI BAŠI EDUKACIJA E PHERDEBERŠENGERE DZENENGORO NANE

Spremal i Univerzalno deklaracija bašo manuškane nijamija (ON, 1948) sekova jek isile nijami ki edukacija. O nijami baši edukacija si univerzalno. I Makedonijakiri legislativa si ko jek lafi akale ande decizijencar. O Hemučo kanuni e Republika Makedonijakoro garantirinela i fundavno edukacija thaj odova kamlape te ovel dzi ko vasta thaj bizolovengoro bašo sekova jek telal ko jekhutne šartija. O kanuni baši fundavno edukacija, zojrakerela kaj i fundavno edukacija si inportantno.

O kanuni baši edukacija e pherde bershengere dzenengiri dela hango kaj i resarin e proceseskiri ki olengiri edukacija si te šajsarel šajdipa bašo avipa dzi ko soodvetno edukacijakoro nivelo bašo sekaske thaj bašo sa o pherde bershengere kupe thaj te del šajsariba odola dzene te arakhenpe dzandipaja, herbaplu-

koncar thaj stavencar kola so ka oven jekajek e rodaribaja e sasuitnipaskoro thaj ko kurko e zoreskoro. O chane baši fundavno edukacija bašo pherdeberšengere dzene ki RM (COV, 2015) akharelape ko Nacionalno havlariba bašo Bajrovipa e edukacijakoro ko pherdeberšengere djene dendo dzi ko UNESCO tari rig e Republika Makedonijakere Radzakiri ko 2008 berš, koleste so, i korkori Radza andinela kaj ki raštra "nane sistemi baši edukacija e pherdeberšengere dzenengiri, i kultura e silojbaskiri kori o manuša si hasardi, nane koordinacija thaj maškarbutikerin maškar o amala, o čorolipa lela than thaj si dikli thaj ki edukacija, i edukacija si našukar bašo o zarurina e populacijakere thaj e sasuitnipaskere, o kvaliteti edukacijakere servisengoro si bikonzistenteno". Thaj ki Nacionalno programa bašo bajrovipa e edukacijakoro ki Republika Makedonija 2005-2015 berš (MON, 2006) sikavdo si kaj jek taro o šerutne resarina e raštrakere kamlape te ovel te šaj i edukacija te kerelpe te ovel lokheste dzi ko vasta bašo sekova jek kova so dzivdinela ko tlo e Republika Makedonijakoro, bizo te dikhelpe oleskoro baripa, preperiba, religija, etnikano preperiba, sastipaskiri čipota thaj socialno thaj lovengiri chipota. I Strategija baši edukacija e pherdeberšengere dzenengiri 2010-2015 (COV, 2010) legarela dzi ko odova kaj i edukacija e pherdeberšengere dzenengiri isila sa pobaro inportantnost thaj khelin ko keriba e manuškane dzivdipaskoro, buti thaj sukcesi. I strategija bašo o roma ki Republika Makedonija 2005-2015 (MTSP, 2005) anglederdikhela palune napija bašo o pherdeberšengere dzene, numa kana ka ovelpe ko anglederdikhela kozom si tikno o numero e pherdeberšengere dzenengoro kola so lena than ki akaja forma e edukacijakere phiribaskiri, phandaja kaj o kerde akcije/napija ki Radza si dur taro o ničale thaj čajlaribaskere, paluneste ko kotor e tiknaribaskoro e bieduciribaskoro.

Thaj uzal odova so o Hemučo kanuni thaj o kanunija ki RM garantirina i fundavno edukacija, a o oficialno sikavina thaj o arakhina taro teren sikavena kaj baro procenti taro o pherdeberšengere dzene nanelen dziagorkerdo fundavno educiriba. Odova si validno baši i sasuitnikani populacija ki RM, a paluneste kana si ko pučiba i Romani jekhin. O Roma ko baripe taro 25 dzi ko 64 berša ko edukacijakere pajna nakhle salde šov berša, inportantno heminaja maškar o dzuvlja thaj o murša: 6,9 berša bašo murša thaj 5,1 bašo o dzuvlja (UNDP/ World Bank/EC, 2011). O sikavina ko čekat sikavena kaj but Roma na agorkerde i fundavno edukacija thaj na dzana poodori ki maškaruni edukacija. Jekajek agjar si thaj o sikavina bašo o poterne generacie.

Anaveja, o Roma ko baripe taro 16-24 berša dziagorkerena salde efa berša edukacija, kote so 7,4 bašo o murša thaj 6,7 berša bašo o dzuvlja. O problemi e harne edukacijakere nivelolja thaj o bidziagorkerdo fundavno educiriba ko baro kotor taro pherdeberšengere Roma si rodardo thaj arakhlo thaj ko nekozom kherutne dokumentija thaj odova: I analiza ki edukacija e Romengiri ki Republika Makedonija, ki Nacionalno programa bašo bajrovipa e edukacijakoro 2005-2015 berš, sar thaj ko čhane e edukacijakoro upral o pherdeberšengere dzene ki RM.

2.2. SPREMAL O HEMUČO KANUNI SI BILOVENGORO, NUMA KI PRAKTIKA I EDUKACIJA E PHERDEBERŠENGERE DZENENGIRI PUKINELAPE

Akoda spremal o Hemučo kanuni i fundavno edukacija si musajeskiri thaj si bilovengiri, numa ki praktika, te šaj te

agorkeren fundavno edukacija o pherdeberšengere dzene si čhivde te pukinen. Ko chane e phejraribaskoro i fundavno edukacija ko pherdeberšengere dzene ki RM (COV, 2015) jekajek agar delape ko hango kaj but pherdeberšengere dzene na agorkerge i fundavno edukacija sebepi i bilači lovengiri čipota, a o čhane prekal koleste oficialno phejrrelape i fundavno edukacija bašo pherdeberšengere dzene nane ničalo reslo dzi ko olengere vasta thaj nane atraktivno bašo pobaro numero taro o dzene kola so nanelen phejardo i fundavno edukacija.

Sa odova si dzipherdo sikavutno bašo dzipherdo periba e mangipaskoro, paluneste bašo o čorole thaj o preperutne ko ratvarde kupe, maškar kolende thaj o Roma, kola so si o hambut bare numeroskere ki akaja kategorija. I praktika sikavela kaj o pherdeberšengere dzene dzikote mangjena te educirinenpe jali te dzipheren i fundavno edukacija si duglije korkori te pukinen thaj dzi ko 3000 denarija te šaj te agorkeren jek oddelenie tari fundavno edukacija¹. Akala ispukina si sakosa mujal o kanuneskoro sikavina bašo sakosaskoro thaj bizolovengoro fundavno educiriba.

2.3. O BIHERBAPLUKO E SISTEMESKORO BAŠI FUNDAVNO EDUKACIJA BAŠO PHERDEBERŠENGERE DZENE ESAPINKERELA E TIKNE NUMEROJA TARO HRAMOME THAJ AGORKERDE PHERDEBERŠENGERE ROMA KI FUNDAVNO EDUKACIJA KI RAŠTRA THAJ KI KOMUNA PRILEP

Ako lelape ko anglederdikhiba o numero taro o pherdeberšengere dzene kola so nanelen dziagorkerdo fundavno educiriba, o lejbe than e pherdeberšengere dzenengoro ko procesi e fundav-

no edukacijakoro si bilelakeribaskoro harno. Šaj te ovel nišanikerdo but baro periba na salde ko numero e siklanengoro thaj e instituciengoro baši fundavno edukacija e pherdeberšengere djenengiri, numa thaj ko numero e vizitkerengoro. Odova sikavela ko serozno ačhovina thaj mukina ko čhijbe thaj ko phejariba e edukacijakoro uprel o pherdeberšengere dzene. O sistemi baši fundavno edukacija bašo pherdeberšengere dzene nane ničalo dikhlo thaj pendzaribaskoro tari rig e potencijalno kulan-duvačengoro, thaj nane ničalo atraktivno. O programe thaj o planija čhivde baši fundavno edukacija bašo o pherdeberšengere dzene našti te den dzevapi bašo olengere isijbaskere zaru-rina thaj karakteristike. Isi bidzivakeriba ki legislativa trujal o integracie, o phejariba thaj o finansiriba e fundavno edukacijakoro ko pherdeberšengere dzene, so zijaneskoro sikavelape ko čipote akale sferakoro thaj kerela o sistemi e edukacijakoro upral o pherdeberšengere dzene te ovel biherbaplukoskoro. Isi thaj naničalo halojbe thaj maškarbutikerin maškar o nadležna institucie thaj badanija, maškar o ministeriumija, maškar o Konsilli baši edukacija e pherdeberšengere dzenengiri thaj maškar i lokalno jekhin. Dzipherdeste, thaj taro odovada tikno numero taro hramome sikle, i edukacija agorkerenala salde jek trinengoro kotor, so sikavela ko biherbapluko e sistemeskoro baši edukacija e pherdeberšengere dzenengoro. Na lena than napija te šaj o pherdeberšengere djene te oven ko šukar čhane dende haberi bašo o kulandipa e proceseskoro thaj te motivirinenpe te len than ko dziagorkeriba pire fundavno edukacijakoro.

Taro sikavina taro Raštrakoro legariba baši statistika (DZS, o havlarina bašo fundavno thaj maškarune siklane ko šuru e sikoljaskoro 2008/2009, 2009/2010, 2010/2011 berš), a isijbaja ko anglederdikhiba kaj i fundavno edukacija bašo pherdeberšengere dzene kerelape štar berša, šaj te cidelpe i avutni

pašutni pulisarin: taro 531 hramome pherdeberšengere dzene ko siklojbaskoro 2008/2009 berš ko nivelu e saste raštrakoro (kolendar so 224 si dzuvla), so thaj agarda si but tikno numero isijbaja ko dikhiba o sakosaskoro numero pherdeberšengere dzene bizo fundavno edukacija, palo štar berša agorkerde salde 193 pherdeberšengere dzene, jali salde 36% taro o hramome.

O avutno siklojbaskoro 2009/2010 berš, taro 418 hramome (kolendar so 161 sine dzuvlja), agorkergje salde 158 pherdeberšengere dzene, jali 38%. Ko 2010/2011: Taro 365 hramome kolendar so 119 sine dzuvlja, agorkergje 120, jali salde 33%. Taro sikavina šaj te nišanikerelpe kaj taro siklojbaskoro 2008/2009 berš pa naakari, isi tendencija e inportantno peribaskoro ko numero taro o pherdeberšengere dzene kola so hramongjepe thaj kola so dziagorkerdge pisi fundavno edukacija.

Dzipherdeste kerela gajla thaj o digro e polovo hemingoro ko sikavina, so zojrakerela thaj kerela te ovel panda pohor o preperibaskoro najekhuitnija thaj o teluno nivelu e edukacijakoro kori o dzuvlja. Kana si ko pučiba i Romani preperin, o sikaviba e čipotengoro kola so si arakhle ki funda e isijbaskere sikavinengoro, i edukacija kori o romane dzuvla si panda ponašukar. Spremal o arakhina tari maškardzianeskiri studija, duri 22% tari i Romani perperin, kote so duri 46% si taro dzuvljano preperiba, nanelen nisavo angluno dzandipa e formalno edukacijaja (UNDP/World Bank/ EC, 2011).

Isijbaja ko dikhiba so ki veb rig taro DZS nane avipa dzi ko desegregirime sikavina pali etnikani preperin kana kerelape lafi bašo o pherdeberšengere Roma kola so nanelen dziagorkerdo fundavno educiriba, tari javer rig jek inportantno arakhiba si o sikavina tari i buti ko teren e amalipaskere "ROMA S.O.S. taro Prilep" ki Romani jekhin ko Prilep ko vakti

taro 2011 dzi ko 2015 berš. Spremal akala rodarina, o numero e Romengoro ko Prilep kola so si bi dzagorkerde fundavno edukacijaja legarela trujal 800 dzene.

Gajleskoro si harne o numerija e pherdeberšengere Romen-gere kola so spremal o sikavina e Bukjarne univerziteteskere "Pere Tošev" taro Prilep, ko 2010 berš agorkerge 55 dzene, kolendar so 11 si Roma, ko 2011 berš sakosa agorkerde 29 dzene, kolendar so 10 si Roma, ko 2012 berš sakosa agorkerge 27 pherdeberšengere dzene pi fundavno edukacija, kolendar so 9 si Roma, ko 2013 berš agorkergje 16 dzene, kolendar so 8 si Roma, ko 2014 berš 24 dzene, kolendar so 6 si Roma.

Ko asavke šartija, sa resarinaja te šaj o sistemi te ovel poku-landipaskoro, a o avipa dzi ki edukacija te šajsarelpe thaj e ratvarde kupenge, kamlape te kulandinelpo o potencijali e isijbaskere releventatno instituciengoro thaj biradzkaere organizaciengoro kola so kerena buti upral i fundavno edukacija e pherdeberšengere dzenengiri.

2.4. O HARNO LEJBE THAN KI EDUKACIJA E PHERDEBERŠENGERE DZENENGIRI ANELA DZI KO BIKULANDIPE E ŠAJ SARINENGORO TE ŠAJ O ROMA TE DZAN KO DOBUKE, KVALIFIKACIJA THAJ PREKVALIFIKACIJA BAŠO ZANATIJA SO PANDA POBUTER TIKNARELA O ŠAJ SARINA BAŠO OLENGORO BUKJARDARNIPA THAJ BAJRARELA I ROTA E ČOROLIPASKIRI THAJ E NALEJBASKORO THAN

Harno si o lejbe than thaj o kulandipa e šaj sarinengoro bašo o pherdeberšengere Roma baši dzipherdi obuka, kvalifikaci-

ja thaj prekvalifikacija ko turli zanatija kola bi anenalen dzi ko olengoro bukjardarnipa. Dzi ko akava phandipe anena o sikavina, palem kerde taro Bukjarnengoro univerziteti "Pere Tošev" taro Prilep, spremal koleste, ko 2010 berš salde 3 Roma tari komuna agorkergje o obuke bašo nekola zanatija; ko 2011 berš salde 2 Roma; ko 2012 berš ni jek Roma na lela than ko obuke bašo zanatija, ko 2013 berš 1 Rom agorkergja o obuka, sar thaj ko 2014 berš. Jek taro o hemimportantno ačhovina bašo o pherdeberšengere Roma te len than ko akala obuke si odova so but olendar nanelen papiri kova so ka sikavel kaj agorkerge i fundavno edukacija.

I biedukacija thaj o harne herbablukija e pherdeberšengere dzenengiri anela dzi ko harno digro e inkluziakoro ko sasuitnipa, dzi ko chijbalen ko agor, dzi ko angleder bilačhe čhivde gndina spremal lende, dzi ko tikno lejbe than olengoro ko kurko e zoreskoro thaj dzi ko bajrovipa e čorolipaskoro kori o Roma. 41% taro o Roma ki RM esapinkerenape bašo čorole (UNDP/World Bank/EC, 2011). Akala čipote legarena dzi ko bajrovipa e socialno alokaciengoro, dzi ko bajrovipa e sivo ekonomijakoro, dzi ko tiknarno poodorigaskoro haj-rardo avipa dzi ko haberija, dzi ko nijamija thaj sasuitnikane šukaripna, dzi ko limitirime šaj sarina baši ikerin ki edukacija e čhavorengiri. Ko than te kerelpe kohezivno sasuitnipa, lela takati o procesi kova so kerelape ki rota e čorolipaskiri kova so čorolipa anela nevo čorolipa, a o bieduciriba kerela o bieduciribe te bajrol thaj ko avutne generacie. I marginalizacija thaj i ekskluzija na dena šaj sarin te kerelpe odova kohezijakoro sasuitnipa, a mujal akava, kerena socialno ulaviba, socialno tenzie thaj biničija, thaj agar ačhavelape o bajrovipa e jekhinakoro thaj e polungo sasuitnipaskoro.

2.5. O NASAKOSASKORO FUNDVNO EDUCIRIBA THAJ O HARNO EDUKACIJAKORO NIVELU AČHOVENA TE OVEN O HEMBARO SEBEPI BAŠO O BIBUKJARDARNIPA

O harno nivelo e edukacijakoro si jek so si thaj o harno nivelo e bukjarne kvalifikacijakoro thaj e harne šajšarinaja bašo bukjadarnipa. Odova si jek taro o heminportantno sebebija bašo o učo nivelo e bibukjadarnipaskoro maškar o Roma, thaj harno lejbe than ko kurko e zoreskoro. Salde 23% taro o Roma kola so si ko baripa sar herbapi bukjake si čhivde ki buti, kolendar so o hembaro numero olendar si sar bikvalifikuime bukjarne dzene (UNDP/World Bank/EC, 2011). 53% taro o Roma si oficialno bizi buti. 70% taro o bibukjarne Roma ko baripe taro 15 dzi ko 64 berša, nanelen nisavo angluno pendzariba e keribaja buti. Thaj o sikavina lende tari Agencija bašo bukjadarnipa e Republika Makedonijakere, taro kotor e dizjakoro Prilep, sikavena

ko učo digro e na sakosaskere edukacijakoro kori o Roma ki komuna. Anaveja, o akanaskoro numero e arakhle bibukjkere dzenengoro legarela 469, kolendar so 306 dzene si asavke so nikana na lele than ki fundavno edukacija thaj 163 dzene isilen na sakosaskoro fundavno educiriba. Akava numero hembuťpa-kjalape ko teren si pobaro, ako lelape ko anglederdikhiba kaj nekova numero taro o dizutne taro hemime sebebija na arakhlovena ko dikhiba e Agencijakoro bašo bukjadarnipa.

O sikavina e Agencijakoro bašo bukjadarnipa e Republika Makedonijakiri bešibaja ko Prilep, baši akaja komuna nišanikerena relativno šukar tendencija thaj učo digro e bibukjadarnipaskoro kori o Roma. I stabilno tendencija si ko kotor e pherdeberšengere Romengiri kola so nanelen dziagorkerdo fundavno educiriba ko sakosaskoro numero taro o bibukjarne. But baro pobuter dzejnipa taro o dikhle bibukjarne dzene si bizo sakosaskoro educiriba.

Berš	Numero e arakhle dzenengoro kola so si bizi buti	Numero e arakhle dzenengoro Roma kola so si bizi buti	Numero e arakhle dzenengoro Roma kola so si bizi buti a kola so nanelen dziagorkerdo fundavno educiribe
2009	22 635	1765	1711
2010	22 265	1726	1674
2011	18 885	1601	1550
2012	17 009	1348	1308
2013	6 759	135	118
2014	8890	824	783

Avipe: Agencija bašo bukjadarnipa e Republika Makedonijakiri – bešlaribaja ko Prilep (2015)

3. MESAŽIJA

3.1. TE OVEL KO JEK NIVELO I LEGISLATIVA TRUJAL O INGERENCIE, O PHEJRARIBA THAJ O DEJBE LOVE BAŠI FUNDVNO EDUKACIJA E PHERDEBERŠENGERE DZENENGIRI, JEKAJEK E HEMUČE KANUNEJA (KONSTITUCIJA) THAJ E KANUNENCAR BAŠI EDUKACIJA

Ko aniba ki gnd sar te kerelpe sukcesivno thaj relevantno educiriba e pherdeberšengere dzenenge, o Chane baši edukacija e pherdeberšengere dzenengiri ki RM (COV, 2015) dela ko hango ko mesažija e Evropakere khedipaskere thaj e Evropakere Konsileskere spremal kolende, sa o phuvja-dzejna kamlape te bajraren avipa dzi ko šerutne kompetencie bašo sa o dizutne, sar kotor taro pire strategije bašo dodzividipaskoro educiribe. Ko akava sikavdo papiri e evropakere instituciengoro delame mesaži te arakhenpe o avutne šartija: bašo sa o terne te delpe lenge šajsarin te aven dzi ko šurakeribaskoro educiriba thaj dejbe len herbapluko bašo bajrovipa e šerutne kompetenciengoro kola so ka hazrkerenlen bašo dzivdipa, kamlape te delpe o zarureskoro educiriba bašo okola kola so taro hemime sebebija isilen zarurin tari dzpherdi arka ko sikljoviba, kamlape o pherdeberšengere dzene te oven ko šajsariba te bajraren pire šerutne kompetencie ko thavdipa e saste dzivdipaskere, paluneste okola kola so si targetirime sar hembutzarureskere kupe, kamlape te ovel čhivdi i hembut zarureskiri infrastruktura thaj sistemi bašo kvalitetno dzajbe poodori e edukacijakoro kori o pherdeberšengere dzene, thaj te delpe ikerin bašo olengoro khujbe ko kurko e zoreskoro.

I edukacija e pherdeberšengere dzenengiri musaj te ovel dikhli thaj ikeridi e: jasno sikavde nijamutne regulativaja, e regulirime nijamencar thaj phandinencar ko drom e e dejbaskoro love ko nacionalno thaj ko lokalno nivelo, e kerde, bajrarde thaj kvalitetno čhivde institucionalno netvorkoja maškar o dzene kola so dena edukacijakere partija, thaj o phejrariba te ovel dujerigengoro thaj ki funda e bajrariaskoro e esapinengoro.

3.2. BUT SI ZARURESKERE O PROAKTIVNO NAPIJA TE ŠAJ TE KERELPE BUT SUKCESIVNO SISTEMI E FUNDVNO EDUKACIJAKORO BAŠO O PHERDEBERŠENGERE DZENE

Ko tikno vakti, ko sakanaskoro regulativa te phejrenpe o šajsarina baši verifikacija e anglutne edukacijakoro ko pherdeberšengere dzene, so ka anel dzi ko zojrakeriba e nivelskoro kolestar so ka šaj te dzalpe poodori e sekole jekheskere edukacijaja. Ko polungo vakti, kamlape te hazrkerenpe mehanizmija kola so ka prependzaren thaj kola so ka verifikuinen o anglutno isijbaskoro dzandipa ko pherdeberšengere dzene. Ko istono vakti, but si zarureskoro te bajrarelpe o netvorko e instituciengoro kola so bašo o pherdeberšengere dzene ka den šajdipa te dziagorkeren piri fundavno edukacija. Ko keriba akale sistemeskoro, kamlape te kulandinenpe o kapacitetija sa e relevantno instituciengoro, relevantno biradjakere organizaciengoro thaj spremal o zarurina te kerenge o niveloja baši edukacija.

Ko papiri e Evropakere komisijakoro (Evropakiri komisija, 2011) nišaneja ko strategije baši integracija e Romengiri, an-

dimo si kaj o čhave kola so premukena o arija, kola so po-gečhi khuvena jali but javinakoro mukena o edukacijakoro sistemi, arakhenape inportantno pharipnencar ko poodorigaskoro olengoro dzivdipa, šurakerindor problemencar taro bieduciriba thaj čhibjakere problemija sa dzi ko oset kaj nale-na than thaj kaj si najekhutne e javerencar. Sar esapi odoleskoro, ola arakhenape pharipnencar ki olengiri mangin te dzan poodori pire edukacijaja, te hramonenpe ko fakultetija jali te arakhen šukar buti. Taro odola sebebija, vazdenape inicijative te kerenpe programe kola so ka den dujto šajsarin bašo o terne pherdeberšengere dzene kola so mukle i edukacija, čhibaja thaj o programe kola so si palune nišaneja ko Romane čhave. Ki kampanja bašo educiriba sar dzipherdiba e legaribaskere inicijativakoro anavkerdi sar "Neve herbaplukija thaj bukjarne thana" tari Strategija "Evropa 2020" paluneste delape ko hango o inportantnost bašo mariba mujal o bieduciriba maškar o Romane čhave thaj pherdebešengere dzene. I komisija ko odova dela mesaži te kerenpe dzipherde resurse bašo individualno siklane, kola so ka keren buti ko pošukarkeriba e edukacijakoro kori o Roma.

3.3. SAR HEMUČO KANUNI, I FUNDAVNO EDUKACIJA BAŠO O PHERDEBERŠENGERE DZENE MUSAJ TE OVEL BILOVENGIRI

Sebepi so heminportantno buti e raštrakiri si te kerel educirime thaj sajdimale dizutne, o hardzina baši fundavno edukacija, jekajek e Hemuče kanuneja thaj e javere kanunencar, musaj te ovel isto agar ko pharipa e raštrakoro. I edukacija kamlape te ovel čhivdi dzi ko phejrardo bajrovipa sekole manuškoro thaj te sikavel dzi ko sajdipla e manuškane ni-

jamengoro thaj dzi ko fundavno rahatlipna. Odoleske, binašibaskoro si zaruri te nevjakerenpe o napija baši edukacija e pherdeberšengere Romengiri kola so si anglederdikhle e Strategijaja bašo o Roma ki Republika Makedonija 2014-2020 thaj te ulavene o zarureskere love kola so si but inportantno bašo olengoro keriba.

O napija kola so si anglederdikhle ki Strategija bašo o Roma ki Republika Makedonija 2014-2020 (MTSP,2014) a kola so phandenape e anglutne Strategijaja bašo o Roma ki Republika Makedonija (MTSP, 2005), phandenape e tiknaribaja e sikavinakoro baši biedukacija, kote so o dzeduciriba ka ovel le karakteri sar radzakoro programi kova so isile resarin te astare e sakosaskere dzijane, a paluneste e Romane. O Ministeriumi baši edukacija kamlape te polokharkerel o avipa dzi ko isijba fundavno edukacija, te sikavelpe o čhane e dzidzivdipaskere sikljovibaskoro thaj e avipaskoro dzi ko neve herbaplukija, te bajrarel o šajsarina bašo edukacijakoro alosariba prekal o bukjarne univerzitetija jali javer palune herbaplije egencije.

3.4. I KOMUNA KAMLAPE AKTIVNO TE LEL THAN KO DIKHLARIBA THAJ KO RODARIBA E ČIPOTENGORO KOLA SO SI PHANLE E EDUKACIJAJA OLAKERE DIZUTNENGIRI

I komuna ko maškarbutikeriba e relevantno instituciencar thaj organizaciencar kamlape te kerel fundavno terensko rodarina te šaj te arakhel o numero taro o pherdeberšengere Roma kola so si bi dzagorkerde edukacijaja ki komuna Prilep, a kola so ni nane čhivde ko edukacijakoro sistemi, Kojek, kamlape te kerenpe rodarina ko isijbaskere thaj ko potencialno eduk-

acijakere kapacitetija ki komuna Prilep baši i fundavno edukacija e pherdeberšengere dzenengiri, pravde rodarinaja bašo o šajsarina bašo kulandipa e potencijaleskoro sa e isijbaskere relevantno instituciengoro thaj biradzakere organizacie.

3.5. I KOMUNA SI DZEVAPLIMI THAJ KAMLAPE TE HAZRKEREL STRATEGIJA BAŠO BAJROVIPA E EDUKACIJAKORO KORI O PHERDEBERŠENGERE DZENE, PREKAL SUKCESIVNO MEHANIZMIJA BAŠO DIKHLARIBA E KVALITETESKORO

I komuna kamlape te hazrkerel čhane bašo bajrovipa e edukacijakoro kori o pherdeberšengere dzene, prekal lokalno akciono plani. I strategija thaj o akciono plani kamlape te ikeren thaj polungovakteskiri strategija bašo dejbe lovengiri ikerin bašo avupa dzi ki fundavno edukacija e pherdeberšengere dzenengiri, jekajek e hemuče kanunenar thaj e javere kanuneskere decizijencar, koleja so ka sajdinelpo o nijami e jekhutne šajsarinengoro bašo avipa dzi ko kvalitetno thaj bilovengoro fundavno educiriba, a pluneste bašo o dzene kola so si telal ki socijalno dar.

I komuna ko maškarbutikeriba e relevantno lokalno edukacijakere instituciencar thaj biradzakere organizaciencar kamlape te hazrkerel čhane preka koleste ka del haberi e pherdeberšengere dzenen bašo o šajsarina thaj o šukaripna taro o dziagorkeriba e fundavno edukacijakoro, sa resarinaja o haberija te aven popaše dzi ko preperutne e ratvarde kupengere. O heberija kamlape te oven ko vas ko sa o relevantno institucie.

Ko maškarbutikeriba e relevantno lokalno edukacijakere instituciencar, biznis jekhinaja thaj biradzakere organizaciencar i Komuna kamlape te hazrkerel plani bašo šukar čhijbe e biznis amalengoro ko procesi e edukacijakoro bašo o pherdeberšengere dzene, kova so ka ovel gndimalo upral funda e jekhutne šukaripnengoro sa e astarde rigengoro, čhijbaja thaj o šajsarina bašo anglunipa e programengoro bašo o pherdeberšengere Roma ko drom e naformalno edukacijakoro bašo sikaviba, dzisikaviba, dzikvalifikacija thaj uprederkvalifikacija bašo o yanatija kola so bi šaj te oven olengoro bukjaro than.

Sa o strategijakere dokumentija kamlape te oven ikerde e sukcesivno mehanizmoncar bašo dikhlariba e kvaliteteskoro, thaj bašo dikhlariba upral o bajrovipa e programengoro kola so kamlape te oven phejrarde.

4. LENDE LILA

1. ON (1948) Univerzalno deklaracija bašo nijamija e manušeskere
2. DZS (2002) Vashramoviba e dzianeskoro, e jerilukongoro thaj e kherengoro ki Republika Makedonija
3. MTSP (2014) Strategija bašo Roma ki Republika Makedonija 2014-2020
4. MTSP (2005) Strategija bašo Roma ki Republika Makedonija

5. MON (2006) Nacionalno programa bašo bajrovipa e edukacijakoro ki Republika Makedonija 2005-2015 berš
6. DZS (2008) Statistikakoro beršeskoro havlariba e Republika Makedonijakoro
7. DZS Fundavno thaj maškarune siklane ko šuru e siklojbaskere 2008/2009, 2009/201, 2010/2011 berš
8. COV (2010) Strategija baši edukacija e pherdeberšengere dzenengiri 2010-2015
9. FOOM (2011) Analiza e edukacijakoro e Romengiri ki RM
10. Evropakiri komisija (2011), Komunikacija tari Komisija dzi ko Evropakoro khediba, Konsili, Evropakiri ekonomija thaj socijalno komiteti thaj o Komiteti e regionengoro, Pervati e EU baši nacioanlno strategija baši integracija e romengoro dzi ko 2020 berš.
11. MTSP ko maškarbutikeriba e nacionalno koordinatorreja e Romane dekadakoro thaj strategijakoro (2014) berš. Strategija bašo Roma ki Republika Makedonija 2014-2020 Juni 2014
12. COV (2015) ofisi baši fundavno edukacija e pherdeberšengere dzenengiri ki Republika Makedonija UNDP Wold Bank/EC (2011) Roma in the Former Yugoslav Republic of Macedonia.

VEB RIGA:

- COV Veb rig (vizitkerdi ko 21 avgust 2015.) Šaj te arakhenla ko: <http://www.cov.gov.mk/portal/>
- DZS Veb rig (vizitkerdi ko 29 oktombri 2015.) Šaj te arakhen ko <http://www.stat.gov.mk/>.

KANUNIJA

- Hemučo kanuni e R.Makedonijakoro (1991) numero 08*4642/1 17, noemvri
- Kanuni baši edukacija e pherdeberšengere dzenengiri (2008) Sasuitnikani Patrin e R.Makedonijakiri numero 7 taro 15.01.2008 berš
- Kanuni baši fundavno edukacija (2008) Sasuitnikani Patrin e R.Makedonijakiri numero 103/08 taro 19.08.2008 berš

BIZO MEHANIZMIJA BAŠO DIKHLARIBA THAJ EVALUACIJA NANE IMPLEMENTIRIBA KO LOKALNO AKCIONO PLANIJA BAŠI EDUKACIJA E ROMENGIRI

Romina Kajtazova, Elvis kovačev, KHAM Delčevo

1. AVGO LAFIJA

Akava papiri kerela buti e keribaja lokalno akciono planija baši edukacija e Romengiri, palune pazibaja ko akciono plani baši edukacija e komunakiri Delčevo. I kerdi dikhlarin ko isijbaskiri nijamutni regulativa thaj upral i akanaskiri čipota sikavela kaj isi zarurina taro zojrakeriba e mehanizmongoro bašo dikhlariba thaj evaluacija ko kerde strategijakere thaj akcijengere papirija. Odova si anglederšarti bašo sakosaskoro thaj efektivno phejrariba e anglederdikhle aktivitetengoro ko papirija.

I edukacija si i funda bašo sekaskoro thaj profesionalno bajrovipa sekole jekhe dzeneskoro, kolestar so adzikerelape te avelpe thaj dzi ko bajrovipa sekole jekhinakoro thaj polungo sasuitnipaskoro. O kvalitetno educiriba dela šajsarin baši perspektiva ko kurko e zoreskoro thaj bašo nakhaviba e čorolipaskoro. O edukacija dela šajsarin bašo o terne te šaj rahatlimeste te len than ko proceso e kribaskoro politike thaj agaar ola ovena poaktivna. Olengoro aktiviteti poodori sikavela piro tasfiri ko anglutkeriba e potikne thaj e polingo jekhinakoro. Akatare inportantno si thaj o zorija te šaj o kvalitetno educiriba te ovel dzi ko vas sarinengje, a paluneste bašo okola dzene kola so si ikalde ki marginalizacija. Odova

sikavelape sar butinportantno ko but kanuneskere thaj strategijakere papirija ki Republika Makedonija, kolakiri so resarin si te kerelpe sasto thaj funkcioniribaskoro sasuitnipa.

Maškar lende, i Dekada e Romengiri isila baši resarin te pošukarkerel o kvaliteti e dzivdipaskoro thaj i socijalno inkluzija e Romengiri – prekal napija thaj aktivitetija sikavde ko tamam akciono planija. Maškar odova, o čipote ko teren sikavena kaj o resarina thaj o napija kola so definirinenape ko akciono planija

na implementirinenape šukar čačipaja, a odova si duglipa thaj sebepi o nalejbe than e tamam mehaniymongoro bašo dikhlariba thaj evaluacija e proceseskoro olengere phejraribaskoro. Odova isile našukar efektija kola so paluneste takateja sikavenape ki romani jekhin, so si zojrakerdo thaj ko paluno havlariba e EK bašo o anglunipa e RM dzi ki EU integracija (European Commission, 2015). Ko akava havlariba si notirimo kaj bičalaribaskoro si o anglunipa ko phejrariba e resarinengoro kana kerelape lafi bashi i integracija e Romengiri, a o čorolipa e Romengoro ačhovela te ovel gajlakoro.

2. PROBLEMIJA THAJ AČHOVINA

2.1. I REGULATIVA ANGLEDERDIKHELA JEKHUTNE NIJAMIJA THAJ ŠAJ SARINA BAŠO KVALITETNO EDUCIRIBA SA E DIYUTNENGE, NUMA O ROMA THAJ POODORI ARAKHENAPE AČHOVINENCAR KI EDUKACIJA

O pučiba bašo o than e Romengoro thaj olengiri socijalno inkluyija, si elaboririmo ko but baro numeto taro maškardzianekere thaj nacionalno nijamutne aktija. Ki olende definirime si o sasuitnikane čhanija thaj standardija baši keriba arakhin upral o nijamija e diyutnengere kola so preperena ki pobuter-dzejnengiri jekhidejbaja dejbaja n. Nekola taro dokumentija si čhivde bizo duj gndipa ko drom e pučibaskoro baši i čipota e Romengiri, dejbaja predlog jali yojrakeribaja o agorutne napija bašo pošukarkeriba olengere niveloskoro ki edukacija, bukjadarnipa, sastipaskiri arakhin, kher thaj kultura. Ko papiri e Evropakere Komisijakoro (European Commission 2010), andimo si kaj baši EU thaj olakere raštre dzejna i inkluyija e Romengiri kola so dzivdinena ko raštre dzejna, ko raštre kandidatke thaj potencijalno kandidatke bašo lejbe than sikavelape sar prioriteti. I inkluzija e romengiri si prioriteti bašo inkluzijakoro bajrovipa kova so si proektirimo ko strategijakoro papiri “Evropa 2020”, a paluneste ki legaribaskiri inicijativa “Evropakoro platforma mujal o čorolipa”.

I Evropakiri komisija dela ko hango o benifiti thaj basho o korkori sasuitnipna. Akharelape ki analiya e Sumnaleskere bankakoro, spremal kolate, o pobaro lejbe than e Romengoro ko kurko e yoreskoro ka pošukarkerel o ekonomijakoro produktivnost, ka tiknarel o radzakere ispukinibna baši socijalno

arka thaj ka bajrarel o sasuitnikane prihodiya taro danoko e sekaskere lovengere legaribaskoro. I integracija e Romengiri maškar o pobaro diyuitnipa kerela klima bašo pobaro prajbe dzi ko Roma thaj pobari socijalno kohezija, sar thaj šarti baši pobarinsajgija e šerutne manuškane hakongoro.

I Republika Makedonija si vashramovutni ki Univerzalno deklaracija bašo manuškane hakija, ki Evropakiri konvencija bašo arakhiba e manuškane hakongoro thaj fundavno rahatlipna, ki Pervazeskiri konvencija bašo arakhiba e nacionalno minoritetengoro sar thaj ki Konvencija bašo arakiba e čhavorikane nijamengoro. Sar dzejni ko Konsili e Evropakoro taro 1995 berš thaj statuseja sar kandidatka dzejni bašo khujbe ki EU taro 2005 bersh, i Republika Makedonija si phanli te sajdelin o šukar praktike e raštrenjere dzejna ki EU. Dzikote i R.Makedonija manglea te lel than ko evropakoro jeriluko, inportantno kamlape te phejrarel o dzevalplime šartija kola so arakhlovena ko andime mesažija e Evropakere Unijakere badanengere.

O decizije kola so kerena lafi bašo o fundavno manuškane nijamija thaj o nijamija e čhavorengere si prečhivde ki Makedonijakiri legislativa. O hemučo kanuni (Ustavi), sar hemučo zojrakerdo nijamutno akti, anela decizija dali sa o dizutne, kola so si raštrale dzene ki R.M. isilen nijami ki edukacija (ko šero 44 al 1), bizi hemin tari olengiri etnikani, rasakiri thaj pakajbaskiri preperin. O kanunija baši fundavno thaj maškaruni edukacija anena decizija kaj odova si inportantno thaj bizolovengoro, telal ko jekhutne šartija bašo sarine, thaj kaj nane muklo te kerelpe diskriminacija palo pol, rasa, kolori e mortikhakoro, nacionaliteti thaj socijalno preperiba (MON, 2015, a,b).

Numa, bašo rojbe, dijek jekhina na phejrarena sar sa o javera pire inportantno phejraribaskere nijamija kana kerelape lafi baši edukacija, a sar hem marginalizirimi thaj hemstigmatizirimi etnikani kupa ulavenape o Roma. Ko Havlariba bašo o bajrovipa e Romane Dekadakoro (Fridman thaj sor., 2012) kerdi si analiza ko hemzarureskere kotora kola so legarenape ki Dekada e Romengiri. Ko avgo kotor baši i “Antidiskriminacija” dendo si khedimalo dikhlariba ko sa o štar specifkane kotora e Romane Dekadakoro 2005-2015. Ko Havlariba vakerelape kaj ko 2012 berš o rasizmo thaj i diskriminacija hemdut sika-velape ki edukacija thaj ko sastipa, t.e, kaj o MON isile arakhl-o čhave Roma kola so si hramome ko specijalno siklane bizo o zarureskere papirija. Spremal o havlariba, problematikane dakikija ikljovena ko sa o štar edukacijakere bajrovipaskere faze (angledersikljovnakoro, fundavno, mashkaruno thaj učo educiriba). O bipororcijakoro lejbe than e Romane čhavoren-goro ko palune siklane andinelale thaj i Evropakoro komisija thaj ko palunoda havlariba baši RM bašo 2015 berš (European Commission, 2015).

Thaj ko palunoda havlariba e Evropakere Komisijakoro bašo anglunipa e phuvjengoro (European Commission 2015), sar thaj ko anglutne berša, delape ko hango kaj i integracija e Romengiri thaj o phejrariba e manuškane nijamengoro nane ko čajlaribaskoro nivelu, kaj o dzuvla Romajna si diskriminirime taro pobuter riga, kaj o marginalizirime čhave thaj poodori arakhenape problemencar ko phejrariba pire nijamengoro, a angleder sa ko dikhiba e edukacijakoro thaj

e sastipaskoro. Notirimo si kaj sapanda isi bare hemina ko javinakoro čhavorikano bajrovipa thaj ko angledersikljovna-koro educiriba maškar o hemime entikane kupe thaj isi hemin maškar o urbano thaj gaveskere thana thaj kaj o romane čhave si odola kola so cidena hembut tari stigma, diskriminacija thaj segregacija. Sem odova ko havlariba taro 2014 berš si skavdo kaj o Evropakoro adalati bašo manuškane hakija (ESČP) zojrakergja kaj i phuv phagerga i Evropakiri konvencija bašo manuškane nijamija (ESČP) ko 6 čipote, a i Komisija baši mujaldiskriminacija arakhla diskriminacija ko 4 čipote upral funda e etnikane preperibaskoro, politikakere preperibaskoro, sekaskoro thaj socijalno statusi thaj preperiba ko marginalizirime kupe (EK, 2014).

Taro o sa andime te phanda kaj ko nakhle berša i romani jekhin pohari jali pobuter arakhelape e istone thaj paše dzi ko ista ačhovina kana kerelape lafi baši edukacija. Sebepi odova, but si zaruri te pošukarkerelpe i čipota ko esencijalno kotora, resarinencar kola so si prečhivde ko nacionalno strategijakere papirija. I avgo Strategija baši inkluzija e Romengiri, koja so si andi ko 2004 berš thaj koja so si dendi ikerin tari Radza e R.Makedonijakiri sikavela i zarurin taro dzpherde zoriya tari rig e nacionalno thaj lokalno legarinengiri sa resarinaja te pošukarkerelpe i čipota ki Romani jekhin. I edukacija e Romengiri sar jek taro o štar heminportantno kotora, ulavelape bašo but inportantno baši o intelektualno thaj socijalno bajrovipa jekhe jekhinakoro. Akala zoriya si prelen- garde thaj ki Strategija bašo Roma 2014-2020 (MTSP, 2015).

2.2. O NALEJBE THAN E ŠUKAR MEHANIZMONGORO BAŠO DIKHLARIBA THAJ EVALUACIJA LEGARELA DZI KO BITRANSPARITETI THAJ BITAKATLIMO PHEJRARIBA E NAPENGORO BAŠI EDUKACIJA KI KOMUNA DELČEVO

Bašo phejrariba e sikavde napengoro ki Strategija, taro MTSP sine butikerde o Nacionalno akciono planija bašo 2005-2015 berš (MTSP, 2005) kola so sine zojrakede jekajek e kotoren-car tari Strategija thaj Dekada e Romengiri. Pogeči o istona sine predihklarde thaj astarge o vakti taro 2009-2011 (MTSP, 2009). O institucie kola so isilen dzevapluke baši koordinacija thaj phejrariba e resarinengoro baši inkluzija e Romengiri si: O oddelenie bašo phejrariba e Romane Strategijakoro thaj Dekadakoro bašo lejbe than e Romengoro taro MTSP, thaj taro o Ministeri bizo resori baši Dekada bašo lejbe than e Romengoro ki R.M. O nacionalno Akciono planija sine phejrarde e andime resarinencar, djevapluke, napencar, vakteskere pervazencar thaj indikatorencar. Palo keriba e thaneskoro Ministeri bizo resori – dzevaplimo baši inkluzija e Romengiri, kotor taro o dzevapluke kana kerelape lafi bašo koordinacija e aktivitetengoro sine anglederikhlo te prelegarenpe ko oleskoro thagaripa, numa, o ulaviba e dzevaplu-kongoro ačhilo nasakosa definirimo, a i koordinacija ačhili ko MTSP. Akate si inportantno te andinelpa kaj jekajek e predikhle NAP 2009-2011, o Ministeri si duglija te del haberi bašo o kerde aktivitetija jekajek e zojrakorde prioritetno kotorengoro, thaj odova prekal ko mediumija. Ikljovela kaj o mediumija si o jekhutne mehanizmija bašo dejbe haberi ko sasuitnija bašo o phejrariba e NAP-engoro. Ako laja ko anglederikhlo e egzistencijalno ačhovina, o digro e edukacijakoro, o biresipa thaj o naničalo mediumengoro učharipa ko kotora kote so si hembut astardo o romano nacionaliteti, šaj te phanda kaj o

haberluko e zasegnime sasuitniskoro bašo keriba e Nape-skoro si ko but harno nivelo.

O sikavde papirija kana kerelape lafi bašo o dejbe haberija sikavela kaj sem o haberija ko mediumija kolenge so si duglija o Sekretarijati bašo keriba e Dekadakoro thaj e Strategijakoro pri o MTSP – bašo kova so nane precizno definirimo ko kova čhane thaj ko kola mediumija phejrelape o haberluko – javer čhane bašo dejbe haberi nane anglederikhlo.

Spremal i ikerin ko NAP 2009-2011, šaj te phanda kaj šukar zojrakorde mehanizmija thaj metodologije bašo dejbe haberi nane, t.e, o sasto procesi e dejbaskoro haberi bašo phejrariba kerelape ki jek phanli rota, bitransparentno bašo o polungo sasuitnija. O paluno predikhlo NAP baši edukacija sine validno dji ko 2011 bersh, numa taro tegani dzi avdive na hazrkerelape nevo NAP, akoda o keriba e Dekadakoro dzi ko 2015 berš thavdela, a i Strategija sinela validnost sa dzi ko 2014 bersh. I asavki čipota anela amen dzi ko šerutno pučiba: kozom čačipnaske, o akciono planija kerenape? Te shaj te delpe dzevapi ko akava pučiba zaruri si šukar te dikhkarelpe thaj te kerelpe evaluacija e phejrarde resarinengorokola so si hramome ko akciono planija.

I Komuna Delčevo hazrikerga komunakiri programa bašo phejrariba e avgo Lokalno akciono planengoro 2009-2011 (Komuna Delčevo, 2008), jekajek e štare inportantno kotoren-car kola so si anglederikhle ki Dekada thaj ki Strategija e Romengiri. Kana kerelape lafi basho o Lokalno akciono plani baši edukacija hazrkerdo ko vakti taro 2009-2012, sine zojrakorde o resarna kola so sine jekajek e zarurinencar e lokalno jekhinakere thaj e romane dzianeskere.

Akoda nane papirengere sikavina kana kerelape lafi bašo phejrariba e LAP baši edukacija 2009-2012 berš, upral funda e dzandipaskiri bašo odova ko kova drom poodori bi kamlape te deluinelpa, sapanda, i komuna hazrkerga LAP – edukacija thaj bašo o avutno vakti: 2012-2015 berš. E sporedime rodarinencar zojrakergjam kaj 100% taro o arakhle problemija ki fundavno, maškaruno thaj ki uči edukacija ko akava LAP si o istona taro LAP 2009-2012 bersh. O keriba dikhin bašo odova kozom si ista o LAP 2009-2012 thaj o LAP 2012-2015, isijbaja ko dikhiba ko odova kola aktivitetija sine angleder-dikhle ko solduj akciono planija, sikavelape kaj o aktivitetija zojrakerenape ko planija bašo o solduj vaktrija, so si but šukar indikatori kaj o čipote ko droma na tranpuisalile ko vakti kana sine validna o akciono planija, jali kaj o akciono planija nihari na sine kerde. Ko odova, nane oficialno papiri-havlariba kolestar so bi šaj te dikhlarelpa so taro akciono planija si phejrarido. Te šaj te rodara akava dikhlariba, tari NVO KHAM Delčevo dengjam rodarina dzi ko komuna bašo o asavko havlariba, t.e., rodingjam dzevapi bašo odova sar thaj ko kova čhane o ELS dela haberi bašo o kerde aktivitetija taro Lokalno Akciono Planija ki edukacija.

O lendo dzevapi (Komuna Delčevo, 2015) si kaj: “I Komuna isila anglederikhlo mehanyimo bašo dejbe haberi thaj odova ko nekozom nivelija: prekal veb portali, prekal elektronikano thaj hramomo medium ko lokalno, regionaleskoro thaj ko nacionalno nivelu, prekal dejbe haberi e jerije ko jerijengere dikhina ko kotor e edukacijakoro”. Taro o asavko bisakosaskoro djevapi šaj te phandelpe kaj jekhutno relevantno

than kote so bi ovena ko vas o informacije, djikote isi, si i veb rig e komunakiri¹. Numa, palo o kerdo dikhlariba upral i istono, havlariba bašo o keriba e lokalno akciono planengoro nane arakhle. Sa o sikavde avina bašo havlariba si salde deklarativno gjende sar kanalija e lafikeribaskere, numa, thaj palo o prerodariba ko andime thana asavko papiri nane arakhlo. O nanipa transpariteti ko havlarina kana kerelape lafi bašo phejrariba e LAPengoro mukela than te shaj o angleder-dikhle resarina te ačhoven salde sar deklarativno zorija thaj te na phejrenpe sar so ljazmi. O asavke čipote hembut ikljovena sar ačhovin e nalejbaskoro than e definirime thaj e anglederikhle aktivitetengoro, sar thaj sebepi i evaluacija ko kvaliteti e phejraribaskoro. I zarurin taro efikasno monitoringo dzikana kerenape o isijbaskere planija si thaj mesaži e Evropakere komisijakoro ko drom e pošukarkeribaskoro e Romane integracijakoro (EK, 2010). Ko nevo LAP sem so nane definirime mehanyimo bašo dikhlariba thaj evaluacija, nane ni šukar budzeti kova so si anglederikhlo bašo o hramome aktivitetija. Ko odova, akoda pobuter biradzakere organizacie ko thavdipa si čhivde ko aktivitetija ko teren kola so kerenape bašo pošukarkeriba e čipotengoro ki edukacija e Romengiri, o institucie ko nacionalno thaj ko lokalno nivelu na dikhlarina i šajsarin thaj o potencijali taro olengoro lejbe than ko phiriba pali i evaluacija e anglederikhle aktivitetengoro. Odova si mujal o mesažija e Evropakere komisijakere, spremal kolate, o dizutnikane organiyacie, a paluneste o Romane organizacie, kamlape te oven čhivde ko procesi e dikhlaribaskoro ko sa o faze thaj ko sa o nivevoja (EK, 2010).

¹ <http://delcevo.gov.mk>

2.3. O POLITIKE KO NACIONALNO THAJ LOKALNO NIVELO NANE KOHERENTNA THAJ ISI ČUČIPA KI KOORDINACIJA MAŠKAR O INSTITUTE BAŠO PHEJRARIBA E ROMANE DEKADAKORO THAJ STRATEGIJAKORO

Ki strategija bašo o Roma ko vakti taro 2004-2015 (MTSP 2005) sikavelape o inportantnost e Edinicengoro tari lokalno korkorilegarina (ELS) sar avgo nivelo bašo phejrariba e Strategijakoro. Odova si agar sebepi o direktno lafikeriba e lokalno diyutnencar, sar thaj sebepi o pendzariba e zaru-rinengoro thaj e ačhovinengoro kolencar so arakhenape o lokalno dizutne, so šaj te anel dzi ko efektivno thaj efikasno phejrariba e anglederdikhle resarinengoro ko nacionalno planija. Odova vakerela kaj olendar kamlape te ikljoven relevantno Lokalno akciono planija (LAP), sar instrumenti bašo phejrariba e resarinengoro. Akatare, 14 komune ki R.Makedonija hazrkerge thaj lelakerde LAPija palune dikhibaja ko jek jali ko soštar kotora e Romane Dekadakere (t.e. edikacija, kher, sastipa thaj bukjadarnipa).

I Komuna Delčevo hazrkerge komunakiri programa bašo keriba e avgo Lokalno akciono planengoro 2009-2011 (Komuna Delčevo, 2008), jekajek e štare heminportantno kotorencar anglederdikhle ki Dekada thaj ki Strategija e romengiri. Kana kerelape lafi bašo o Lokalno akciono planija baši edukacija hazrkerdo bašo vakti taro 2009-2012, sine zojrakrde resarina kola so si jekajek e zarurinencar so isilen o lokalno dizutne thaj o Roma. I korkori struktura e papireskiri si but bihalojbaskiri thaj si bi specifizirime ko drom: lokalno-nacionalno nivelo, sar thaj kana kerelape lafi bašo definiriba sistemi

bašo dikhlariba thaj jekvakteskere jali agorutne evaluacie ko phejrariba e resarinengoro (MTSP, 2010). o budzeti ko korkori plani nane kerdo ki te šaj te halovelpe, so legarela dzi ko keriba percepcija bašo phanlipa thaj bitranspariteti e institucien-goro. Sebepi o nalejbe than e zojrakerde mehanizmongoro kola so dikhlarena i evaluacija, nane ni šukar halojbaskere nipalem bidujgdimale sikavina bašo o digro e keribaskoro e resarinengoro kola so si definirime ko akala papirija, a kola so esapinkerenape bašo but inportantna thaj musajeskere bašo te šaj te pošukar kerelpe i čipota e Romengiri ko drom e edukacijakoro.

Tari javer rig palem, o nanipa e sikavina bašo odova so si dzi akana kerdo a so na, na dela šajdipa te kerelpe funda upral kolate so poodori bi kerenape o neve lokalno akciono planija.

O detektirime čipote si skoro ista thaj ko nacionalno nivelo. Akoda o papirija sar thaj i Stategija bašo o Roma sar thaj o Nacionalno akciono planija sikavenape sar dikhlarutne upral o phejrariba ko lokalno nivelo, sapanda nane dikhle thaj astaribaskere haberija ki phandin e phejraribaja. O istono si inportantno thaj bašo o Nacionalno koordiniribaskoro badani kova so isile khelin te dikhlarel o keriba. Akatare, o arakhle mukina, phandina thaj mesažija, lena pobaro inportantnost.

O harno nivelo ki inter-instituciengiri maškarbutikrin si thaj zori kova so kerelale I Evropakiri Komisija, a baš oj si zarure-skiri bašo te phejrenpe o nacionalno thaj o lokalno akciono planija (EK, 2014).

3. MESAŽIJA

3.1. KO HAZRKERIBA NAP THAJ LAP BUT SI ZARURESORO TE ANENPE EFIKASNO MEHANIZMIJA BAŠO DIKHLARIBA THAJ EVALUACIJA

Ki R.Makedonija musaj te oven obezbedime mehanizmija baši dosledno implementacija e lelakerde maškardzaneskere thaj nacionalno regulativengoro isijbaja ko dikhiba i inkluzija thaj i edukacija e Romengiri. O strategijakere thaj o akcisko papirija ko drom e Romane edukacijakoro, maškar kolende so o NAP thaj o LAP baši edukacija, kamlape te pošukarkerenpe prekal zojrakeriba e metodologijakoro kolaja so ka anenpe tamam thaj efikasno mehanizmija bašo monitoringo thaj evaluacija kana kerelape lafi baši olengoro phejrariba. Ko akala pire e dikhlaribaskere thaj e evaluacijakere kamalape te len than o relevantno biradzakere organizacie, kola so pire dzandipaja ko keriba buti šaj te den inportantno anglederani-iba ko anglutkeriba e halengoro.

3.2. EFIKASNO DIKHLARINA THAJ EVALUACIJA RODENA DEFINIRIME SIKAVUTNE

Kamlape te definirinenpe thaj tamam sikavutne bašo phejrariba sekole Nacionalno thaj Lokalno akciono planeskoro. Jek taro o čhanija e definiribaskoro e sikavutnengoro kamlape te ovel thaj prekal arakhiba e konkretno thaj tamam dimenziengoro bašo tiknariba e namangipaskoro maškar o Roma thaj o naroma ko drom e edukacijakoro.

3.3. I KOMUNA DELČEVO, SAR ELS KAMLAPE TE DEL ZORI KI SAKANASKIRI MAŠKARBUTIKERIN THAJ KOORDINACIJA MAŠKAR O MON THAJ ZELS ISIJBAJA KO DIKhiba KO PHEJRARIBA E AKCIONO PLANENGORO

E but šukar maškarbutikerinaja thaj koordinacijaja maškar o ELS, MON thaj ZELS, bi ovela pošukar o phejrariba e Loka- lno Akciono Planengoro e komunakere Delčevo. I inter-instituciengiri maškarbutikerin ka anglutkerel thaj o phejrariba e planengoro no nivelu e saste raštrakoro.

Tari maškarbutikerin maškar o ELS, MON thaj ZELS kamlape te delpe zori bašo bajrovipa e proektengoro thaj e aplikacijengoro dzi ko fondija e maškardzianengere organizacijengoro ko drom e pošukarkeribaskoro e anglederdikhle resarinen-goro. Resaribaskoro, ko hazrkeriba NAP thaj LAP kamlape te anglederdikhelpe thaj keriba mashkarbutikerin ko nivo ko regioni e raštengoro, a ko drom e tranpengoro maškar o resurse thaj šukar praktike.

4. LENDE LILA

1. Eben Fridman, Ferdi Ismaili, Gordana Rodik-Kitanovski, Samet Skenderi, Ljatife Šikovska thaj Muhamed Toči (2012). Havlariba e Dizutnikane amalipaskoro bašo phejrariba e Romane Strategijakoro ki Republika Makedonija thaj Akciono planija e Dekadakere ki Makedonija. Veb rig (vizitkerdi ko 09 noemvri 2015) Šaj te arakhenla ko: http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9270_file2_al_civil-society-monitoring-report_en.pdf

2. European Commission (2015) COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT: THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA Report 2015. Brussels
3. Evropakiri Komisija. Bukjarno papiri e Komisijakere službengoro. 2014. Havlariba bašo anglunipa e Republika Makedonijakoro. Veb rig (vizitkerdi ko 09. noemvri 2015). Šaj te arakhen ko: <http://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Izveshtaj-na-Evropskata-komisija-za-napredokot-na-Republika-Makedonija-za-2014-08.10.2014.pdf>
4. European Commission (2010) Communication from the Commission to the Council, The European Parliament, The European Economic and social Committee and the Committee of the region [Komunikacija tari Komisija dzi ko Konsili, Evropakoro khediba, evropakiri ekonomija thaj socijalno komiteti e regionengoro]. Šaj te arakhen ko: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1444909812175&uri=CELEX:52010DC0133>
5. Ministeriumi baši edukacija thaj nauka (2015). KANUNI BAŠI FUNDAVNO EDUKACIJA KONSOLIDIRIMO TEKSTI ("Službeno patrin e Republika Makedonijakiri" nu. . 103/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015 i 145/2015). Veb rig (vizitkerdi ko 09.noemvri 2015) Šaj te arakhen ko: <http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon-za-osnovno-20155.pdf>
6. Ministeriumi baši edukacija thaj nauka (2015) KANUNI BAŠI MAŠKARUNI EDUKACIJA KONSOLIDIRIMO TEKSTI ("Službeno patrin e Republika Makedonijakiri nu.44/1995, 24/1996, 34/1996, 35/1997, 82/1999, 29/2002, 40/2003, 42/2003, 67/2004, 55/2005, 113/2005, 35/2006, 30/2007, 49/2007, 81/2008, 92/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015 i 145/2015)Veb rig (vizitkerdi ko 09. Noemvri 2015) Šaj te arkhen ko: <http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon-za-sredno-2015.pdf>
7. Ministeriumi bašo zori thaj socijalno politika 2015. Strategija e Romengiri ki R.Makedonija 2014-2020.
8. Ministeriumi bašo zori thaj socijalno politika 2005. Strategija e Romengiri ki R.Makedonija. Veb rig (vizitkerdi ko 10 noemvri 2015) Šaj te arakhen ko: http://www.mtsp.gov.mk/wbstorage/files/strategija_romi.pdf
9. Ministeriumi bašo zori thaj socijalno politika. 2009. Nacionalno Akcisko planija tari "Dekada bašo lejbe than e Romengoro" thaj Strategija bašo o Roma ki R.Makedonija bašo vakti taro 2009-2011. Veb rig (vizitkerdi ko 10 noemvri 2015) Šaj te arakhen ko: http://www.mtsp.gov.mk/wbstorage/files/revizija_nap_dekada.pdf
10. Ministeriumi bašo zori thaj socijalno politika. 2015. Strategija bašo Roma ki R.Makedonija bašo vakti taro 2014-2020. Veb rig (vizitkerdi ko 10 noemvri 2015) Šaj te arakhen ko: <http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Strategija%20za%20Romite%20vo%20RM%202014-2020.pdf>
11. Ministeriumi bašo zori thaj socijalno politika. 2010. Havlariba baši pulisarin e lokalno akciono planengiri bašo o Roma. Veb rig (vizitkerdi ko 10 noemvri 2015)

Šaj te arakhen ko: http://www.mbr-ds.gov.mk/files/proekti/LAP%20assessment%20-%20key%20points_MK.pdf

12. Komuna Delčevo.2008. Komunakiri programa thaj Akciono plani bašo phejrariba e Romane Dekadakoro. Veb rig (vizitkerdi ko 12 noemvri 2015) Šaj te arakhen ko: <http://delcevo.gov.mk/images/ler/15.pdf>
13. Khediba e Republika Makedonijakoro. 1997. Kanuni baši ratifikacija e Pervazeskere Konvencijakoro bašo arakhiba e nacionalno minioritetengoro.
14. Khediba e Republika Makedonijakoro. Republika Makedonija ko drom dzi ki EU. Veb rig (vizitkerdi ko 09 noemvri 2015) Šaj te arakhen ko: <http://www.sobranie.mk/r-makedonija-na-pat-kon-eu.nspX>
15. Khediba e Republika Makedonijakoro.1997. Decizija bašo anavkeriba e Hembare kanuneskoro (Ustavi) e R.M. Veb rig (vizitkerdi ko 13 noemvri 2015) Šaj te arakhen ko: <http://www.sobranie.mk/ustav-na-rm.nspX>

1. AVGO LAFIJA

Akava papiri isile baši resarin te sikavel ko problemi e (na) avipaskoro dzi ki sastipaskiri arakhin bašo o dzuvlja tari komuna Šuto Orizari thaj ko šerutne problemija thaj ačhovi-na kolencar so arakhenape sar esapi e asavke čipotakoro. Ko istonovakti o papiri dela mesažija bašo pošukarkeriba e asavke čipotakoro.

Ki Republika Makedonija o nijami e sastipaskere arakhin-koro si garantirimo e Heumuče kanuneja bašo sa o dizutne, bizi hemin dali si murša jali dzuvla, i preperin, o kolori ki morthik, o nacionaliteti, o socijalno avipa o politikakoro jali o pakjajbaskoro preperiba, o barvalipa thaj i sasuitnikani položba.¹ E kanuneja baši sastipaskiri arakhin, sar fundavno temeli koleste so tergjovela i orgnizacija thaj o keriba buti e sastipaskere sistemaskoro ki Republika Makedonija, potencirinelape o sasuitnikano čhane bašo sajdipe e manušikane nijamengoro, a odoleja thaj o nijami sekole jekhe dizutne-skoro te ovel le ko hemučo šajdipaskoro digro i sastipaskiri arakhin, t.e. badaneskiri thaj gogjakiri integracija, arakhiba thaj nadiskriminacija.² Dzipherdeste, o Kanuni andinela thaj o šere e sastipaskere arakhinaker kolende so oj tergjovela

thaj odova: o šere e avipaskoro, sukcesaskoro, thavipaskoro, nijameskoro, sa astaribaskoro, sar thaj o šere e arakhibaskoro kvalitetno thaj siguritetskoro sastipaskoro arakhiba. Sapan-da, thaj uzal o asavko čhane e šukar čhivde ande šerengoro ki sastipaskiri arakhin, ko istonovakti nane garantirimi thaj olen-giri operacionalizacija ko hemime nivevoja e sastipaskere arakhinaker. Akava paluneste legarelape ko šero e avpaskoro kova so si zojrakerdo kaj phejrarelape salde e arakhibaja e zarureskere sastipaskere arakhinakoro upral o dizutne, kova so si geografikane, badaneja thaj ekonski resaribaskoro.³

I Organizacija CDRIM, koja so lungu vakti kerela buti ki komuna Šuto Orizari, pa biljam thaj o korkori saslarutne kola so beršencar kerena buti ko sastipaskoro kher ko Šuto Orizari, sakana sikavena ki zarurin te šaj akale jekhinake te anelpe saslarutno – specijalisti. Sar esapi e činavde nijameskoro te šaj te avelpe dzi ko hembut zarureskere sastipaskere arakhina, o dizuitnipa ki komuna Šuto Orizari našti te phejrarel pire zarurina bašo o binašibaskere sastipaskere dikhlarina thaj baši lenge kamlape te phiren hemhari 15 dz ko 20 dakikija reizeja, so sikavelape lenge sar baro pharipaskoro šarti.

2. PROBLEMIJA THAJ AČHOVINA

2.1. O POLITIKE THAJ O NORMATIVIJA BAŠI AVGO SASTIPASKIRI ARAKHIN VAKERENA JEK, A I ČIPOTA KO TEREN KO ŠUTO ORIZARI SI DISO SAKOSA JAVER

I sastipaskiri arakhin si khedin tar napija baši arakhin, saslariba thaj legariba e nasvalipnencar thaj e ratvarinencar, kerde tari rig e medicinakere dzeneskiri. Odova ki peste čhivela keriba napija bašo arakhiba thaj anglutkeriba e dizutnengere sastipaskoro, arakhinakoro, thaj javinakoro arakhiba e nasvalipaskoro, ratvarinengoro thaj javera phagerdina e sastipaskoro, sar thaj ko vakti thaj efikasno saslariba thaj rehabilitacija, kola so si kotor taro sekolediveskoro dzivdipa e manušeskoro ko jekajekvakeskoro dzivdipa, kola so si tesno phanle e (na anglederdikhle) chipotencar, so šaj te anendar ko sastipa, ko dzivdipa thaj ko funkcioniriba e pojekhe dzenengoro, olengere jerilukija thaj sa e jekhinakere, ko organizirime sasuitnipa, o asavke čipote obično si organizirime napija bašo halojbe e sastipaskere arakhinakoro. O avipa dzi ki sastipaskiri arakhin kerelape e arakhibaja e soodvetno sastipaskere arakhinakoro bašo o Republika Makedonijakoro djijani kova so si geografikane, badaneja thaj ekonomikane dostapno, a paluneste i sastipaskiri arakhin ko primarno nivelo. I kvalitetno sastipaskiri arakhin si odoja koja so šajsarela o hemšukar kulandipa e isijbaskere resursengoro, a sa resarinaja te čajlarel o zarurina e kulanduvačengere e sastipaskere arakhinakoro baši arakhin thaj tretmani.

I sastipaskiri buti ko primarno nivelo astarela: arakhiba thaj saslariba e nasvalipnengoro thaj e ratvarinengoro, dejbe sas-

tipaskiri thaj akušersko arakhin thaj keriba medicinakiri rehabilitacija, keriba e palune programengoro bašo hronično nasvlaipna thaj phure dzene, sastipaskiri buti ko kotor e seksualno thaj reproduktivno sastipaskoro, sastipaskiri buti bašo o zarurina e čhavengere thaj e ternengere kola so dzana ki siklana, sastipaskiri buti ko kotor e sastipaskoro, phejariba e anglederdikhle programengoro bašo arakhiba thaj napija kori o čhave, terne, dzuvlja, bukjarne thaj phure dzene thaj javera paluneste ratvarde kupe, ačhaviba, arakhiba thaj saslariba e nasvalipnengoro ko muj thaj ko danda, dežurno buti, imunizacija, sastipaskiri arakhin thaj akušersko arakhin, saslariba thaj sastipaskere tretmanija ko kher e pacienteskro, sig medicina thaj dentisstengiri arka, keriba bukjengoro tari labaratorijakiri medicina thaj agaar naodori.

I komuna Šuto Orizari si jek taro o deš skopjeskere komune kolate so, spremaal o paluno vashramoviba e dzijaneskoro ko 2002 berš, dzivdinena sine 22017 dizutne,⁴ dzikote spremaal o procentija, akanske ki komuna dzivdinena trujal 35000 thaj 40000 dizutne. Dominiribaskoro, dizuitnipa ki komuna si taro Romano nacionaliteti, a inportantno potikne lejba ja than ki komuna si o dizutne Albancija thaj Makedoncija, sar thaj o javera nacionalitetija. O Roma ki Makedonija isilen pojaver bari-paskiri struktura taro o nacionalo proseko, kote so 29,3% taro o dizutne si terne dzene ko baripe dzi ko 19 berša, dzikote ko Roma odova procenti kori o terne dzene legarela 41,5%.⁵ Trujal odova, poveke sikavutne kana kerelape lafi bašo sastipa e Romengoro isile ponatakatlime performanse isijbaja ko dikhiba o nacionalno proseko: o meriba ko nevebijande čhave e Romengere ko 2014 berš legarela 14,3/1000 nevebijande čhivde čhave (9,9/1000 ko nacionalno proseko);⁶ o isijba e čhavengoro kola so isilen pharo digro e naničale phari-

paskoro legarela 7,6% (1,3 ko nacionalno proseko); 16,5% taro o čhave isilen pharo digro e nasig bajrovipaskoro (4,9 ko nacionalno proseko); 11,2% taro o nevejande čhave si harne bijanibaskere pharipaja (5,5% ko nacionalno nivelo), o astariba e imunizacijaja bašo sa o vakcine si poharno taro o nacionalno proseko, dzikote o kulandipa e tutuneskoro si poučo taro o nacionalno proseko.⁷ Ako dzi ko akala sikavina čhivenape thaj o ponatatlime performanse kori o Roma kana kerelape lafi baši olengiri edukacija, sar thaj i ponatakatlmi ekonomijakiri čipota thaj šartija bašo khera, ka anelpe jek sakosaskoro tasfiri bašo o Roma kaj si sar jek bihalojbaskiri, socialno ratvardi kategrija taro o dizutne, kolende so kam-lape dzipherde zorija taro o sasuitnipa, čhijbaja thaj e sastipaskere kotore, bašo te šaj te počukarkerelpe olengiri čipota.

2.2. LUNGOKERDO SASTIPASKORO KHER JALI ASKIRI STANICAA O KORKORI THANA E SASTIPASKERE KHERESKERE SI NAŠUKAR HAZRKERDE. RESKERDI TARO ZORALO MATERIALI, SASTIPASKORO KHER KOVA SO NANELE O ZARUESKERE ŠARTIJA?!

I sastipaskiri arakhin bašo o dizutne taro Šuto Orizari, ko nivelo e avgone sastipaskere arakhinakoro, kerelape prekal o JZU Sastipaskkoro kher – Skopje, OE služba taro Čairi, t.e. nane palune organizaciono edinice baši i korkori komuna. Ko pervazija akale organizaciono edinicakoro isi i agarvakerdo “poanglutno sastipaskoro kher” koleste so kerenape bukja taro kotor e arakhibaskere sastipaskere arakhinakoro upral o angledersikljovnakere čhave, t.e. imunizacija e čhavengiri taro anglederdikljovnakoro baripe.⁸ O korkori thana akale poanglutne sastipaskere khereskoro čaljarena o hemtikne

zarueskere šartija bašo keriba thaj dejbe sastipaskiri arakhin taro pobuter kotora, i istono si kerdi taro zoralo material, numa bašo rojbe ki olate nane sakanaskoro sastipaskoro kadro (saslarutne thaj medicinakere phejna) taro javera kotora, a sem odova o korkori thana e sastipaskere khereskere si našukar hazrkerde. O korkori saslarutne kola so kerena buti ki Ambulanta ko Šuto Orizari sikavena bičalipe tari rig e šartengiri kola so isi ko sastipaskoro kher ko Šuto Orizari, odoleske soske beršencar kerena buti ko sastipaskoro kher thaj nanelen nisavo pošukarkeriba e šartengoro kana kerelape lafi bašo olengoro anruno kotor taro olengoro bukjarno ofisi, isilen našukar namestimo adzkeribaskoro than kote so nane bešlarina bašo o pacientija, nanelen pajbeskoro takariba, abdesane, isilen našukar udara thaj dzamija. O nanipa akale tikne bukjengoro a but zarueskere baši šukar buti ko šukar šartija e saslarutnenge, anena dzi ko odova te šaj sebepi odova o saslarutne te den sa ponašukar dikhlarina kana avena ki olende olengere nasvale pacientija tari Romani jekhin. O šartija baši buti si but inportantno bašo o saslarutne thaj o javer čhivtija e saslarutnengere kola so dena dzipherdi mangin thaj motivacija baši te keren buti, thaj o nanipa akale fundavno šartengoro šaj te oven o šerutno sebepi so ka čhivel e saslarutnen te anen decizija te muken piro bukjarno than.⁹

Spremal o sikavde normative tari rig e networkoskoro e sastipaskere službengoro ki Republika Makedonija, kerdo si 1 čhivti, saslarutno thaj medicinakiri phen ko 1600 dizitne kana kerelape lafi bašo dejbe sasuitnikani jerijengiri medicina; isi jek čhivti ko 2000 čhave dzi ko 6 berša bašo te denlen sastipaskiri arakhin e čhaven taro angledersikljovnakoro baripe; isi 1 čhivti ko 3000 čhave ko baripe taro 6 dzi ko 18 berša

kova so dela sastipaskiri arakhin bašo o čhave ko sikljovnakoro baripe; sar thaj 1 čhivti ko 3000 dzuvlja ko baripe upreder 15 beša te den sastipaskiri arakhin upral o sastipa e dzuvljakoro (ginekologija).¹⁰ Akatare, dikhli si i zarurin taro pobaro medicinakoro ekipaži te kerel buti upral i jekhin ko Šuto Orizari ki te šaj te resaren akala sikavde normative, a sa resarinaja te šajsarelpe angleder sa badaneskoro avipa dzi ki sastipaskiri arakhin. Paluneste si but zaruri te ovel jek sakanaskoro saslarutnengoro ekipaži ko kotor e ginekologijakoro thaj e akušerstvoskoro, problemi kova so cidelape beršencar a kova so sapanda nane halovdo.

Isi rodarina kola so sikavena ki zarurin e jekhinakiri te čalarelpe saslarutnencar taro Specijalno hospitali baši ginekologija – Čair, kola so bi kerena buti ki jekvakeskiri funda ko sastipaskoro kher. Sapanda, thaj uzal o šukar implusi tari rig e Ministeriumeskoro bašo sastipe te šaj te nakhavelpe akava problemi, o asavko halojbe šaj te esapinkerelpe salde sar jekvakeskoro thaj urgentno kerdo, odoleske soske baši sakanskiri sastipaskiri arakhin e dzvlengiri kamlape ginekologo kova so sakana ka kerel buti ko sastipaskoro kher, a odoleja ka šajsarelpe thaj keriba sakanaskiri sastipaskiri arakhin upral o Romane thaj javera dzuvlja.

2.3. I NAŠUKAR SASTIPASKIRI ČIPOTA E DZIJANESKIRI KO ŠUTO ORIZARI SIKAVELAPE SAR AČHOVIN E ASAVKE ČIPOTAKE

Thaj uzal odova so i sastipaskiri arakhin sa pire napencar si garantirimi kanuneja bašo sa o dizutne, a kojek si sikavde thaj o šere e keribaskere e istone sastipaskere arakhinakoro,

čhijbaja thaj o šere bašo dostapnost, i jekhin koja so dzivdinela ki komuna Šuto Orizari arakhlovela ko našukar than kana kerelape lafi bašo pašipa e sastipaskere khereskoro dzi ko thana olengere dzvdipaskere. Dzipherde pharipaskere trujalipna anena i bilachi ekonomijakiri čipota ko Roma thaj o baro numero taro socio-ekonomijakere gajlelije dzene, kola so nane ko šajdipe te keren o zarureskere ničale sastipaskere dikhlarina, ko avgo dikhiba sebepi o duripa e sastipaskere khereskoro thaj sar dujto sebepi i zarurin te ovel len dzipherde love te šaj te resen dji ko odova sastipaskoro kher. Sem bašo o popherdeberšengere dzene, i čipota e pašipaskiri našukar khelela thaj upral o poterne, t.e. upral o čhave taro sikljobaskoro baripe, kola so nanelen kerde sakosaskere sistematikane dikhlarina sebepi so ko olengoro sastipaskoro kher nanelen dentisteskiri ordinacija. Isto phari si thaj i čipota e pherdeberšengere Romengiri kolengere so čhave muklelen korkori ko olengere vasta thaj našle tari i Raštra ko paščimale Evropakere phuvja. Sa odova anela dzi ki panda po našukar sastipaskiri čipota e dzijaneske taro Šuto Orizari, a odova sikavelape kaj si agar angleder sa prekal o najrardo numero taro meribaskere čipote kori o nevebijande čhave, sar thaj o sa pobaro numero taro morbiditeti kori sa o pherdeberšengere kupe taro Roma. I korkori Romani jekhin dzanela thaj si ki gnd kaj kamlape te kerenpe pošukar sastipaskere šartija thaj kaj ola si ko hemučo than taro olengere rodarina.

3. MESAŽIJA

- 3.1. *Te hazrkerenpe o isijbaskere thana ko sastipaskoro kher – se-bepi o dzandipa kaj o sastipaskoro kher si zoraleste kerdo thaj isile ničale thana kola so salde kamlape te šužakerenpe e zarureskere inventareja bašo medicinakere djene thaj bašo o pacientija, bi kamlape te kerenpe o hemtkne šartija bašo te šaj te kerelpe buti bizo ačhojbe tari rig e medicinakere dzenengiri;*
- 3.2. *Čajlariba e zarurinengoro anibaja ničale medicinakere dzene – bašo o zarurina e akanaskere ordinacijengoro pali ginekologija thaj akušerstvo kamlape te anelpe saslarutno-specijalisti pali ginekologija kova so ka ovel sakana ki buti ko akava sastipaskoro kher, a odoleja ka delpe šajdipe te kerelpe sakanaskoro dikhlariba upral o sastipa e Romane thaj e javere dzuvlengoro ko Šuto Orizari. Sem odova, kamlape te anenpe thaj kadrija kola so bizo ačhoviba ka keren buti ko kotor e sastipaskere arakhinakoro upral o čhave taro angledersikljovnakor thaj sikljovnakoro baripe, ko kotor e labaratorijakere medicinakoro, ko kotor e čhavorengoro thaj ko kotor e dentisteskere sastipaskoro. Ko odova drom, o Ministeriumi bašo sastipe bi šaj te anel vazdibaskere beneficie bašo o saslarutne kola so ka sikaven mangin te keren Roma thaj te del len šadipe baši poodorigaskiri edukacija, t.e. specijalizacija.*

- 3.3. *Keriba palune programe bašo o hronično nasvale thaj pophure dzene – se-bepi o isijbe pobuter nasvalipnengoro ko akala dzene, sar thaj o isijba e našukar socio-ekonomijakere šartengoro ko istona dzene thaj olengoto cidime ki rig thaj dzvdipe bizo poterne dzene, kamlape te anenpe kherutne vizite bašo akala dzene, prekal ki ekipa baši patronažno buti, koleja so kotor taro o sastipaskere šukaripna bi denape ko korkori kher e nasvalengoro.*

4. LENDE LILA

1. Pavlovski B. (2008) *O sastipa, i sastipaskiri arakhin thaj o vlijanie upral o sastipe kori o Roma ki R. Makedonija*. Amalipa baši emancipacija, solidariteti thaj jekhuitnipa e dzuvlengoro ki RM – ESE, 2008
2. Khediba e Republika Makedonijakoro. *Kanuni baši sastipaskiri arakhin*. Sasuitnikano patrin nu. 43/2012, Skopje, 2012.
3. Pavlovski B. Antik, D Friščik, J. Galevski, M. Mišev, S. Kasapinov, (2014). *Sarine sijam manuša: sekaske i sastipaskiri arakhin bizi hemin e etnikane preperibaskiri: o čipote ko dikhiba e sastipaskoro, i sastipaskiri arakhin thaj o nijami e sastipaskoro maškar o Roma ki Republika Makedonija*. Skopje: Fondacija Pravdo sasuitnipa – Makedonija, 2014.

4. Raštrakoro legariba baši statistika. *Beršeskiri statistika 2015*. Skopje, 2015
5. UNICEF (2007) *Breaking the cycle of exclusion. Roma children in South-East Europe*. Belgrade, 2007.
6. Raštrakoro legariba baši statistika. *Naturakoro phiriba e dzijaneskoro 2014*. Skopje, 2015
7. Ministeriumi bašo sastipa, Ministeriumi baši edukacija thaj nauka, Ministeriumi bašo zori thaj socijalno politika (2012) *MULTIPLE indicator cluster survey: 2011* Skopje, 2012.
8. <http://www.zds.com.mk/cair.html>
9. Healthgrouper (2015), *Migration of Healthcare Workers from Western Balkans. Analyzing Causes, Consequences and Policies*. Skopje, 2015.
10. JZU Instituti bašo sasuitnikano sastipa e RM. "O haberi bašo anglunipa ko lelakeriba e netvorkoskoro baši sastipaskiri služba ki R.Makedonija" (internet hramovin).

